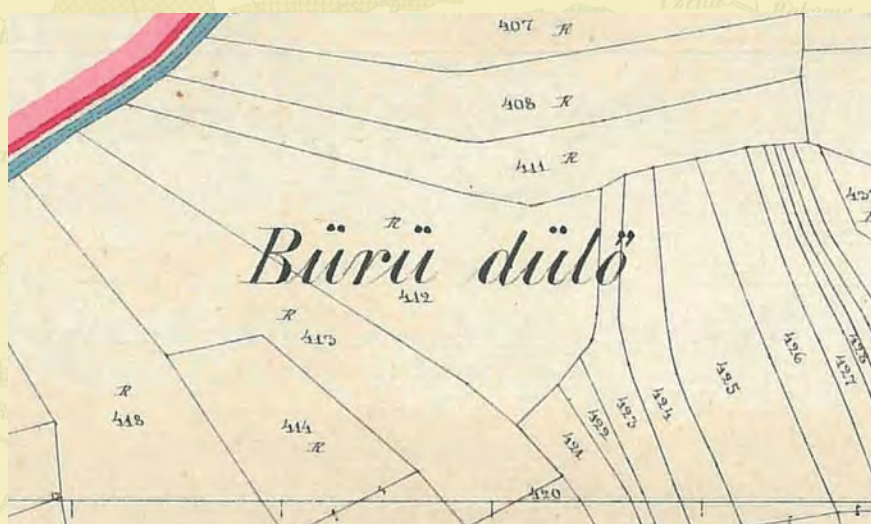

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- **Török Enikő:** Hátsek Ignác a kataszternél
- **Bósz Attila:** Az egyéni birtokívek forrásértéke egy siklósbodonyi példán keresztül
- **Kiss Márton:** A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adataira (1884–1918)
- **Timár Gábor – Varga Norbert:** A trianoni határtérképek koordináta-rendszere és kataszteri alapja
- **Schmidt Anikó:** A somlói háromszögelési pont elbontása
- **Mikesy Gábor:** Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1960-as évek

GÖRGETEG⁸⁴

falu Rinyakomári

Sajtás kertti és Tomási pusztákkal együtt

Magyarországban Somogy megye

Nagy Atad adóhivatal

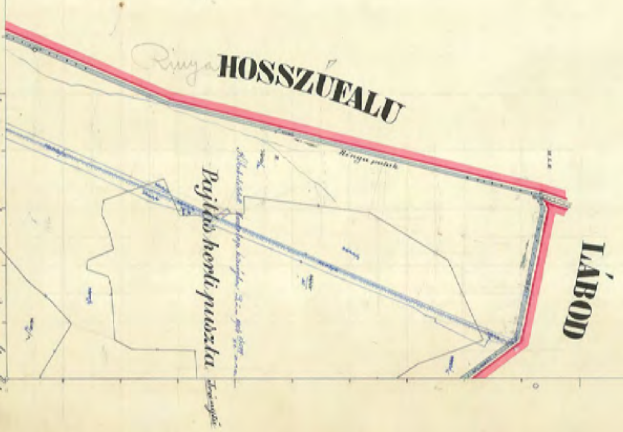
1865.

Mérték 1 kőzet, kőzetek - 40 öl?
 Megjegyzés: a fegyverkezéssel teljesen meggyógyt,
 nek találta?

Dr. W. Kossuth
 feljegyzés

Adóhivatal 1865-ös évi mérés

1865 helyszínrajz, kőzetek és fegyverkezéssel teljesen meggyógyt, nek találta?

Sajtás kertti puszta, kőzetek és fegyverkezéssel teljesen meggyógyt, nek találta?

- Görgeteg 1865. évi térképének első szelvénye, 1893-ban a változásokat bevezette Wiesner János (MNL OL, S 78-1366.) L. ehhez Kiss Marton cikket

■ ■ ■ HARMINCEGY

A kataszteri felmérésnél szolgálatot teljesítők között az egyik legismertebb személy Hátsek Ignác, nevét az általa készített térképek tették jól ismerteté – kataszteri pályafutását levéltári források felhasználásával Török Enikő foglalja össze.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának munkatársai, Bósz Attila és Kiss Márton a helybeli „új” források feltárásával és feldolgozásával bizonyítják, hogy a megyei levéltárakban őrzött iratanyagban jelentős (kataszter)történeti ismeretanyag rejtőzik. Cikkeik egyrészt a katasztertörténeti prozopográfia pécsi fejezetét gazdagítják, másrészt a kataszteri birtokívek forrásértékére hívják fel a figyelmet.

Az 1938. évi Szent István emlékévként emelt somlói kilátótorony építésének áldozatul esett a hegycsúcson álló elsőrendű háromszögelési pont is. Az eset vizsgálatának iratai ráirányítják a figyelmet arra, hogy egy nem körültekintő építkezés milyen súlyos szakmai, erkölcsi és anyagi károkat okozhat a közvagyonban.

Nagy örömmel adjuk közre a kataszteri felmérések intézményi „örököse”, a Lechner Tudásközpont munkatársainak dolgozatait, mert szakmai tevékenységük történeti vetületeinek bemutatása a *Catastrum* elsődleges céljai között szerepel. Ismét szerzőink között köszönhetjük Timár Gábort, aki az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karán a Geofizikai és Űrtudományi Tanszéket vezeti, de van mondanivalója katasztertörténeti témában a harmincegyedik számunkban is.

■ ■ ■ TARTALOM

Török Enikő: Hátsek Ignác a kataszternél	3
Bósz Attila: Az egyéni birtokívek forrásértéke egy siklósbodonyi példán keresztül	11
Kiss Márton: A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adattára (1884–1918).....	21
Timár Gábor – Varga Norbert: A trianoni határtérképek koordináta-rendszere és kataszteri alapja.....	35
Schmidt Anikó: A somlói háromszögelési pont elbontása	41
Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1960-as évek.....	52

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ VIII. évfolyam, 3. szám

A címlapon: Részlet Siklósbodony 1865. évi kataszteri térképéről. A kataszteri térképek egy részén igen akkurátusan végezték a névírást, jól megkülönböztetve a rövid és a hosszú magánhangzók ékezeteit (Lechner Tudásközpont Kft., Térképtár, Baranya megye 263.). L. ehhez Bósz Attila cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: OOK-Press Nyomda, 8200 Veszprém, Pápai út 37/A

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

TÖRÖK, Enikő: Ignác Hátsek Working for the Cadastral Survey

torok.eniko@mnl.gov.hu

Ignác Hátsek (1828–1902), a cartographer known for his county and thematic maps, worked in the service of cadastre between 1851 and 1872, with some interruptions: at the survey related to the determination of the temporary land tax in the Temes Banat (1851–1855), at the permanent cadastre of Sopron (1856–1857), at the Cadastral Map Archives in Vienna (1857), at the Cadastral Map Archives in Trieste (1862), at the permanent cadastre in Croatia (1862–1864), for the Vienna Cadastral Lithography Institute (1864–1867), for the Vienna Cadastral Map Archives (1867–1868), for the Hungarian Cadastral Lithographic Printing House (1868–1869) and for the State Printing House (1870–1872).

BÓSZ, Attila: The Source Value of the Individual Estate Papers Via an Example from Siklósbodony

bosz.attila@mnl.gov.hu

Individual estate papers are not stored among other cadastral records in the records of inspectorates or finance directorates. Due to their function, they were managed by the village or city councils because the owner of the estate needed it primarily locally. Siklósbodony is an “average” small village in Baranya county. The examined holder is not “special” either, so the example presented can be said to be typical.

KISS, Márton: Cadastre as the third Station of Beaux Life. Personnel Data Records of the Cadastral Survey in Pécs (1884–1918)

kiss.marton@mnl.gov.hu

The Survey Inspectorate in Pécs was almost the first to be established when mapping the areas in Hungary started. During the decades of operation of the office, a number of engineers had turned up here, who later became the professional leaders of the cadastral organisation. The introduction of the operation of the office in Pécs around the turn of the 19th and 20th centuries includes the biographical data of the personnel, as well.

TIMÁR, Gábor – VARGA, Norbert: The Coordinate System and the Cadastral Basis of the Trianon Border Maps

timar.gabor@ttk.elte.hu; norbert.varga@lechnerkozpont.hu

Getting from the very roughly defined borders of the Treaty of Trianon to the boundary stones precisely placed in the field was a huge task for the border demarcation committees. They had to present the results of their work on cadastral scale maps. Moreover, they also had to use cadastral maps and, in some places, descriptions of ownership for the boundary delimitation itself. For this reason, the boundary maps were drawn up in the coordinate system of cadastral maps, but - for the first time in the major national survey - on metric basis. Because of the particularly sensitive nature of the borders, these coordinate systems are still in effect for border maps, despite the fact that cartography in both Hungary and the neighbouring countries have changed to other projection systems for the last 100 years.

SCHMIDT, Anikó: Demolition of the Somló Triangulation Point

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

Over time, several triangulation points had been destroyed for various reasons, so another point had to be designated on site. The first class triangulation point in Somló was destroyed due to the construction of the St. Stephen's Lookout Tower in 1938. The report of Ministerial Counsellor József Russóy of 3 December 1938 first drew the attention of the Ministry of Finance to the loss. During a two-year investigation into the case, it was ascertained that the lookout tower builder and contractor were responsible for destroying the triangulation point. In view of the high-ranking protégés of the persons concerned, the tourist significance of the tower and the negligent nature of the damage, the demolition case was finally settled without trial and the payment of the damage was borne by the State.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Excerpts from the History of the Hungarian Committee on Geographical Names, the 1960s

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

The Hungarian Committee on Geographical Names was established in mid-1963 as a professional advisory body operating alongside the National Office of Surveying and Mapping. In fact, the composition of the committee, which covers a wide range of scientific and sectoral fields, its scope of activities and the basic publications defining the writing of the names, played a role in influencing the use of the entire Hungarian geographical name use even at an early stage of its operation.

TÖRÖK ENIKŐ

*Hátsek Ignác a kataszternél**

Hátsek (Hátsek, Hatzek, Hatschek, Hacsek, Hácsek) Ignác, a megye- és tematikus ország-térképeiről ismert térképrajzoló – ő készítette Magyarország első, statisztikai adatok alapján összeállított, Keleti Károlynak (1833–1892), a Statisztikai Hivatal alapítójának és első igazgatójának 1871-ben kiadott művében a térképeket – 1851 és 1872 között kisebb-nagyobb megszakításokkal a kataszteri felmérés szolgáltatásában állt.¹

Hátsek Vágújhelyen született 1828. április 7-én, izraelita családban. Édesapja Hátsek Fülöp (†Budapest, 1894. 03. 29.) volt, testvérei közül Adolf (1850–1911) magánhivatalnok, író és lapszerkesztő, Dávid (1854. 08. 17. – 1920?) író, valamint Sándor kereskedő és háztulajdonos ismert. Ignác négy gimnáziumi osztályt végzett Vágújhelyen, valamint alsóreáliskolát Olmützben, majd részt vett a szabadságharcban, ahol főhadnaggyá nevezték ki. Kataszteri alkalmazása előtt a Bács-Bodrog

■ Hátsek Ignác koronás arany érdemkereszttel, amelyet 1877-ben kapott a statisztika és a térképrajzolás terén szerzett kiváló érdemei elismeréséül (Klősz György felvétele 1880 körül; MNM, TT 1981. 131. 107.)

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017) és a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. A fényképeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tár (= MNM, TT) anyagából és munkatársainak ezúton is megköszönt segítségével adjuk közre.

1 KELETI KÁROLY: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Pest, 1871. LELKES GYÖRGY: *Hátsek Ignác. Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből. Életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Főszerk.: RÓZSA DÁVID. Bp., 2014. (= LELKES, 2014) 281–282. PAPP-VÁRY ÁRPÁD: *Magyarország története térképeken*. Bp., 2002. 232., 250.

■ Hátsek Adolf portréja 1880 körül (Kalmár István és Társa felvétele; MNM, TT 1981. 131. 106.)

vármegyei Kúlán dolgozott kamarai térképrajzolóként.²

A provizóriumnál (1851–1855)

Hátsek 1851-ben a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságnak az ideiglenes földadó (provizórium) megállapításához kapcsolódó dűlönkénti felmérésénél helyezkedett el. 1851. március 1-jétől június 30-ig Joseph Lokarner főmérnök mellett alkalmazták térképrajzolóként. 1851. július 1. és augusztus 31. között ismét Kúlán találjuk kamarai díjnokként. Szeptember 1-jével (más adatok szerint szeptember 4-ével) – miután levizsgáztatva őt meggyőződtek alkalmasságáról – újból a kataszterhez került, felmérési segéddé nevezték ki a főmérnök mellé 1 forint 30 krajcáros napidíjjal. Segítette a főmérnököt a műszaki feladatai ellátásában, végezte az irodai, adminisztratív munkákat és másolta a térképeket. 1854 és 1855 folyamán ő állította össze a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság 1:144 000 méretarányú térképét a kataszteri térképvázlatok, vagyis krokik alapján. 1855. december 31-ig tartott a munkaviszonya.³

1856. május 11-én a bánsági telekkönyve-

- 2 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 311. 1851/3664., 384. 1856/3687., 405. 1857/30061. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 269 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269) II. Tárgyi alapon rendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatási ügyek 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, b. Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1. Állománykönyv, 1860–1865 (= II.-A-21.-b-1.) 122., K 269 I. Kútfő-tételes iratok 10. Az Állandó kataszter ügyei (= I.-10.) 1868-1944; K 874 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Központi Statisztikai Hivatal, Személyzeti és oktatási iratok Hátsek Ignác (17. d.) (= K 874 Hátsek). Nem ismerünk hivatalos iratot arról, hogy a szabadságharcban hadnaggyá vagy főhadnaggyá nevezték volna ki, de szerepel a Statisztikai Hivatal szolgálati lapjában, hogy a szabadságharcban főhadnaggyként vett részt. BONA GÁBOR: Az 1848–49-es honvédsereg zsidó születésű tisztjei. *Múlt és Jövő*, 10. [9.] (1998) 1:70–71. (= BONA, 1998). Édesapja 92 évesen hunyt el. Todesfalle. *Pester Lloyd*, 41. (1894) 77:7. Elhaltak névsora. *Pesti Hírlap*, 16. (1894) 93:14. Halálozások. *Egyenlőség*, 13. (1894) 13:12. Adolf a *Heitere Blätter* felelős szerkesztője, valamint a *Dohányárusok Közlönye* szerkesztője és kiadója volt. L. A hazai hirlapirodalom 1904-ben. *Magyar Könyvszemle*, 13. (1905) 1:12., 36. Dávidról I. PODANI JÁNOS: Több név – egy ember: Ha(ts(ch))ek Dávid, Darwin elfeledett fordítója. *Kaleidoscope*, 10. (2020) 20:68–88. Dávidról és Adolfról I. még *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*. Bd. 1. München, 2002. 493., 509.
- 3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 311. 1851/3664., 317. 1852/554., 331. 1853/2027., 384. 1856/3687., 405. 1857/30061. MNL OL, K 269 I.-10.-1868-1944., K 874 Hátsek. TÖRÖK ENIKŐ: A Temesi Bánság és Erdély tartománytérképei a dűlönkénti felmérés alapján. *Catastrum*, 3. (2016) 3:36–37. Hátsek sokszínű, változatos kataszteri munkásságának rekonstrukcióját megnehezíti, hogy a személyzeti névjegyzékek, a minősítési táblázatok és a kataszteri főigazgatóság ügyiratai olykor többé-kevésbé eltérő adatokat tartalmaznak.

zésnél írnokként helyezkedett el, és május 30-án esküt tett. Tehát ekkor a katasztertől átment az ingatlan-nyilvántartáshoz egy rövid időre.⁴

Az állandó kataszternél (1856–1857)

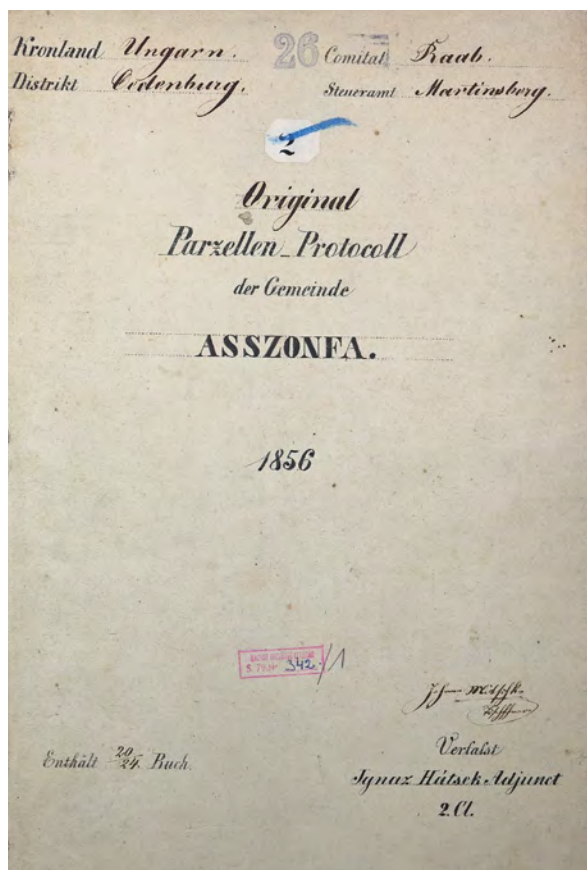
1856-ban Hátsek a napilapokban is közzétett álláshirdetésekből értesülhetett a kataszteri munkaerő-keresletről, így 2. osztályú segédi állásra pályázott a soproni adókerületbe. Alois Hawliczek, a bécsi kataszteri főigazgatóság felmérési referense is támogatta a német, magyar és „szláv” nyelven is beszélő pályázó kinevezését. 1856. november 7-én (egyek források szerint 8-án) a 2. aligazgatóságon, a 10. felügyelőségen kezdte meg a munkát. Josef Halm aligazgató kérésére 1857. június 10-én Hátseket mellé rendelték irodai munkára az 1. aligazgatóságon. Ez alkalommal a kataszteri főigazgatóság megállapította, hogy az elsősorban fiatalokból álló magyar kataszteri személyzetben nehezen találni irodai munkára alkalmas segédet, aki jártas volna a kataszteri munkálatokban, az idősebbek pedig asztalvezetői kinevezésre számítanak. Július végén Halm Hátsek előléptetését kezdeményezte arra hivatkozva, hogy már dolgozott mérőasztallal, így alkalmas asztalvezetésre, továbbá nagyon jól rajzol, ért a térképrajzoláshoz, és ezenkívül a kalligráfiában is jártas, jól fogalmaz, így irodai munkában jól használható. Halm szorgalmas, a feletteseivel udvarias és a kollégáival együttműködő személyként jellemezte Hátseket.⁵

A bécsi kataszteri térképtárban (1857)

1857. július 25-én a 2. osztályú felmérési segéd a soproni 1. aligazgatóságtól Bécsbe ment

der gesammten Catastral-Veranlagung und Befreiung mit Angabe ob die Veranlagung in der Veranlagung oder sonst in Catastralgebühren oder in den Grundsteuer-Preisen statt fund.	einzelne nach Veranlagung entgegen	Zusammen für ein Catastral- Blatt	Erfüllung der Veranlagung Veranlagung mit Bemerkungen in jeder Beziehung	Merkmal
Bei der Veranlagung...
Bei der Veranlagung...
Bei der Veranlagung...

■ Hátsek Ignác 1857. évi minősítési táblázata (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 405. 30061/1857.)

■ Győrasszonyfa kataszteri telexkönyvének címlapja, 1856. Összeállította Hátsek Ignác 2. osztályú segéd (MNL OL, S 79-342.-1.)

4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/3687., MNL OL, K 874 Hátsek.

5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 384. 1856/3687., 390. 1856/6840., 398. 1857/3989., 402. 1857/16967., 405. 1857/27238., 405. 1857/30061., Bücher 136. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 122., K 874 Hátsek. A felmérés szervezetről I. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22., az álláshirdetésekről I. TÖRÖK ENIKŐ: Kataszteri álláshirdetések és állaspályázatok az 1850–1860-as években. *Catatsrum*, 8. (2021) 2:6–7.

■ A horvát-szlavón vasúthálózat térképe Hátsek Ignáctól, amelyet 1865-ben a bécsi kataszteri litográfiai intézet adott ki (HM HIM, HT B IX c 788.)

a kataszter központi térképtárába, augusztus 20-tól 1. osztályú segédként dolgozott. Galíciai mérőföldlapok másolását kapta feladatul, ez azonban csak néhány hónapot vett igénybe.⁶

Ősszel Hátsek a vasút számára történő telekkisajátítási bizottsághoz jelentkezett, december elején felmérési segédként felvételt nyert a Déli Államvasúthoz (k. k. priv. Südliche Staatsbahn), és december 16-án utazott el Bécsből Grazba. 1859-ben a vasúttársaság kérte a főigazgatóságot, hogy Hátsek továbbra is maradjon a telekkisajátítási munkálatoknál.⁷

A trieszti kataszteri térképtárban (1862)

1862-ben került vissza Hátsek a kataszterhez, mégpedig a trieszti kataszteri térképtárba, a helyszínelési munkálatokhoz, de itt is hamarosan feleslegessé vált.⁸

Ebben az évben Hátsek rajzolt egy térképet *Fiume és környéke* címmel, amely csak 1870 után, az Államnyomda kiadásában jelent meg. A térképet akkori kollégája, Knorr Sándor (*Klobuky, Csehország, 1838. 05. 15.) metszette, aki 1869. április 19-én került a nyomda állományába.⁹

6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 404. 1857/22016., 404. 1857/24407., 405. 1857/30061., 406. 1857/30276., 410. 1857/42501., Bücher 136. A KSH minősítési táblázata szerint 1857. november 4-től volt a kataszteri térképtárban. MNL OL, K 874 Hátsek.

7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 412. 1857/47770., 413. 1857/50236., 421. 1858/14466., 446. 1859/17662., 446. 1859/17662., Bücher 136., 140. MNL OL, K 874 Hátsek.

8 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 498. 1862/48296., Bücher 146. MNL OL, K 874 Hátsek.

9 Knorról. MNL OL, K 269-I.-10.-1869-261., 851.

■ A Hátsek Ignác által 1862-ben rajzolt Fiume és környéke-térkép, amelyet 1870 után adott ki az Államnyomda (HM HIM, HT G I h 176.)

Az állandó kataszternél (1862–1864)

1862-ben áthelyezték a horvátországi kataszteri felméréshez, a 2. aligazgatósághoz. Október 4-én állt munkába a 7. felügyelőségen Fiumében. 1863-ban a 2. felügyelőséghez Eszékre került, majd szeptember 17-én Eszéken az I. aligazgatóság irodájába, Wilhelm Hillmayr aligazgató mellé osztották be. Innen 1864. április 4-én Bécsbe ment a kataszteri litográfiai intézetbe.¹⁰

A bécsi kataszteri litográfiai intézetben (1864–1867)

Hátsek 1864. április 8-án állt munkába a litográfiai intézetben, más néven telekzeti könyomdában (Lithographisches Institut des Grundsteuer-Katasters), amelynek 1863-tól Franz Leschtina (†1888) volt az igazgatója. Rajzolósi, másolási munkákat kapott, majd 1865. február 1-jétől könyomatvizsgáló, térképellenőrző (Mappenrevision; Revisionsadjunkt) felada-

¹⁰ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 498. 1862/48296., Bücher 146. MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 69., 101., 122., 147., 149., 167., K 874 Hátsek.

tokat, ekkor a napidíját is felemelték 1 forint 40 krajcárra. 1864-ben egyik feladata volt Ungvár Bécsbe felküldött kataszteri térképének másolása, 1866-ban pedig Bécs szelvényein dolgozott.¹¹

Ekkor már magánjellegű megbízásokat is vállalt, a Verein für Landeskunde von Niederösterreich felkérésére Alsó-Ausztria több szelvényes, 1:28 800 méretarányú térképének megrajzolásába fogott, amelynek első, *Wien sammt Umgebung* című szelvénye 1867-ben jelent meg.¹²

A bécsi kataszteri térképtárban (1867–1868)

1867 decemberében került át a térképtárba, ahol segédként foglalkoztatták, évi 675 forintos fizetéssel.¹³

Nincs pontos adatunk arról, hogy Hátsek mikor vette feleségül Schwarz Emmát (†1888), de Izabella Heléna (Vajna Ödönné; Bécs, 1866. 08. 19. – Budapest, 1910. 11. 20.) és Hermina (Körösi Vilmosné; Bécs, 1868. 03. 29. – Budapest, 1912. 09. 17.) nevű lányaik Bécsben születtek. Ebben az időszakban Bécs Währing nevű elővárosában lakott a család.¹⁴

1868-tól Hátsek minősítési táblázataiban szerepel, hogy két évfolyam erejéig műszaki tanulmányokat folytatott, de nem tüntették fel, hogy hol és mikor. Mivel az 1857. évi minősítési táblázatban ezt még nem vették fel, feltételezhetjük, hogy erre 1857 és 1868 között került sor. Az életrajzaiban gyakran találkozhatunk olyan állítással, hogy „műgyetemet végez Olmützen és Budán”. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Olmützen reáliskolában tanult.

Az 1860-as években pedig nemigen tartózkodott Pesten, Bécsben élt hosszabb ideig, ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bécsi politechnikum előadásait hallgatta, mint hogy a pesti József Műegyetem óráit látogatta volna.¹⁵

A magyar telekzeti könyomdában, 1870-től az Államnyomdában (1868–1872)¹⁶

1868. október 1-jén kezdte meg a könyomda a működését, Hátsek munkaviszonya október 20-ával kezdődött. 3. osztályú térképrajzolóként évi 700 forintot kapott, amit 150 forint lakpénz egészített ki. Nemsokára kérvényezte 1. osztályú rajzolóvá történő előléptetését, amit részben teljesítettek, 1869. február 1-jével 2. osztályú rajzolóvá nevezték ki évi 800 forintos fizetéssel és 150 forintos lakpénzzel. Decemberben pedig 50 forint jutalommal díjazták Magyarország „közigazgatási térképrajzának csinos és gyors befejezéséért”, amelyet két példányban és négy próbarajz formájában készített el.¹⁷

1870-ben jelent meg egy újabb, saját kezdeményezésből született műve, *A Magyar Korona országaiban levő mindkét hitvallású evangélikus és unitárius hitközségek térképe* Petrik Géza könyvkereskedő kiadásában, amelyet az Államnyomdában nyomtattak. A Pénzügyminisztérium körrendeletben értesítette a pénzügyi hatóságokat az előfizetési lehetőségről, eszerint Hátsek 1868 óta dolgozott a térképen, amelyet a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz is felterjesztett jóváhagyás végett, és abból br. Eötvös József miniszter 25 példányt rendelt.

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 415. 1864/17747., 517. 1864/32537., 523. 1865/863. MNL OL, K 874 Hátsek. Vereinsleben. *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, 1. (1867) 17. Leschtináról I. Amtlicher Theil. *Wiener Zeitung*, (1863) 264:1419. Bericht über die inneren Angelegenheiten der k.k. Geograph. Gesellschaft im Jahre 1888. *Mittheilungen der kaiserlich-königlichen Geographischen Gesellschaft*, (1889) 219.

12 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-354.

13 MNL OL, K 269-II.-A-21.-b-1. 147., K 269-I.-10.-1868-354., K 874 Hátsek.

14 FamilySearch (<https://www.familysearch.org/hu/>). MNL OL, K 874 Hátsek.

15 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1944., K 874 Hátsek. Olmützi és budai műgyetemi végzettségéről I. pl. BONA, 1998. 70–71. A pesti műgyetemen a reguláris hallgatók nyilvántartásaiban nem szerepel Hátsek az 1860-as években. Előfordulhatott, hogy rendkívüli hallgatóként beiratkozott egy vagy több tantárgyra, akár több évfolyamon keresztül is, ezt a korabeli felvételi szabályzatok lehetővé tették (szabályszerű felvételi követelményeknek nem is kellett eleget tenniük, ellentétben a reguláris hallgatókkal), viszont ezeknek a hallgatóknak semmilyen nyilvántartása nem maradt fenn. Ezúton is köszönöm Batalka Krisztinának, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem levéltárvezetőjének a tájékoztatást.

16 PÁLYI ZSÓFIA KATA: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:10., 15.

17 MNL OL, K 269-I.-10.-1868-1944., K 269-II.-A-21-b-2. Állománykönyv, 1868–1874. 58. *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tisztii névtára 1869. évrre*. 1. évf. Buda, 1869. ANY Biztonsági Nyomda Nyrt., Irattár, PM 1869-723.

A „térképíró” ezen magánkezdeményezését Lónyay Menyhért pénzügyminiszteren kívül Prónay Gábor, a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelője, Székács József, a Bányai evangélikus egyházkerület püspöke és Török Pál, a Dunamelléki református egyházkerület püspöke is támogatta.¹⁸

A Statisztikai Hivatalnál (1872–1894)

Hátsek 1872-ben távozott a kataszter szervezeteiből, június 8-tól az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal térképészeként dolgozott nyugdíjazásáig, 1894. április 10-ig.¹⁹ Márki Sándor (1853–1925) történetíró, egyetemi tanár még egyetemista korában, 1875-ben ismerkedett meg Hátsekkel, naplójában így számol be a találkozásról: „*Findura*²⁰ a Stat[isztikai] Hivatalban megismertetett Hátsek Ignác orsz. térképrajzolóval, kitől én XVI–XVII. századbeli térképek után tudakozódtam. Ilyeseket nem adhatott, de mutatott magától néhány kitűnő térképet és diagramot; pl. a hazai ásványvizek, földtani viszonyok, borvidékek stb. rajzát. Panaszkolta, hogy az ev. vallásbeliek elterjedését kimutató térképével valami 800 frt-ig belebukott, s most csak 2 frt 50 krajcárjával árultatja Kiliánánál, holott annyiba neki is belekerül 1 darab. A bécsi köz- és párizsi földrajzi kiállításon dicséretet nyert dolgozataiért. Igazán kár, hogy annyi fáradság eredménye véka alá rejtve marad; mint azonban mondta, most jobban utánalát, nem ejthetné-e szerét valahogy a kiadásnak. – Hátsek gondosan beretvált arcú, fekete bajuszú, elég jól megtermett férfi; mikor bementünk is rajzolt (no meg 1 kiflit edegélt). Felszólítás nélkül is a legnagyobb előzékenységgel mutogatta dolgozatait.”²¹

A Statisztikai Hivatalban folytatott munkáival párhuzamosan újabb és újabb térképeket rajzolt magánvállalkozásban, mint például az

1875. április 10–12-én a Közteleken (ma Budapest IX., Üllői út 25.) tartott dohánykiállításra Magyarország dohánytermelésének térképét, amelyről a lapok is beszámoltak:

„A kiállításnak érdekes pontja Magyarország dohánytermelésének térképe. 1873-ról szól és a holdonkénti termés a járások és városi hatóságok területe alapján van szemléltethetővé téve. Tervezte és rajzolta Hátsek Ignác térképész a m. kir. statisztikai hivatalban. Kitünteti a bevetett terület nagyságát, s a térképen foglalt táblázat szerint megtudjuk, hogy mennyi termett átlag holdonként és mennyi összesen mázsánként, továbbá kitünteti a dohánygyárakat (most a magyar korona területén tíz van), a dohánybevéltési felügyelőségeket, hivatalokat és állomásokat. Ezentúl minden évről fog ilyen térkép készülni, s ez elismerésre méltó fáradozás, kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy Hátsek úr egyelőre csupán magánbuzgalomból vállalkozott e nem csekély munkára, s amint értesültünk, egész sorozatát készíti a culturánk és termelésünk különböző ágait feltűntető térképeknek. Ezeket azután a szegedi kiállításon fogja bemutatni. A térképek sokszorozására és rendszeres folytatására azonban kívánatos, hogy vagy a kormány, vagy a gazdasági egyesületek támogatásban részesítsék, mert magánember ezt meg nem bírhatná.”²²

Megyetérképei 1880-ban Rautmann Frigyes kiadásában jelentek meg, Posner Károly Lajos litográfiai intézetében nyomtatták, azonban a litográfiai köveket Rautmann zálogba adta. Ekkor Hátsek bírósághoz fordult, a bíróság megállapította, hogy „térképek rajza az ész szüleménye lévén, az ideiglenes törvk. szabályok²³ I. R. 23. §-a értelmében művészeti tulajdont képez, s oly cselekvény, mely mellett a szerző által kikötött számú többszörözés túllépése forog fenn, a szerzői tulajdont veszélyezteti: ennél fogva a prdts [perrendtartás]²⁴ 324. § alapján zárlatot lehet kérni.”²⁵

18 MNL OL, S 92 Térképtár, Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai, 23.-2. Rendeletek gyűjteménye, 1868–1870. 427., 430. p.

19 MNL OL, K 874 Hátsek. LELKES, 2014. 281–282. Magyarország Tiszti Czim- és Névtára, 1. (1873) 322.

20 Findura (1897-től Farkasfalvi) Imre (1844–1930) könyvtáros, helytörténész, a Statisztikai Hivatal könyvtárának első vezetője.

21 Márki Sándor naplói. 1. (1873–1892). Szerk.: ERDÉSZ ÁDÁM. Gyula, 2015. 100.

22 A dohánykiállítás. *Ellenőr*, 7. (1875) 100. sz. A dohánykiállítás. *Földmívelési Érdekeink*, 2. (1875) 16:143.

23 Ideiglenes törvénykezési szabályok, 1861. *Képviselőházi Irományok*, (1861) 1:11. sz. 3.

24 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.

25 *Döntvénytár. A Magyar Kir. Curia Semmitőszéki és Legfőbb Ítéletőszéki Osztályának elvi jelentőségű határozatai*. 28. (1882) 193–195. LEGEZA DÉNES: *A kiadói szerződés története a reformkortól 1952-ig*. Szeged, 2018. 37.

■ Hátsek Ignác: Moson megye közigazgatási térképe, 1880 (MNL OL, S 167-23.-1.)

Térképészeti munkásságát 1877-ben koronás arany érdemkereszttel, 1886-ban Ferenc József-rend lovagkereszttel jutalmazták.²⁶

Hátsek 1884-ben nyert felvételt a skót rítu-

78., 1899-től Óvoda u. 37. (ma Péterfy Sándor utca 37.). Hátsek 1902. március 2-án negyed egykor hunyt el „gennyes veselőb”, vagyis vesegyulladás következtében.²⁸

sú Humboldt Páholyba, amely az általános, egyenlő és titkos választójog kérdésének propagálásával foglalkozott, megalapította és anyagilag támogatta a Gyermekebarát, a Szegény betegeket otthonukban ápoló és a Cipőt a szegényeknek egyesületeket.²⁷

1868 végén a család Budára költözött. Kornélia (Polatschek Hugóné; *Buda, 1869. 11. 11.) születésekor az Öt pacsirta utca 533. szám (ma Csalogány u. 43.) alatt laktak, Henrik (*Budapest, 1872. 11. 11.) születésekor pedig a Tabánban, a Fő utca 594. szám alatt (ma Döbrentei utca 9.). Ezt követően is gyakran költözködött a család: 1873-ban lakcímük Víziváros Fő utca 77. (a mai Ybl Miklós tér 4. környékén, a Várkert Bazár helyén), 1875-ben Széchenyi utca 5. (ma Lánchíd utca 5.), 1878-ban Fortuna utca 151. (ma Fortuna utca 23.), 1881-től Rudolf rakpart 7. (ma Széchenyi rakpart 7.), 1890-től Gyár utca 42. (ma Liszt Ferenc tér 10.), 1894-től Csengery utca

26 MNL OL, K 27 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanács i jegyzőkönyvek, 1877. 06. 11., 1886. 05. 25. Rövid hírek. *Fővárosi Lapok*, 14. (1877) 152:742., A hivatalos lapból. *Budapesti Hírlap*, 6. (1886) 222:7.

27 MNL OL, P 1082 Magánlevéltárak, Egyesületek, Szabadkőműves szervezetek, Magyarország Nagy Oriense Nagypáholy, 12. tétel Tagok anyakönyve No. 2. 1779. fol. P 1088 Magánlevéltárak, Egyesületek, Szabadkőműves szervezetek, Humboldt Páholy, Felvételi okmányok, tagok díszoklevelei, Hátsek Ignác. Testvére, Adolf 1888-ban lett a Comenius Páholy tagja. MNL OL, P 1087 Magánlevéltárak, Egyesületek, Szabadkőműves szervezetek, Comenius Páholy, 6. tétel Felvételi lapok No. 140. Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum 74.374.1. A Humboldt Páholy névjegyzéke Deák Ferenc részére, 1887. Ignác és Adolf portéjáról I. ACZÉL ESZTER: A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei I. rész. A fényképek. *Folia Historica*. 10. Bp., 1982. 145.

28 FamilySearch. *Adress-Kalender von Pest, Ofen und Alt-Ofen*, 1871:598., 1873:400., 1874:400., 1875:253., 1878:437., 1881:362. *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1880–1881:420., 1882:431., 1883–1884:308., 1885–1886:341., 1888:195., 1890:416., 1891–1892:541., 1894:433., 1899:949., 1900–1901:1004., 1901–1902:1043.

BŐSZ ATTILA

*Az egyéni birtokívek forrásértéke egy siklósbodonyi példán keresztül**

Az 1850 után kezdődő magyarországi kataszteri felmérések munkálatai során sokféle irat keletkezett, az egyik ezek közül az egyéni birtokív.¹ Ez az irat kapcsolatot teremtett egyrészt az elvont mérnöki munka, az adózás, az állam, másrészt az egyén között. A kapcsolat akkor jött létre, amikor az egyéni birtokíveket a törvény értelmében közszemlére tették, a birtokos kézbe vehette és felszólalhatott az abban foglaltak ellen, ha érdemi hibát talált benne. Ez azért is volt lényeges, mert az adókiivetés alapja az egyéni birtokív volt, a földadó alapját a kataszteri tiszta jövedelem képezte, ennek összegét pedig az egyéni birtokíveken kellett folyamatosan vezetni.²

Az egyéni birtokív, illetve a birtokív-összesítések fogalmát jól összefoglalja egy 1912-ben kiadott szakmunka: „A kataszteri birtokív az egyes birtokosoknak egy községben levő összes birtokára vonatkozó adatokat tartalmazza és nem egyéb, mint a kataszteri telekkönyvnek és részletes osztálykivonatnak birtokosokként való kivonata. A kataszteri birtokívek számozva vannak, és számukat a birtokosok betűrendes sorrendje szerint 1-től kezdődőleg kapják.

A birtokívek összesítése az egyes birtokívek végösszegeit tartalmazza a birtokívek sorrendjé-

ben. Végösszege mutatja a község összes területét, továbbá a tiszta jövedelmének és földadójának teljes összegét. Új földadómunkálat életbe lépése esetén a birtokívek összesítése egyúttal az első egyéni földadó-felosztási jegyzék alapjául is szolgál. A birtokíveket, melyek a földadókiivetés és nyilvántartás alapjául szolgálnak, eredetben a községnél őrzik. A birtokívek összesítését két példányban készítik el és az egyik példányt a községnél, a másik példányt a pénzügyigazgatóságnál őrzik. A birtokív-összesítésen a nyilvántartás eredményét nem vezetik keresztül.³

Bizonyos esetekben ún. közös birtokívet használtak, mégpedig akkor, amikor több tulajdonos ugyanazon birtokból meghatározott arányú részesedéssel bírt. Ebben az esetben a fő problémát a tulajdoni hányad megállapítása jelentette, amit mindenképpen meg kellett tenni az elkülönítések végrehajthatósága miatt, kivéve, ha a társtulajdonosok a közös birtoklás fenntartásában voltak érdekeltek.⁴

A birtokívek összeállítása

Az egyéni birtokívek készítésének mikéntjét az 1856-ban, 1865-ben, 1869-ben és 1904-ben kiadott felmérési utasítások részletesen sza-

* Jelen kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Az egyéni birtokívekről l. még: TÖRÖK ENIKŐ: Föld- és háztulajdonosok kataszteri nyilvántartásai. *Catastrum*, 7. (2020) 1:17–32.

2 A földadókataszter a m. kir. pénzügyministerium legutóbbi tíz évi működéséről szóló jelentésében (folytatás). *Kataszteri Közlöny* (= KK), 14. (1905) 5:125–126.

3 SEBESS DÉNES – BÖRCSÖK ANDOR: *Magyar telekkönyvi jog*. Bp., 1912. 1482.

4 ROLLA JÁNOS: Az összehasonlító okiratról. *KK*, 19. (1910) 3:74.

bályozzák.⁵ Az 1856. évi rendelkezés szerint „az általános kataszter számára a felmérési összesítésből készítendő kivonatokat (egyéni birtokív), valamint az ismételt összesítéseket általában a segéd készíti el. A földmérő azonban köteles ezt a munkát igen gondosan felügyelni, és abban az esetben, ha a segéd nem boldogulna, maga készíti el.”⁶

A birtokívek elkészítésekor a betűrendes névjegyzékből át kellett vezetni a sorszámot, a tulajdonosok nevét és a számok emelkedő rendjében a parcellákat. A kataszteri telekkönyv (Parzellen-Protokoll) segített a művelési ágak és a dűlők szerint átvezetni a parcellákat. A dűlő nevét utak és vizek esetében el lehetett hagyni.

A birtokíveket az összeadás és lezárás előtt még egyszer alaposan össze kellett hasonlítani a telekkönyvvel, „mivel a legfigyelmesebb segéd-től sem várható el, hogy ilyen sok szám közül egyet se rontson el”.⁷

Az egyéni birtokívekben szereplő területek összegzését a tulajdonosok és a művelési ágak szerint a birtokívek összesítésébe kellett bevezetni a részösszegek összeadásával.

Ezek után a birtokívek és az összesítések hitelesítését a szerző és az összehasonlító együtt végezte el. A felügyelő mérnök köteles volt az összesítéshez hozzáfűzni, hogy valamely köz-

■ Az 1856. évi felmérési utasítás G” mintája az egyéni birtokív elkészítéséhez

séghez tartozó valamennyi birtokív és összesítés kiállítása szabályosan, felügyelete és irányítása alatt történt. Az egész folyamathoz egységes formanyomtatványokat használtak, amelyek minden utasításban szerepelnek: 1856-tól a G” minta, 1865-től a „Formular LXXIX.”, 1869-től a XXVI. minta, 1904-től az 54a–e minta.⁸

Az 1865. évi utasítás egy lényeges elemmel egészíti ki a fentieket, mondván, a birtokívet a tulajdonosoknak kell átadni, mert az az egyéni birtoklás megállapítására és a felmérés elleni esetleges reklamációkra szolgál.

Legrészletesebben az 1904. évi utasítás szabályozza az egyéni birtokív szerkesztését.

5 *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung.* Wien, 1856. (= *Instruction*, 1856) 357–362 §. A német nyelvű utasítás és annak modern magyar fordítása – Tuza Csilla munkája – elérhető a Catastrum honlapján (www.castrum.hu). *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung.* Wien, 1865. (= *Instruction*, 1865) 335–337 §; *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására.* Buda, 1869. (= *Utasítás*, 1869) 240–242. §, *Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására. I. rész. Háromszögletű általános része és részletes felmérés.* Kiadta a m. kir. Pénzügyministerium 1904. december hó 17-én 1.583. szám alatt kelt rendelettel. Bp., 1910. (= *Utasítás*, 1904) 297–298. §. A felmérési utasítások szövege megtalálható itt: <http://castrum.hu/index.php/hu/jog/instruction>. Az utasítások elemzéséhez l.: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Castrum*, 2. (2015) 1: 3–10. és TÖRÖK, 2020. 17–32.

6 *Instruction*, 1856. 357. §.

7 Uo. 359. §.

8 *Instruction*, 1856, *Instruction*, 1865, *Utasítás*, 1869, *Utasítás*, 1904.

Eszerint annak tartalmaznia kellett a címlapon a vármegye és község elnevezésén kívül a birtokos nevét, házszámát (ha több háza volt, csak a vezető házszámát), idegen községbeli lakosoknál a lakóhely nevét és ottani házszámát; belül pedig a részletek helyrajzi számait, a dűlők, esetleg „aldűlők” elnevezéseit, a megfelelő rovatokban az egyes részletek területeit, továbbá az adómentes területek jelzéseit, lakóházaknál még ennek feltüntetésén kívül a házszámokat is. Közös birtokosoknál a 65. §. 11. pontja szerint elsőnek a birtokos neve vagy a közös ingatlanok közismert külön elnevezése kerül a címlapra felül, valamennyi részirtokos nevét pedig a megfelelő lakhelyükkel, házszámaikkal és birtokarányaikkal együtt a címlap alsó részén, illetve a hátapon folytatólagosan alkalmazott rovatos kimutatásba kellett bevezetni.⁹

A birtokívek szerepe

Az egyéni birtokíveket a birtokosok betűsoros névjegyzéke szerinti tételszám alapján helyezték irattárba. Ha több részív is tartozott egy tulajdonoshoz, akkor füzetszerűen, vékony – később már nemzeti színű – madzaggal összefűzték azokat. Az eredeti kataszteri egyéni birtokívek a községek, városi hivatalok kezelésében voltak (községi jegyző, városi adóhivatal). A községi közegek ezeket a birtokíveket adó- és illetékügyi munkálataik elvégzéséhez használták, de rajtuk kívül a helyszínelést végző mérnökök is alkalmazták.¹⁰ „A telekkönyvi biztos tollnokaival az illető járásba kimenvén, mindenekelőtt az adótelekkönyvben előforduló

részletszámokat egy úgynevezett részletlajstromba dűlők szerint felvéteti, és az egyes birtokíveken keresztül menvén, minden egyes részletszám mellett a birtokív számát hozzájegyzi, miből egyúttal kitűnik, vajjon minden egyes részletszám a birtokívekben fölvétetett-e vagy sem?”¹¹ (A részletszám vagy Parzellen Zahl a helyrajzi szám elődje volt.)

Az egyéni birtokív korabeli jelentőségét az adta, hogy ez volt az, ami a birtokos/tulajdonos kezébe került a felmérések során keletkezett számtalan irat közül. Ezzel tudta igazolni a tulajdonjogát, ezzel tudott adásvételt eszközölni, ennek alapján tudott reklamálni, ha pontatlan volt a felmérés, amely az adóalapot megállapította.¹² A sajtóhirdetésekből, hivatalos hirdetményekben is rendre az egyéni birtokív kerül elő az adásvételnek vagy éppen a kölcsönhöz jutásnak elengedhetetlen dokumentumaként.¹³

Külön érdekessége tehát az egyéni birtokíveknek, hogy „két irányban” is használhatta a tulajdonos: egyrészt pénzügyi vonalon a kölcsönhöz jutás egyik feltétele volt (a kivonatát vagy másolatát használták természetesen, nem az eredetit), másrészt a tulajdonos abbéli jogának vált eszközeül, amellyel a felmérés során keletkezett, tévesen megállapított adóalapot megfellebbezhette.¹⁴

Természetesen előfordult az egyéni birtokívek helytelen használata, illetve a használat elmulasztása is. Ahogy Hegyessy Kálmán pénzügyi főtanácsos rámutatott: „hivataloskodásom alatt tapasztaltam, hogy voltak olyan községek, hol a változásokat a községi elöljáróság nem ve-

⁹ Utasítás, 1904.

¹⁰ 40.216/1896 I. M. sz. rendelet a községi elöljáróságok kezelése alatt levő eredeti kataszteri egyéni birtokíveknek a kir. bíróságok által való igénybe vétele tárgyában. *Igazságügyi Közlöny* (= IK), 5. (1896) 9:316.

¹¹ Matúz György Schnierer Gyula 1869-ben megjelent művét idézi. MATÚZ GYÖRGY: *A telekkönyv intézménye Magyarországon 1855–1960*. Debrecen, 2002. 62.

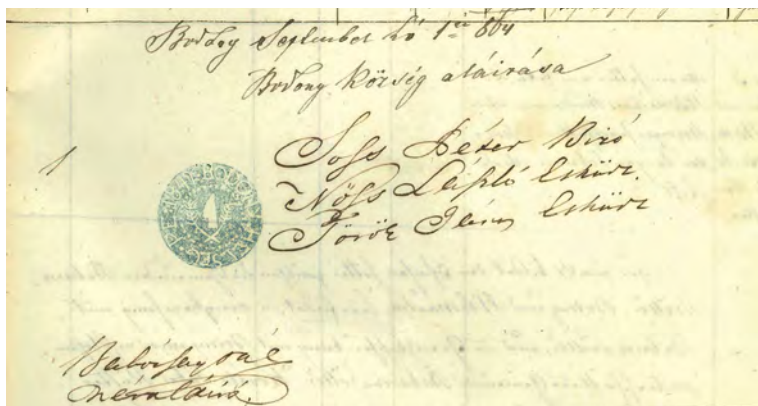
¹² A felszólalásokkal kapcsolatban I. SCHMIDT ANIKÓ: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:29–35.

¹³ Például: „Az utóbbi esztendő elemi csapásai által sújtott magyar gazdaközönség helyzetén javítandó, az »Ingatlan és Jelzálogforgalmi-Intézet« Budapestben [...] ugyanis lehetővé tette, hogy 2 frt 25 kr kamatú s félévi részletekben törleszhető kölcsönhöz juttathassa a birtokosokat. Nagyon helyesen cselekszenek tehát mindazok, akik Szent István napjára a fővárosba mennek, ha a birtokaikra vonatkozó telekkönyvi kivonatok- és kataszteri birtokív-másolattal felkeresik a mondott intézetet, hogy helyzetük javítása érdekében ezen olcsó kölcsönt igénybe vegyék.” *Hirrovatunk*. Pécsi Napló, 7. (1898) 186:10–11.

¹⁴ Az eredeti használatát még a bíróságoknak is megtiltották, mivel több esetben megrongálódott a dokumentum. A kir. igazságügyminiszternek 40.216/1896. I. M. számú rendelete, a községi elöljáróságok kezelése alatt levő eredeti kataszteri egyéni birtokíveknek a kir. bíróságok által való igénybe vétele tárgyában. *IK*, 5. (1896) 9:316–317.

■ Bodony határleírásának átnézeti térképe (MNL BaML, IV.261.c.)

■ Bodony határleírásának hitelesítői, köztük Nős László (MNL BaML, IV.261.c.)

zette át a kivetés alapjául szolgáló egyéni birtokívekben részletenként, hanem azokat csak irónnal a birtokív címlapján tett számítások alapján érvényesítette az adóztatásnál, már tudniillik úgy, ahogy. Nagyon természetes, hogy ezekben az esetekben a gazdaközönség az adókivetés tekintetében tisztán a községi jegyző jóindulatára volt bízva”.¹⁵

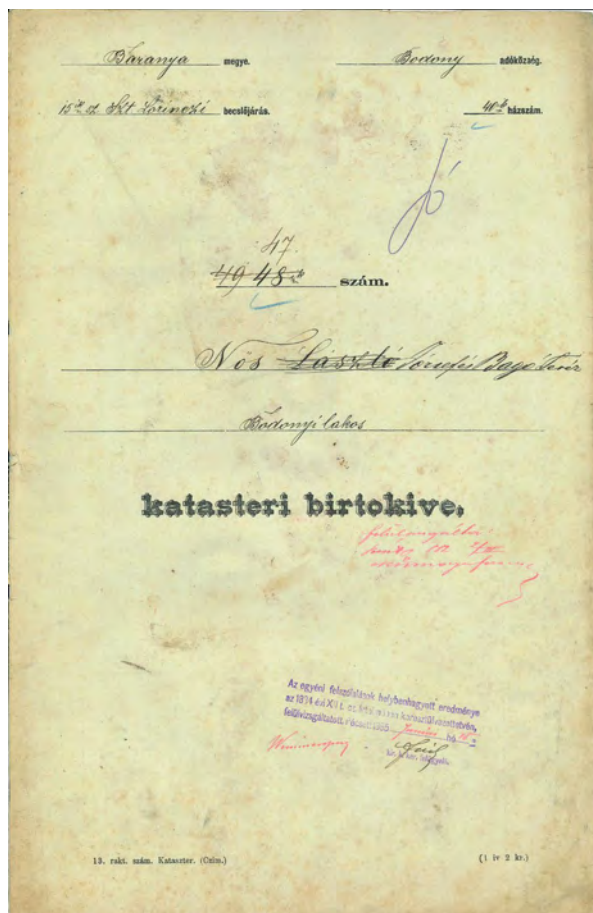
A birtokosnak is kötelessége lett volna ugyanakkor a változások időben történő bejelentése, ám „a földbirtokos osztály a birtok állományában beállott változásoknak bejelentését, jöllehet erre kötelezve van, igen sok esetben elmulasztja”.¹⁶ Gyakori eset volt, hogy egy földterületet beépítettek és udvarként használták tovább, így az már nem esett adókötelezettség alá, de ha a változást nem jelentették be, akkor az adó továbbra is „kivetett” rá. Ez vonatkozott az ideiglenes adómentességre is. Ha például valaki új szőlőültetvényt telepített (lásd a filoxéra pusztításának lehangozó történetét) vagy művelés alá vont addig nem művelt területet, járt volna neki az ideiglenes adómentesség – már ha bejelentette volna a változást.

A siklósbodonyi példa

Mindezen általános megállapítások után vizsgáljuk meg a címben említett példát. Siklósbodony (1904-ig Bodony) Pécstől mintegy 30 kilométerre délnyugatra fekszik. A kataszteri felmérés kezdetén, 1850-ben 258 fő lakta

15 HEGYESSY KÁLMÁN: A gazdaközönség tájékozatlansága földadózási kérdésekben és az ebből eredő hátrányok. *KK*, 22. (1913) 3:106.

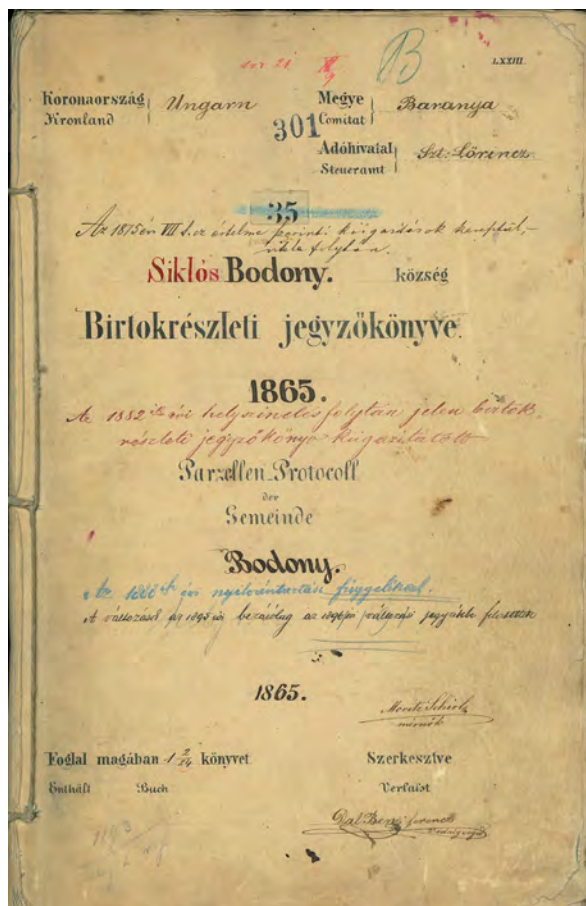
16 A földadókataszter a m. kir. pénzügyministerium legutóbbi tíz évi működéséről szóló jelentésében (folytatás). *KK*, 14. (1905) 5:127.

■ Nős László egyéni birtokívének címlapja (MNL BaML, V.104.e.)

és 38 házat írtak össze benne. Az 1860-as évek közepén végzett katasteri felmérés során 152 birtokos tulajdonában állt a település és határa (ennyi egyéni birtokív van az iratanyagban), amiről a leírást 1864-ben készítették. Az alább vizsgált birtokíven szereplő Nős László volt a bíró mellett az egyik esküdt, a határleíráson saját kézjegye is szerepel mint hitelesítő. A falu határa 1904-ig tagosítatlan volt, a birtokosok különféle dűlőkben szétaprózott birtoktesttel rendelkeztek.

A vizsgált irat főcíme: „Nős László bodonyi lakos katasteri birtokíve”.¹⁷ Az egyéni birtokív egyik legfőbb és a kutatás számára is igen hasznos tulajdonsága az, hogy bevezették rá a változásokat. Mindjárt a címlapon szembe ötlük,

■ Bodony község birtokrészleti jegyzőkönyvének címlapja (MNL BaML, VI.181.)

hogy az eredeti tulajdonos keresztnevét áthúzták (a családnév maradt) és az új tulajdonos nevét írták mellé: „[Nős] József és Bagó Teréz”. Az 1885. évi miniszteri rendelet szerint „ha valamely birtokíven foglalt összes birtokrészletek a korábbi birtokosról egy új birtokosra ruháztatnak át, akkor a birtokív címlapján a volt birtokos neve olvashatólag keresztülhuzatván, afölé az új birtokos neve, lakhelye, házszáma és ha a községben más hasonló nevű birtokos is van, megkülönböztető elnevezése a nyilvántartási jegyzék vonatkozó tételszámára való hivatkozással tisztán és olvashatóan följegyeztetik”.¹⁸ Jól látható, hogy az áthúzás után az eredeti név olvasható maradt, az új név mellé pedig megkülönböztetésül oda került a feleség neve is,

17 A nyomtatvány 1875-ben vagy nem sokkal utána készült. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei levéltára (= MNL BaML), V.104.e. Baksai körjegyzőség iratai. Siklósbodony község katasteri iratai.

18 45.055/1885. P. M. sz. rendelet a földadó-kataster nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII. törvénycikk végrehajtása iránt. Magyarországi Rendeletek Tára, 19. (1885) 912.

A birtokrészlet helyrajzi száma	Dülő vagy határrész nevezete	Osztály	M i v e l é s i									
			szántóföld	kert	rét	szőlő	legelő					
			t é r m é r t é k									
			hold	ööl	hold	ööl	hold	ööl	hold	ööl	hold	ööl

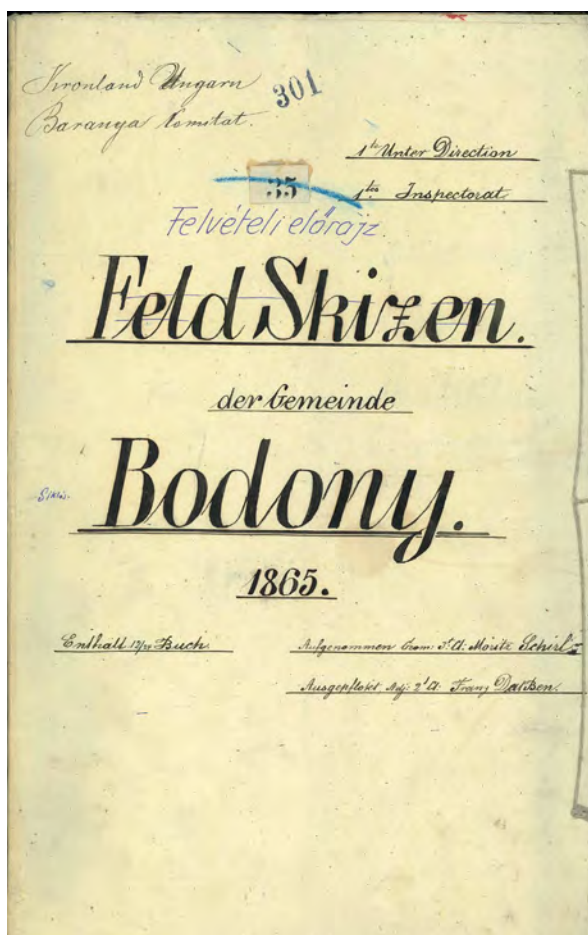
á g a k			A földadó ideiglen szerinti	Az 1875. VII. t.-cz. 45. §. rendelete szerint beigtatott	Nyilvántartási és egyéb jegyzetek.
erdő	nádas	földadó alá nem eső terület			
1600 ☐ ölével	térfogata	jelzése	tiszta jövedelem		
hold ☐ ööl	hold ☐ ööl	hold ☐ ööl	pengő pénzben frt kr	folyó értékben frt kr	

■ Az egyéni birtokív oszlopai (MNL BaML, V.104.e.)

hiszen több Nős (sőt, több Nős József) nevű birtokos is élt Bodonyban. A vonatkozó tétel-számot is aktualizálták 48-ról 49-re, majd 47-re javítva azt. A címlapon látható továbbá a már említett két felülvizsgálat hitelesítése is. A belíven a jegyzeteket piros tintával, kék írónal, illetve szintén kék bélyegzőlenyomattal vezették be.

A címlapon feltüntetik továbbá a vármegye nevét, a becselőjárást és az adóközséget, valamint a birtokos házszámát, ami jelen esetben a 40-es. A birtokrészleti jegyzőkönyvet a kataszteri térképpel összevetve megállapítható, hogy ez a Monyorósd felé eső faluvég utolsó előtti háza volt a déli oldalon.¹⁹ Piros tintával az 1882. évi felülvizsgálat tényét is jelzik, a vizsgálatot Neumayer Ferenc végezte Pécssett. Szerepel továbbá egy kék bélyegzőlenyomat, amely szerint az egyéni felszólalások eredményét átvezették 1885. június 15-én. Ez a felszólalás minden bizonnyal a Bűrű dülőben elhelyezkedő rétre vonatkozott, annak alacsonyabb adóosztályba sorolását célozta, eredményesen.

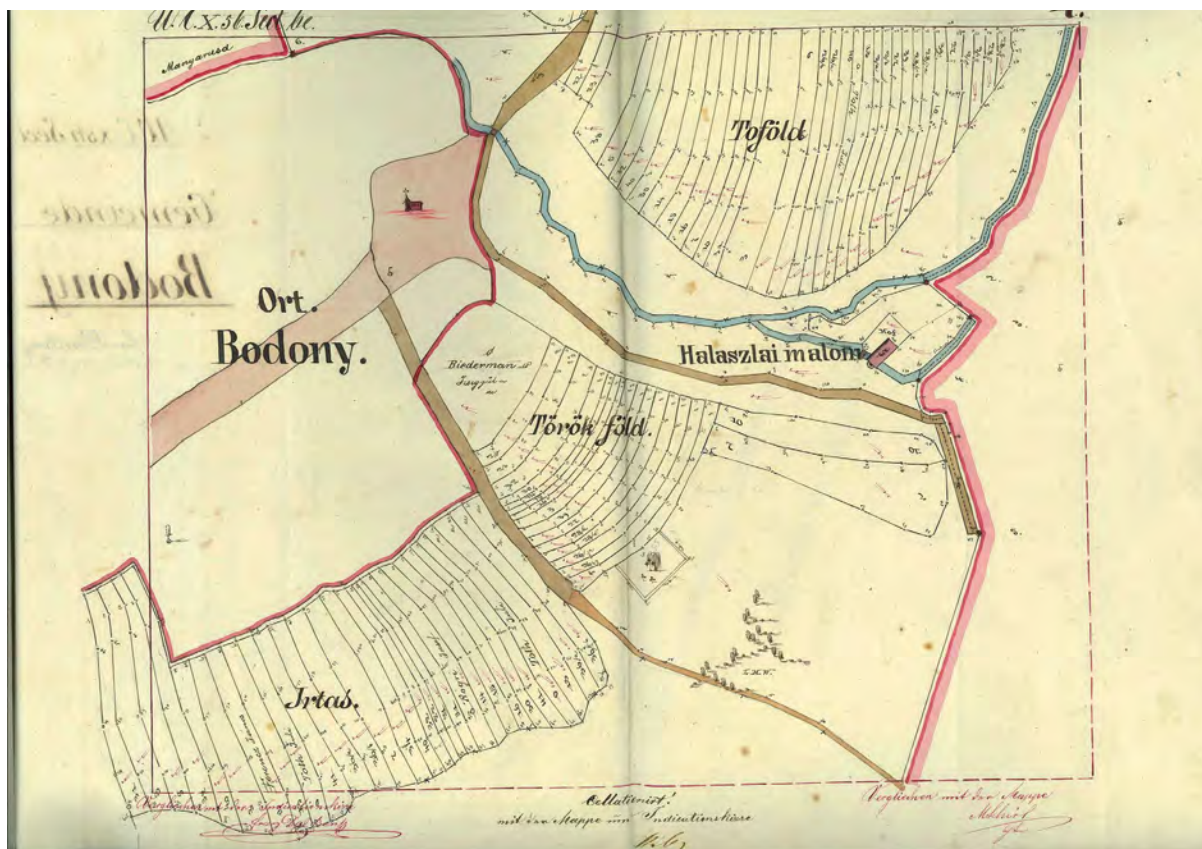
A belív oszlopait az 1875. évi földadó szabályozására hozott törvény szerint határozták meg.²⁰ Eszerint fel kell jegyezni a birtokrészlet

■ Bodony felvételi előrajzának címlapja (MNL BaML, VI.181.)

19 A birtokrészleti jegyzőkönyv jelzete: MNL BaML, VI.181. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség iratai. Siklósbodony. (= PAFF. Siklósbodony). Az iratanyag rendezés alatt áll, így a jegyzőkönyvnek még nincs pontosabb jelzete. A kataszteri térkép a világhálón is megtalálható: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral>

20 1875. évi VII. törvénycikk a földadó szabályozásáról (= 1875.VII. tc.) 10. §. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>).

■ A felvételi előrajz 4. szelvénye a belterület és a határ egy részével (MNL BaML, VI.181.)

(vagyis telek, parcella) helyrajzi számát, a dülő vagy határrész nevét, osztályát, a művelési ágak (szántóföld, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas) kataszteri holdban (1600 négyszögöl) megadott méretét, a földadó alá nem eső terület méretét és jelzését, a „földadó-ideiglen” és az 1875. évi törvény szerinti tiszta jövedelmet, végül a „nyilvántartási és egyéb jegyzetek” elnevezésű oszlopban minden vonatkozó és lényeges változást, ami máshova nem írható be.

Vizsgáljuk meg először az első oszlop helyrajzi számait. Siklósbodony esetében fennmaradt a birtokrészleti jegyzőkönyv (vagyis telekkönyv), amelyben 1865 és 1895 között keletkezett adatokat találunk, így leellenőrizhetjük, hogy az 1865. évi kataszteri térképen szereplő helyrajzi számok megegyeznek-e az 1875. évivel, illetve a későbbiekkel.²¹ Ha igen, márpedig esetünkben igen, akkor az egyéni

birtokív alapján el tudjuk helyezni a térképen Nős László összes birtokát. Az MNL Baranya Megyei Levéltárában a településről csak a felvételi előrajz található meg, de ez is alkalmas az azonosításra, csak ebben az esetben a házszámokat írták be helyrajzi szám helyett.²² Ha tudjuk – és tudjuk, mert a birtokrészleti jegyzőkönyvből kiderül –, hogy Nős László 40. számú háza 1865-ben a 34. számot viselte, akkor máris használhatóvá válik a felvételi előrajzunk is.

A dülők elnevezései (második oszlop) szintén változatlanok a 19. század második felének évtizedeiben (ezek az amúgy makacs nyelvi elemek sok esetben a mai napig nem módosultak). Az egyéni birtokívből megállapítható, hogy Nős László birtokai kilenc különböző dülőben feküdtek, ha a beltelket nem számítjuk. Paperdő dülőben hat, Bürü dülőben három,

21 MNL BaML, PAFF. Siklósbodony.

22 A felvételi előrajzot Schirl Móric mint 3. oszt. mérnök és Dal Ben Ferenc mint 2. oszt. segéd készítették. MNL BaML, VI.181. PAFF. Siklósbodony.

Berekrét dűlőben öt, Felső határ dűlőben kettő, illetve Völgy, Bikaalja, a fenti képen is szereplő Irtás, Monyoru és Kereszt dűlőkben egy-egy tagban feküdtek. Ez igencsak széttagolt birtokelrendezés, gyakorlatilag az egész határt be kellett járnia a tulajdonosnak, ha a földjeire ki akart jutni, sőt egy-egy dűlőn belül sem volt egységes a birtoktest. Az egész falura jellemző egyébként a tagosítás hiánya. Ha megvizsgáljuk Bodony rendelkezésünkre álló 152 egyéni birtokívét, azt láthatjuk, hogy egy-két kivételtől eltekintve az összes gazdának hasonló módon szerteszték feküdtek a birtokai (nem volt kivétel a római katolikus egyház sem). A jelenség nem egyedi, számos faluban még a két világháború között is hiányzott a tagosítás.²³

Nős László birtokai a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, sőt hetedik osztályba estek (harmadik oszlop). Ha figyelembe vesszük, hogy az 1875. évi VII. tc. szerint „*egy művelési ágban [...] járásonkint, illetőleg osztályozási vidékenkint legfeljebb nyolc minőségi osztály állítható fel*”, akkor látszik, hogy Nős László nem a legjobb minőségű földeket birtokolta (igaz, a falu földjei amúgy sem voltak túl jó minőségűek). A későbbi gyarapodásokat is figyelembe véve, a 30 birtokrészletből mindössze négy esett a harmadik osztályba, hat a negyedik, hét az ötödik, hat a hatodik és hét a hetedik osztályba tartozott. Persze ennek megfelelően kevesebb adót is kellett utánuk fizetni, mert kisebb volt a kataszteri tiszta jövedelmük.

Az egyéni birtokívből (művelési ágak oszlopai) kitűnik, hogy a birtokrészletek többségükben szántóföldek, kisebb részben pedig rétek voltak. A szántók 11 hold és 1547 négyszögöl, a rétek 3 hold és 249 négyszögöl területet tettek ki. A szántók 1908-ig 12 hold 1514 négyszögölre nőttek. Ezeken kívül 1104 négyszögöl kert, illetve 397 négyszögöl házhely és udvar tartozott a birtokhoz. Összességében ez egy 16 holdas területet jelentett, amely kisbirtoknak számított, ráadásul széttagolt és gyenge minőségű földekre oszlott.

Az egyes birtokrészletek tiszta jövedelme néhány forint volt (a jövedelmek két oszlopa), az egész birtok a 19. század utolsó harmadában kb. 70 forintot hozott évente, ami után nagyjából 18 forint földadót kellett befizetni (a részletek a birtokíven megtalálhatók). 1908-ban a birtokosnak 36 korona 58 fillér földadót kellett fizetnie, ami nagyjából 2 métermázsa (200 kg) kukorica árának felelt meg.²⁴ Mivel ekkor 1 forint 2 koronával volt egyenértékű, látható, hogy szinte változatlan mértékű adót fizetett, akkorát, mint korábban.

Végül következik az utolsó oszlop, a nyilvántartási és egyéb jegyzetek című. Ide vezették be a birtokváltásokat, jelen esetben a bővüléseket, amelyek „szaporodás” jelzővel ellátva a Felső határ dűlőben történt földbirtokszerzéseket jelölik. Mindezt datálták, hitelesítették is. Szintén a jegyzetekhez írták be a fizetendő adó mértékét, valamint a birtokszerzések esetében azt is, hogy melyik volt az az egyéni birtokív, amelyből a földszerzés tényét átvezették ebbe a birtokívbe. Jelen esetben 1898-ban, 1903-ban és 1908-ban történtek birtokszerzések, amiket a 36/1., 44., 49., és 54. számú birtokívekről vezettek át. Mivel a birtokívek Bodony esetében szerencsésen megmaradtak, megtudhatjuk, hogy a 44. tételszámú ív Nős Andrásé, akinek a Felső határbeli birtokát valamilyen módon megszerezte/örökölte Nős József és felesége 1903-ban. Ugyanígy a 49. számú ív is vélhetően egy családtagot takar, hiszen Nős Andrásné nevén van. Az 54. számú ív pedig bizonyos Tóth Péter kisdéri lakosé. A 36/1. számú ív egy kissé bonyolultabb, itt ugyanis két ív is van ezen a számon (pontosabban nincs /1 megjegyzés), ám mindkettő Nős József néven szerepel, az egyik ifj. Nős József, a másik esetében a Nős név áthúzása után Patacsi József a tulajdonos. Mindenesetre családon belüli öröklésekről vagy adásvételekről van szó a négy közül legalább három esetben.

Még egy érdekesség kiderül a jegyzetek oszlopának vizsgálata során. Nős Lászlónak

23 L. pl.: FEHRENTHEIL GRUPPENBERG LÁSZLÓ: Egy dunántúli község birtokviszonyai. *Geodéziai Közöny*, 8. (1932) 1–4:48–50.

24 MNL BaML, IV.1422.f. Pécs város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának iratai. Piaci árak.

■ A mintaterek jegyzékébe is bevezették pirossal az osztályváltózt (MNL BaML, VI.181.)

a Bürü dűlőben elhelyezkedő 413. helyrajzi számú birtoktestét a kataszteri felmérés során mintatérként vették fel.²⁵ „Az osztályok jelzése végett mívelési ágankint az osztály jellegét leginkább kitüntető mintaterek jelöltetnek ki oly számban, hogy minden község határában az ott előforduló osztályok legalább egy-egy mintatér által legyenek képviselve”.²⁶ Ez a 6., később 7. osztályba sorolt rét tehát ilyen mintatér volt a falu határában. A Földmérési Felügyelőség már idézett iratanyagában a mintaterek jegyzéke is megtalálható, így még több információt is találhatunk erről a földdarabról (anélkül, hogy most a mintaterek jegyzékének elemzésébe bocsátkoznánk). A jegyzék szerint a terület termőrétege „barna, kevésbé televényes, vascsillámos agyagos homag”, altalaja „hasonnemű sárgább agyag”, egyéb tulajdonságait tekintve „lapályos, vízállásos, sásos fütermés” található rajta. A jegyzék megerősíti, hogy a rét nem a 6., hanem a 7. osztályba sorolandó.

Még egy szempont van, amely a történeti kutatás számára lényeges lehet, a hivaltörténeté (a hivatali személyzet élettörténetét feltáró prozopográfiáé). A birtokíven vezetett változásokat ugyanis mindig hitelesítették. A példánkban szereplő birtokívról ezért több név is „begyűjthető”. A címlapon a már említett Neumayer Ferenc szerepel, aki az 1882.

évi hitelesítést végezte, alatta olvashatatlan aláírás a kir. kataszteri kerületi felügyelőtől. A belív negyedik oldalán közepén valószínűleg Sommer Antal, kir. kataszteri helyszínelő becslőbiztos szerepel a birtokszerzés hitelesítőjeként. Ugyanezen oldalon alul: szerkesztette Linka János díjnok.

Birtokívek a levéltárakban

Mivel az egyéni birtokívek funkciójukból következően nem a kataszteri iratok között, hanem a községek kezelésében voltak, a megyei levéltárak községi iratanyagában (V. fondfőcsoport) lehet utánuk kutatni.²⁷ Az irattípus használata a kutatás számára azért fontos, mert megtudható belőle, hogy hol feküdtek a birtokos összes birtokai, azok milyen minőségűek voltak, mennyit jövedelmeztek, ki örökölte stb. Mindez a családkutatáshoz és a tudományos kutatásokhoz is kincset ér. Utóbbi esetben véleményem szerint az egyéni birtokívek információtartalmát a tömeges vizsgálattal, statisztikai módszerrel lehet leginkább kiaknázni.

Mindezek felül ez az irattípus hivatalos kiadmányként jogi eljárások alapját is képezheti például vitás telekhatárok esetén. Az MNL Baranya Megyei Levéltárában előfordult olyan

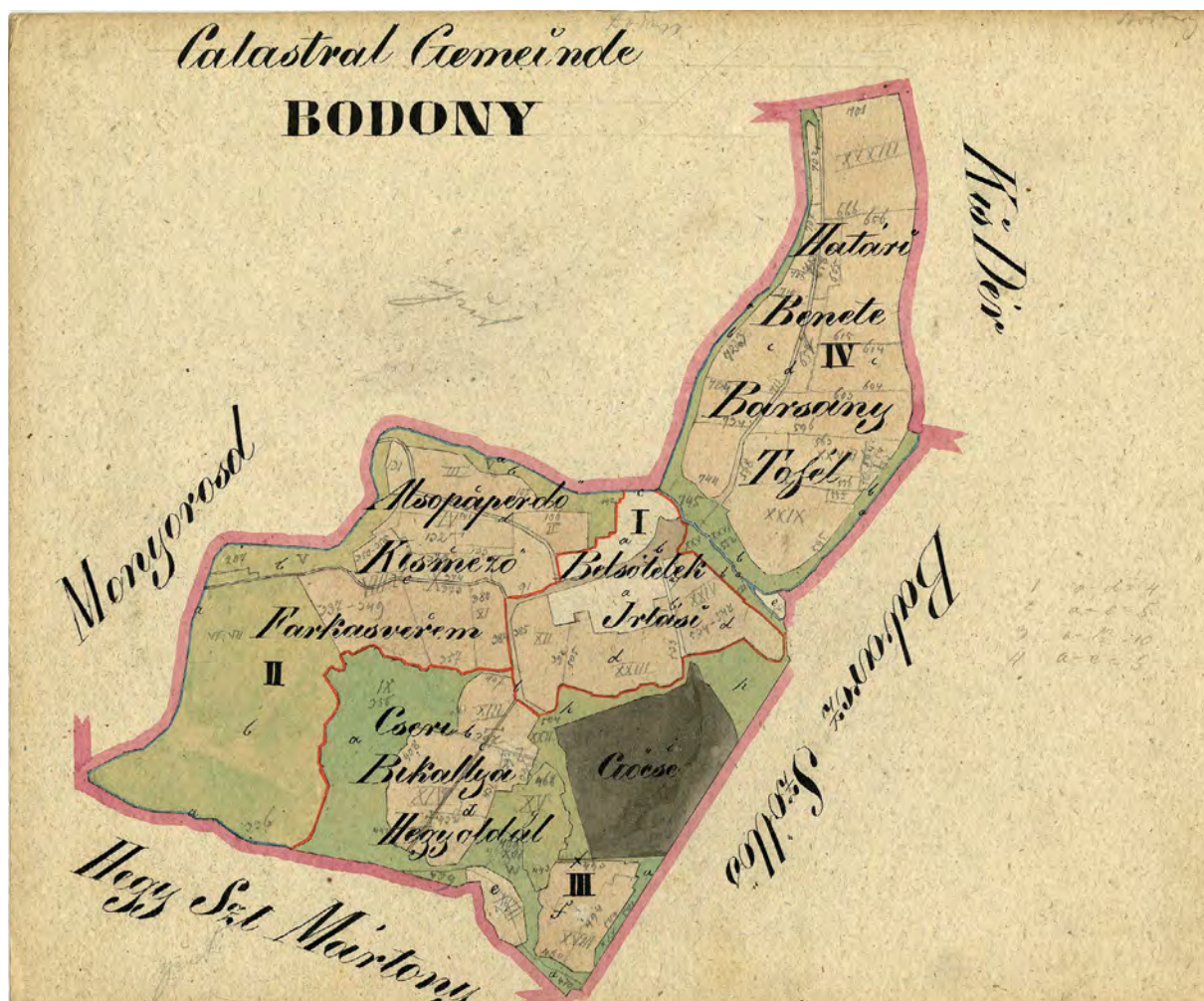
25 Ez volt a már említett birtokkrész, amellyel kapcsolatban a tulajdonos a felszólalás jogával élt.

26 1875:VII. tc. 14. §. <https://net.jogtar.hu/ezertorvenyi>

27 Az egyéni birtokívek nem kizárólag a települések őrizetében voltak. Például az ármentesítő és vízszabályzó társulatok pénztárnoka is kezelt az ártérre vonatkozó egyéni birtokíveket. 6763/1898 FM sz. rendelet. A »Titeli Tisza Duna töltésfenntartási és belvízszabályozó társulat« alapszabályai. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 32. (1898) 90.

ügyszolgálati eset, amelyben Nagyharsány 1866. évi birtokvázlata segített eldönteni egy 21. századi határvitát két szomszéd között. Itt ugyan nem egyéni birtokívet használtak fel közvetlenül, mégis arra világít rá az eset, hogy a kataszteri iratanyag használati értéke most is magas és sokoldalú.²⁸ Nemes Lajos a Heves

Megyei Levéltárban őrzött kataszteri iratok kapcsán írt tanulmányában megjegyezte, hogy az 1938 óta vezetett birtokívek 1981-ben kerültek be a levéltárba, majd 1987-ben kiselejtezték ezeket, de „azóta kiderült, hogy ügyviteli szempontból nem teljesen érdektelen anyag lett kiselejtezve”.²⁹

■ Siklósbodony kataszteri térkép-vázlata 1856-ból (MNL BaML, XV.3.c.36.)

28 Mentségemre el kell mondanom, hogy ekkor még sem nekem, sem a többi kollégának nem volt arról fogalmunk, hogy a Földmérési Felügyelőség akkor még feltáratlan iratanyaga milyen kincseket rejt. Ha tudtuk volna, lehetséges, hogy fel lehetett volna használni az egyéni birtokíveket is ebben az ügyben.

29 NEMES LAJOS: A Heves Megyei Levéltárban őrzött kataszteri iratok rendezése. *Levéltári Szemle*, 41. (1991) 3:43–52.

KISS MÁRTON

A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja *A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adattára (1884–1918)**

A pécsi felmérési felügyelőség működése

A kataszteri szervezet fejlődéstörténetében különleges helyet foglal el a hivatal megtelepedésének időszaka. A növekvő feladatokból fakadó helyszínváltozások miatt a szervezet sokáig nem rendelkezett állandó székhellyel. A részletes kataszteri felmérési felügyelőségeket 1856-ban hozták létre, majd fokozatosan terjesztették ki azok működését az ország egészére. Pécssett 1859-től az egyik aligazgatóság központja, 1863–1864 között az egyik felmérési felügyelőség téli központja, 1865-ben az 1. és 4. felmérési felügyelőség tevékenykedett.¹ A kiegyezés (1867) után előbb a helyszínelési, majd a kataszteri felmérési felügyelőséget hozták létre a szervezet fejlesztésének keretében a 19. század végén.² A hivatal működésének jellege miatt a tevékenységét nem kísérte közfigyelem és érdeklődés, és eddig csak kisebb publikációk jelentek meg a témában, amelyek a felmérés személyi állományával foglalkoztak.³ A pécsi felügyelőségek történetére vonatkozó adatokat a hivatal épületeinek bemutatásakor korábbi tanulmányomban foglaltam össze.⁴

A pécsi felügyelőség megtelepedése, ha ne-

hezen is, de megtörtént. A 19. század végén azonban a településen általában gondot jelentett, hogy a szakigazgatási szerveknek megfelelő minőségű elhelyezést nyújtsanak. Ebben a korszakban kezdődött meg a Postapalota építése, amely később számos pénzügyi munkatársat – és sokszor mérnököt – is befogadott. Ezért, valamint a költségek csökkentése érdekében a Pénzügyminisztérium ingatlant bérelt dolgozói számára, ez a gyakorlat egészen az 1950-es évekig megmaradt. Városon belüli vándorlása során a pécsi hivatal a központtól fokozatosan távolodott a település külső részei irányába, manapság a gyárvárosban található.

A korszakban a felügyelőségek élén három személy állt: 1874 és 1893 között a morva területről származó Skála Vencel, 1894 és 1911 között Berczeli István, míg 1912 és 1918 között Ruttkai (Ritschel) Vilmos. Utóbbi katonaként is szolgált az első világháborúban, az alatt Pechán János helyettes látta el a vezetői feladatokat a hivatalban.

A pécsi kataszteri mérnökökkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy felsőfokú képzés a városban nem zajlott, így a legtöbben Buda-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni Reisz T. Csaba és Török Enikő (MNL OL), Bósz Attila, Gáspár Attila és Nagy Imre Gábor (MNL BaML) kollégáim segítségét, amellyel hozzájárultak tanulmányom megírásához. A cikk címét a *Tolnamegyei Közlöny*ből (46. /1918/ 38:3. /szept. 22./) kölcsönöztem.

1 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), K 269. II-A-21-b. 1–2. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, Tárgyi alapon átrendezett iratok, Pénzügyi közigazgatás, Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, 1868–1874. (= II-A-21-b. 1–2).

2 *A magyar földmérés és térképészet története*. 3. és 4. fejezet. 2. A kötet. Főszerk.: RAUM FRIGYES – JOÓ ISTVÁN. Bp., 1992. 7–8., TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18., ZÁVOCZKI ADRIENN: Sártory Antal kézírata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–33.

3 Egy felügyelőség bemutatására példa: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsén megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64. (= REISZ, 2018).

4 KISS MÁRTON: A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században. *Catastrum*, 8. (2021) 2:15–22.

■ Magyar Királyi Állami Főreáliskola (MNL BaML, XV. 41. Pécs város képeslapgyűjteménye)

pestre utaztak a megfelelő képzettség megszerzésére. A pályán való elindulásra kitűnő alapot biztosított a helyi főreáliskola, ahol több – később is fontos szerepet betöltő – mérnök kezdte meg karrierjét.

Pécs város hivatalnoki rétegében a felmérési felügyelőség dolgozói viszonylag nagy csoportot jelentettek. Az 1900. évi címtárakból megtudhatjuk, hogy a pécsi felmérési felügyelőség dolgozói a Pécsen dolgozó hivatalnokok 8,6%-át képviselték (15 fő a 174-ből). E létszám a negyedik legnépesebb csoporttá tette a felügyelőséget, megelőzve például az adóhivatalt és az államépítészeti hivatalt.⁵

A katasztertörténet-kutatás helyi forrásai

A magyar kataszteri szervezet kialakulásával és fejlődésével, valamint az ott dolgozó tisztviselők életével egyre többen foglalkoznak az utóbbi években. A *Catastrum* folyóirat köré szerveződő közösség számos módszertani és gyakorlati témájú cikkel segíti az elmélyülést a kataszteri világban. Reisz T. Csaba prozopográfiai cikkeiben a magyar szakigazgatás kutatásának lehetőségeit foglalta össze.⁶ Ez a tanulmány kiegészíti a kataszteri kutatások során alkalmazott módszereket és eddig nem használt forrásokra irányítja a figyelmet.

5 NAGY IMRE GÁBOR: A közigazgatási tisztviselők a dualizmus korában Pécsen. *Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában*. Szerk.: TÓTH G. PÉTER. Veszprém, 2002. 251–262. (= NAGY, 2002).

6 REISZ T. CSABA vonatkozó tanulmányai a *Catastrumban*: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat*. 4. (2017) 2:29–48. (= REISZ, 2017); A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Anyakönyvek, iskolai értesítők, gyászjelentések*. 4. (2017) 3:14–21.; A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. *Címtárak, hivatalos közlönyök, adatbázisok*. 5. (2018) 1:15–25.

332. sz. 1905. Jászai

a. m. h. II. felmérési felügyelőség kötelekben álló városi hivatalnokokról készült 1874. évi XXXIII. törv. cikke alapján országgyűlési képviselő választásra jogosultak listája

név	állása	évi juttatás	lakása	születési éve	jegyzék
Bereczkó István	felügyelő	4000	Szigeti ország. t. 17.	1852	
2. Kovács Ferenc	kataszteri főmunkás	2600	Füzesi utca 37	1857	belső
3. Balogh János	"	2600	Halom " 18	1860	
4. Zsáder János	"	2600	Alajos " 11	1859	
5. Kóbor János	kataszteri főmunkás	2200	Füzes " 4	1876	
6. Szánthó István	"	2200	Körház " 10	1864	
7. Vári József	"	2200	Füzes " 20	1862	
8. Kóbor István	"	2200	Körház " 3	1864	
9. Péterfalvi István	"	2200	Alajos " 57	1873	
10. Szűcs László	"	2200	Körház " 1	1869	
11. Vidai Ferenc	"	2000	Körház " 5	1877	
12. Horn László	"	2000	Füzesi utca 37	1872	
13. Kóbor István	kataszteri főmunkás	1600	Alajos " 3	1875	
14. Zsáder György	"	1400	Péteri " 56	1877	
15. Kóbor István	"	1400	Halom " 8	1874	
16. Balogh István	"	1600	Körház " 1	1857	

Pécs 1905. március 16.

P. Kovács

■ A felmérési felügyelőség választási névjegyzéke 1904-ben (MNL BaML, IV. 1403, 1904.)

Az első ilyen forrástípus az országos választói névjegyzék, amely helyi szinten keletkezett a 19. század második felében. A választói névjegyzékeket az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk szabályozta, amely kisebb változtatásokkal egészen 1913-ig érvényben maradt.⁷ Ennek harmadik fejezete foglalkozott részletesen a névjegyzékek összeállításának kérdéseivel. A katasztertörténeti kutatásokban való forrásértékét emeli, hogy a hivatalból készített jegyzéket a mindenkor hivatal vezetője (vagy segéd-

je) nyújtotta be a központi választmány számára, így naprakész információkkal rendelkeztek. Pécsen rendezett tanácsú város voltából fakadóan különös figyelemmel kísérték a választmány munkáját, így viszonylag nagyszámú forrás érhető el ebből az időszakból.⁸

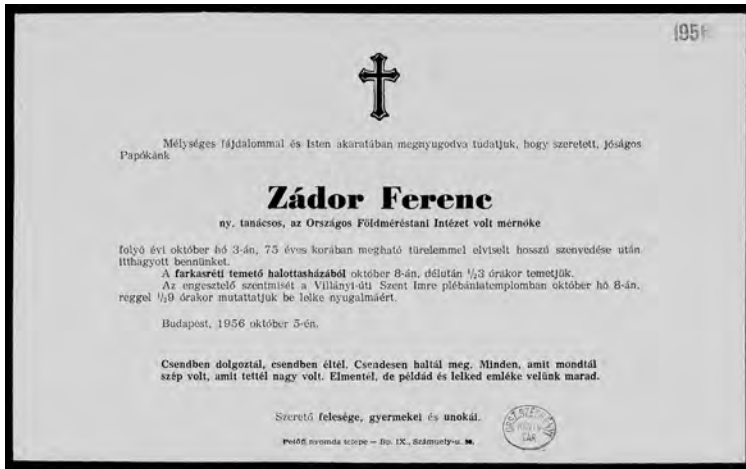
A jegyzékre nem létezett egységes formanyomtatvány, így esetünkben a felmérési felügyelőség vezetője (vagy irodistája) állította össze. Az elkészült jegyzék a hivatali rendet követve sorolta fel a hivatalnál dolgozókat a felmérési felügyelőtől az irodai díjnokokig bezárólag. A jegyzék fejlécében az alábbi szempontok szerepeltek: folyószám, név, állás, évi fizetés (koronában megadva), lakás, születési év és „egyéb jegyzék” (vagyis további megjegyzés) helye. Az itt szereplő információk illeszkednek az idézett törvénycikkben meghatározott követelményekhez, ugyanakkor további információkkal szolgálnak a helytörténeti kutatások számára. A vizsgált időszakból fennmaradó jegyzékek kitértek a helyi mobilizációra azáltal, hogy több esetben a korábbi szálláshelyet is feltüntették rajtuk. Katasztertörténeti szempontból a megjegyzés rovat („Jegyzék”) számos esetben szolgáltat többletinformációt, mint például a dolgozók korábbi állomáshelyére, katonai szolgálatára vagy elhalálozására. Ezek az információk a korábbi – hivatalos – jegyzékekben is megtalálhatóak, viszont többször éves késéssel. Erre példa Szilágyi Sándor halála, amelyről a *Tiszti címtár* nem tudósít, a *Kataszteri Közlöny* csak rövid megemlékezést adott az eseményről, míg a választmányi jegyzék, illetve az anyakönyv utal a személy életére. Hasonló a helyzet Ernetz Imre esetében, akiről részleges névegyezés miatt csak a források együttes alkalmazásával sikerült kideríteni, hogy hősi halált halt a román hadszíntéren 1916-ban.⁹

A kutatásokban előszeretettel nyúlhatunk

7 Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87400033.TV>, elérés ideje: 2021. 08. 04.). A magyar állam története. Törvényhozás 1867–1918. Online elérhető: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/14Szab%F3_Marjanucz/html/4_3.htm (elérés ideje: 2021. 08. 04.).

8 MNL Baranya Megyei Levéltára (= BaML), IV. 1403. Pécs Város Központi Választmányának iratai. (= IV. 1403). Itt évenkénti bontásban található meg az iratokat, egyes esetekben mutatók is segíthetik a keresést. Itt köszönöm meg Nagy Imre Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet az iratanyagra.

9 MNL BaML, IV. 1403. 1916., Hősi halál. *Pécsi Napló*, (= PN) 25. (1916) 246:7 (nov. 4.).

■ Zádor Ferenc gyászjelentése (www.familysearch.org)

olyan digitális adatbázisokhoz, melyek célja a lakosság tájékoztatása, azonban tudományos eredményeket is tartalmazhatnak. A pécsi székhelyű BLOKOM Nonprofit Kft. által üzemeltetett Pécsi Köztemető oldalának keresőjével a városi temetőben található sírhelyekre tudunk keresni.¹⁰ Ennek segítségével azonosítottam több pécsi mérnököt, akik a kataszteri szervezetben dolgoztak, nyugdíj után is a településen maradtak és itt haltak meg. Így találtam meg Skála Vencel és Csigó Lajos sírjának helyét, akik közös emléket kaptak.¹¹

A jelzett forrásanyag, valamint digitális adatbázis arra mutat rá, hogy a történeti kutatások és modern eszközök hogyan segíthetik a kutatásokat a 21. században. A régi anyagok digitalizálása és egyben hozzáférhetővé tétele megnyitja a kérdés vizsgálatának lehetőségét a kutatók és helyi érdeklődők számára, nem egy eset-

ben fontos családtörténeti szereppel is bírhatnak.

A felügyelőség tisztviselői és alkalmazottai

A kataszteri szervezet helyi szintű bemutatása külön kihívást jelent a kutatás számára. A Pénzügyminisztérium alá tartozó kataszteri felmérés szervezetének iratanyaga csak kis részekben maradt fenn, többsége elpusztult az idők során, vagy szerencsésebb esetben ismeretlen helyen lappang.

Helyi szinten több forrással találkozhatunk, így például különböző – a hivatali ügyintézővel kapcsolatos – iktató- és mutatókönyvek állnak rendelkezésünkre.¹² Módszertani szempontból nehézséget jelent, hogy a különböző

11. felmérési felügyelőség		
Működési kör: Tuba városnegyed részletes felmérése, további Baranya városnegyed és Fiume város		
Felügyelő	Ruttkai Vilmos	
Kiszámláló	Pechán János	Rejtes
	Schöner Hugó	
Kiszámláló	Halmos Dévid	
	Vernis Mihály	
	Vida Ferenc	
	Zsibó György	
	Tímár Manó	
	Szabó Jenő	
	Till Sándor	
	Székesy Gyula	
	Zádor Ferenc	
Kiszámláló	Polgár György	
	Laván Ernő	
	Püspörmayer György	

Pécs Ferenciek útja 37. szám, I. emelet.		
és korábban másfél szobátartás, illetve a többkötényi betétszobáknál való kiterjesztés.		
Kiszámláló	Jevics Sándor	
Felügyelő	Papp Ferenc	
	Márji Antal	
	Czillingér Pál	
	Zsukl Ottokár	
	Rehling József	
	Balkay József	Kassa 1911. X. 140.
	Leicht Ferenc	
	Trut István	
	Horeth Lajos	
	Hellmann János	
	Kla Kálmán	
	Andreovits Péter	
Működési	Karany Sándor	
szobák	Prohászka József	
	Sárhány Béla	
	Fischer József	
Kiszámláló	Dobosi István	Indokolt

■ A 11. felmérési felügyelőség szolgálati beosztása 1912-ből (MNL OL, S 92-23.-5.)

¹⁰ További információ a Pécsi Köztemető oldalán: <http://www.temetopcs.hu/sirhelykeres>

¹¹ KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. Egy „bohém” mérnök útja a földméréstől a városi polgárságig. *Catastrum*, 7. (2020) 3:29-38. (= KISS 2020a), KISS MÁRTON: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja. *Catastrum*, 7. (2020) 4:33-40. (= KISS 2020b).

¹² KISS MÁRTON: A Pécsi Felmérési Felügyelőség ügyvitele a 19–20. század fordulóján. *Catastrum*, 8. (2021) 1:37–45.

8. Pécs (11. számú-).
Felügyelő: Berczeli István.
Főmérnökök: Pechán János.
 Zsotér János.
 Kóbor János.
 Schöner Hugó.
 Ruttkay Vilmos.
 Suara Carmelitó.
Mérnökök: Szánthó Árpád.
 Vida Ferencz.
 Gaál Elemér.
 Vermes Mihály.
 Horn Dávid.
 Timár Manó.
 Zábó György.
Öndílon működő mérnökség:
 Szabó Jenő.
Mérnökségek: Dobszay István.
 Till Sándor.
 Jevries Szilárd.
 Zádor Ferencz.
 Polgári György.
 Herezeg Sándor.
Felm. növendékek: Pilgermayer
 György.
 Surányi János.
 Vörös Tibor.

■ A 11. felmérési felügyelőség beosztása a Magyarország Tiszti Cím- és Névtárából 1913-ban

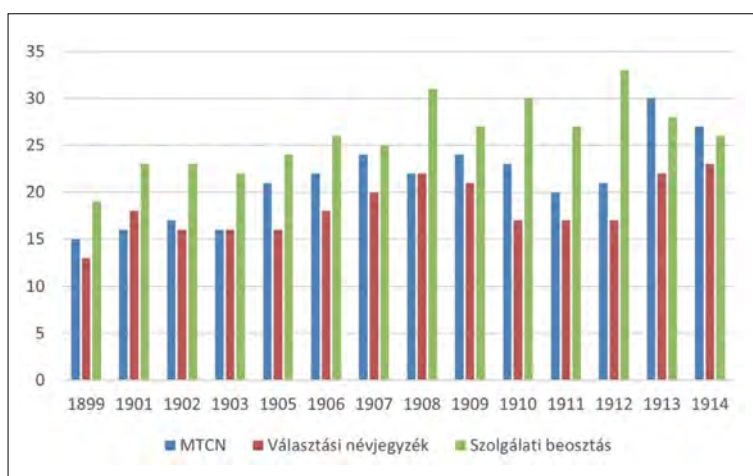
törzskönyvi lapok csak egyéni életutakat tartalmaznak, így előbb egy hivatalos listára van szükségünk, hogy aztán egyénekkal is foglalkozhassunk.

Ehhez két nagyobb kiadványhoz fordulhatunk kutatásunk megkezdésekor. Az egyik a *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára*, ahol éves bontásban találhatjuk meg a kataszteri felmérés (felmérési felügyelőség) hivatalaiban dolgozók jegyzékét. Ennek előnye, hogy szinte az összes hivatal személyzetére találhatunk itt adatokat, ugyanakkor előfordulhatnak apróbb-nagyobb pontatlanságok, ráadásul azt is tudni kell, hogy a tárgyév május 1-jével kezdődik, a változásokat csak évente – sőt esetenként csak késéssel – tüntetik fel. A másik forráscsoportot a *Kataszteri Közlöny* mellé az előfizetőknek ajándékba adott zsebkönyvek jelentik, amelyeket előbb Dobrovics

Viktor, majd Gánóczy Sándor szerkesztett. Az 1896 és 1904 között megjelenő könyvek jelentős források a kataszteri szervezettel foglalkozók számára, mivel az egyéni életutak mellett teljes felügyelőségekről is rövid átfogó képet kaphatunk. A kiadvány 1905-ben különvált a *Kataszteri Közlönytől* és *Geodéziai zsebnaptár* címen jelent meg, de a következő év után megszűnt.¹³ Az 1906 és 1914 közötti időszak szolgálati beosztásai a *Rendeletek gyűjteménye* című sorozatban maradtak fenn.¹⁴ Az említett források segítségével összeállítható egy olyan névjegyzék, amelyből kiderül a pécsi felmérési felügyelőség létszámának alakulása. Így már valódi haszonnal tudjuk forgatni a szolgálati lapok gyűjteményét, hogy az egyéni életutakat is megismerhessük.

A pécsi székhelyű 11. felmérési felügyelőség kötelékébe tartozók felkutatása még így is tartogathat meglepetéseket. Az országos választáshoz szükséges helyi választmányi iratanyagból ugyanis csak azokat a személyeket tudjuk beazonosítani, akik valóban Pécsen tartózkodtak a megadott években. A különbség oka, hogy a felügyelőség illetékessége Baranyán kívül a szomszédos Tolna vármegyére és kismértékben még Fiume területére is kiterjedt.¹⁵ Fontos kérdés továbbá az is, hogy

■ A pécsi felmérési felügyelőségen dolgozók létszáma (1899 és 1914 között)

13 REISZ, 2017.

14 MNL OL, S 92. No. 23. Országos Kataszteri felmérés, rendeletek gyűjteménye (= No. 23.). Az első két kötet az 1849 és 1870 közötti, a további három az 1906 és 1914 közötti időszak rendeleteit idézi. A szolgálati beosztások és rangsorozati névjegyzékek elérhetők a *Catastrum* oldalán (www.catastrum.hu) az Adatbank/Szervezet/Adattárak menüpontban.

15 MNL OL, S 92. No. 23/5. 525. p.

Baranya vármegyén belül még hol tartózkodhattak kataszteri dolgozók, amit a további kutatásoknak kell kideríteniük.

A három különböző forrástípus együttes vizsgálata jól mutatja, hogy az országos, regionális és helyi szinten milyen adateltéréseket tapasztalhatunk egy hivattal kapcsolatban. A vizsgálat szempontjából különösen fontos, hogy olyan időszakot válasszunk, amikor mindhárom adatforrás a rendelkezésünkre áll. A legnagyobb adatmennyiséggel a *Magyarország Tiszti Cím- és Névtára* (= MTCN, *Címtár*) rendelkezik (1884 és 1918 között, 34 személy), amelyet az országos választmány pécsi névjegyzékei követnek (1890 és 1917 között, kisebb kihagyásokkal együtt 19 személy), végül a *Zsebnaptárak* és a *Rendeletek gyűjteménye* szolgálati beosztásai következnek (1899–1914 között, 17 személy). A három adatsor közös metszete az 1899 és 1914 közötti évek (kivéve: 1900, 1904), megállapításaim erre az időszakra korlátozódnak.

A címtár szerint a kezdeti évben (1899-ben) 15 fő dolgozott a felügyelősegen, majd szinte minden évben növekedett a létszám, 1914-ben 30 ember volt már itt. A „*Szolgálati beosztás*” a kezdeti évben több (19 fő), míg a záróévben kevesebb, csak 26 főt jelez. A pécsi választmányi iratokban is hasonló tendenciát figyelhetünk meg, a kezdeti 13 főről 1914-re már 23 alkalmazottat regisztráltak. A grafikonon jól láthatóak a hivatalon belüli mozgások, valamint a forrástípusok igazolják a téma kutatás-módszertani feltételezéseit is. A *Címtár* általános névjegyzékeit kiegészítik a *Szolgálati beosztások*, amelyek napi szintű kurrens információkkal bírtak. A *Választmányi iratok* ezzel szemben valóban csak azokat rögzítették, akik Pécsen éltek – így számuk nem lehetett azonos a hivatal teljes létszámával. Érdekes, hogy 1914-re a számok nagyjából hasonlóan alakultak, 23–27 fő között, vagyis megkezdődött a hivatal „központosítása”. Baranya vármegyében az 1880-as évek végén haladt ismét végig a

■ A 11. felmérési felügyelőség munkatársainak statisztikai elemzése (1899–1914)

Alkalmazottak	MTCN	Választmány	Szolgálati
átlagos száma	21	18	26
legkevesebb fő	15 (1899)	13 (1899)	19 (1899)
Legtöbb fő	30 (1913)	23 (1914)	33 (1912)

kataszteri felmérés, így a mérnökök feladatául a helyi szintű kiegészítések maradtak. Részletes feladat maradt Tolna vármegye újabb feltérképezése, amely a világháború alatt is folytatódott, de csak az 1920-as évekre fejeződött be.

Az adatok további vizsgálata során megkísérelhetjük a három forráscsoport tényleges (évenkénti) összevetését. A táblázat segítségével kiválasztottam a 15 év főbb statisztikai jellemzőit.

A legkevesebb alkalmazott mindhárom forrás szerint 1899-ben dolgozott. A névjegyzék rámutat a nyilvántartás vezetésének lassúságára, mivel Szilágyi Sándor 1899-ben történt elhalálozását a hivatali szervek nem regisztrálták, viszont az anyakönyvekből és a választmányi iratokból kiderült. Egy névváltást pedig (Reiser – Vései) csak egy évvel később vezettek át. Jellemző, hogy a szolgálati táblázatok tartalmazzák a díjnokok neveit (például Krestic Duzsán és Schwarz Sámuel) is. Ha a díjnok helyi (pécsi) személy volt, akkor ő bekerülhetett a választmányi listára, és így a kutatás számára is elérhetővé lehet tenni.

A kataszteri felügyelőség személyzetének névtára, 1884–1918

A pécsi felmérési felügyelőségek személyzeti állományának szakmai életútját a különböző személyi anyagokból (törzslapok, szolgálati minősítések) vagy ezek hiányában hivatalos közlönyökből sikerült felvázolni. A feltárás módszertani alapjait Reisz T. Csaba fektette le a trencsényi felmérés elemzése során.¹⁶ Jelen írásban csak azoknak a mérnököknek az életét dolgoztam fel, akik az 1895-től felállított 11. felmérési felügyelőségben is dolgoztak, így a

III. helyszínelési felügyelőség dolgozói közül többen kimaradtak.

Az adatoknál használt rövidítések: felm. = felmérési, ff. = felmérési felügyelőség, id. = ideiglenes, hf. = helyszínelési felügyelőség, kat. = kataszteri. Zárójelben a munkakörbe lépés időpontja és az – új – szolgálati hely szerepel. A személyek betűrendben követik egymást. Ahol csak lehetett, a személyek pontosabb azonosításához megadtam a születési és halálozási adatokat is.

Andreovits Péter: id. felm. gyakornok (1911:1. ff., 1913:4 ff.), mérnöksegéd (1917), 1915-ben hadbavonult.¹⁷

Berczeli István (Szentés, 1852. január 19. – Pécs, 1915. november 27.): érettségit szerzett az iglói főgimnáziumban 1871-ben, id. mérnöksegéd (1872:5. ff.), id. felm. növendék (1873), mérnöksegéd (1875), segédmérnök (1879:6. ff.), mérnök (1882, 1888:1. ff., 1893:3. hf.), felügyelőségi vezető (1893), felmérési felügyelő (1896:11. ff.). 1910. május végén ideiglenesen nyugdíjba helyezték.¹⁸

Czillinger Pál (Villány, 1883. június 30. – Pécs, 1925. május 30.): a budapesti cs. és kir. gyalogsági hadapródiskolában végzett (1901), tiszthelyettes és hadnagy a cs. és kir. 64. gyalogezredben (1901), id. felm. növendék (1908:12. ff.), id. felm. gyakornok (1911:11. ff.), mérnöksegéd (1912), önállóan működő mérnöksegéd (1913). 1915–1918 között katonai szolgálatot teljesített. 1918. szeptember 8-án nyugdíjazását kérte. 1920-ból fennmaradt kataszteri mérnöki esküje. Később kosárfonó műhelye, majd faki-termelő cége volt. 1925-ben öngyilkos lett.¹⁹

Csigó Lajos (Pécs, 1886. október 15. – Pécs,

1930. november 4.): 1905-ben szerzett érettségit a ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumában, id. felm. gyakornok (1912:11. ff.), mérnöksegéd (1914), mérnök (1927). 1915 és 1918 között katonai szolgálatot teljesített. 1926-ban vitézi címet kapott.²⁰

Dobszay István (Pécs, 1851. november 14. – Pécs, 1933. március 1.): id. calculans díjnok (1876: pécsi kat. ig.), id. műszaki díjnok (1885: III. hf.), mérnöksegéd (1896: 11. ff.), irodafőtiszt (1918). 1898-tól irodakezelői feladatokat látott el egészen az 1920. évi nyugdíjazásáig.²¹

Endródi (Liebentritt) József (Homokszentgyörgy, 1857. január 21. – Göböljárás, 1942. január 17.): Pécssett 1874-ben a főreáliskola 6. osztályát végezte, műszaki díjnok (1882:3 ff.), felm. növendék (1883), mérnöksegéd (1886:5. ff.), segédmérnök (1889:3. ff.), mérnök (1894:11 ff., 1899: kolozsvári kat. igazgatóság műszaki osztálya), főmérnök (1903, 1909:21. ff.), felügyelőségi vezető (1913:16. ff.), műszaki főtanácsos (1918, ideiglenesen 1920:19. ff.).²²

Erdélyi István (Püspöknádasd, 1894. szeptember 16. – Pécs, 1945. október 29.): a pécsi állami főreáliskolában szerzett érettségit 1913-ban, id. felm. gyakornok (1913:11. ff.). Állásáról 1913. november 15-én írásban lemondott.²³ Később talán pécsi püspöki uradalmi mérnök.

Ernetz Imre (Kiscell [Celldömölk], 1895. július 21. – Agăș [Románia], 1916. október 17.): a szombathelyi katolikus gimnáziumban szerzett érettségit 1912-ben, id. felm. gyakornok (1914:11. ff.), 1916-ban hősi halált halt.²⁴

Gaál Elemér (Kereki, 1876. október 13. – ?): 1895-ben tette le érettségijét Székesfehérvá-

17 *Kataszteri Közlöny* (= KK), 20. (1911) 10:353. (okt.); KK, 22. (1913) 10:331.

18 Életrajzának adatait lásd: SCHMIDT ANIKÓ: A mérnök mint elbeszélő. *Sci-fi és adomagyűjtemény a kataszteri mérnök tollából* *Catastrum*, 2. (2015) 4:31–38.

19 MNL OL, S 92. No. 25/2. 85–93.

20 Szolgálati lapjai: MNL OL, S 92. No. 25/2. 68–77., No. 26/1. 107–116. Életének alakulásáról: Kiss, 2020b.

20 Szolgálati lapjai: MNL OL, S 92. No. 25/2. 68–77., No. 26/1. 107–116. Életének alakulásáról: Kiss, 2020b.

21 MNL OL, S 92. No. 25/2. 221–234.

22 MNL OL, S 92. No. 25/9. 26–27.

23 MNL OL, S 92. No. 25/2. 356–361.

24 *Budapesti Közlöny* (= BK) 47. (1913) 205:139. (szept. 6.); *A Szombathelyi Kath. Főgimnázium Értesítője az 1912–1913-as tanévről*. Szerk. STEINER MIKLÓS. Szombathely, 1912. 85.; *A Csornai Premontrei Kanonokrend szombathelyi gimnáziumának 1926–1927. évi értesítője*. Szerk. STEINER MIKLÓS. Szombathely, 1927. 29.; *A Csornai Premontrei Kanonokrend Szent Norbert Gimnázium 1932–33. évi értesítője*. Szerk. STEINER MIKLÓS. Szombathely, 1932. 4. A pontos adat megtalálható a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Katonahőseink elnevezésű weboldalán. <https://katonahoseink.militaria.hu/>.

ron. Id. számgyakornok (1895: Pénzügyminisztérium), számgyakornok (1896), felmérési növendék (1896: 5. ff.), mérnöksegéd (1899), önállóan működő mérnöksegéd (1900, 1903: 6: ff.), mérnök (1904, 1909:11. ff., 1909:21. ff., 1911:22. ff.), főmérnök (1917), műszaki tanácsos (1918). Hadi szolgálatban állt 1914. augusztustól 1918. december 15-ig.²⁵

Gerzabek Vilmos (Vimperk [Csehország], 1845. szeptember 4. – Temesvár, ?): Felső reáliskolát végzett Pécsben (1864), másodosztályú mérnöksegéd (1865: 1. ff. Pécs), első osztályú mérnöksegéd (1871:9. ff.), segédmérnök (1876: 11. ff.), mérnök (1879, 1885:III. hf.), főmérnök (1895:11. ff., 1904:4. ff.). 1905-ben ment nyugdíjba.²⁶

Halmos (Horn) Dávid (Kotessó, 1872. december 22. – Pécs, 1940. január 17.): Trencsénben szerzett gimnáziumi érettségit (1892), id. felm. növendék (1898:4. ff.), mérnöksegéd (1900, 1902:11. ff.), mérnök (1904), főmérnök (1917), műszaki tanácsos (1918). Nevét 1907-ben magyarosította. 1934. júliusban ment nyugdíjba.²⁷

Heilmann János (Hosszúhetény, 1890. február 22. – Pécs, 1930. október 27.): a pécsi főreáliskolában szerzett érettségit 1909-ben, id. felm. díjnok (1910:11. ff.), id. felm. gyakornok (1911), mérnöksegéd (1915), önállóan működő mérnöksegéd (1917), mérnök (1918), főmérnök (1927).²⁸

Herczeg Sándor (Eger, 1878. szeptember 11. – 1912): az egri reáliskolában szerzett érettségit 1898-ban, id. felm. díjnok (1900:9. ff.), id. felm. növendék (1901), id. mérnöksegéd

(1904:7. ff.), önállóan működő mérnöksegéd (1906), mérnök (1908:11 ff., 1912:9 ff.).²⁹

Horváth Lajos: irodai és felmérési díjnok (1907:12. ff., 1909:5. ff.; 1909:11. ff.), id. felm. gyakornok (1911), mérnöksegéd (1915), mérnök (1923), főmérnök (1927: cím és jelleg, 1929:22. ff.) műszaki tanácsos (1937: cím és jelleg). 1927/28-ban vitézzé avatták.³⁰

Jevrics Szilárd (1879 – Pécs, 1915. április 16.): a szegedi Kegyes tanítórendi katolikus gimnáziumban szerzett érettségit 1896-ban, díjnok (1900:11. ff.), id. felm. növendék (1903), mérnöksegéd (1908). 35 éves korában agyhártyagyulladásban halt meg Pécsen.³¹

Kóbor János (Pécs, 1846. december 19. – Budapest, 1931. december 21.): a gimnáziumban hat osztályt végzett el, id. calculus díjnok (1877: pécsi kat. igazgatóság), műszaki díjnok (1878), napidíjas mérnök (1882, 1884: III. hf.), segédmérnök (1887), mérnök (1894, 1899:11. ff.), főmérnök (1905). 1912-ben nyugdíjazzák 28 év szolgálat után.³²

Kós Kálmán (1892 – ?): id. felm. gyakornok (1911), felm. gyakornok (1913:11. ff.), mérnöksegéd (1915), mérnök (1923–1927), főmérnök (1930, 1939:1. ff.), műszaki tanácsos (1941), műszaki főtanácsos (1947:18. ff.). 1922-ben részt vett a déli határ megállapításánál. 1930-ban háborús emlékérmét kapott.³³

Körtvélyes Lajos (Szombathely, 1886. augusztus 3. – Budapest, 1941. december 5.): főgimnáziumi érettségit szerzett 1906-ban Szombathelyen, felm. díjnok (1906:10. ff., 11. ff.), felm. növendék (1907), mérnöksegéd (1908:15. ff.), mérnök (1915). Katonai

25 MNL OL, S 92. No. 25/3. 1–3.

26 MNL OL, S 92. No. 25/3. 79–81., NAGY 2002. 258.

27 MNL OL, S 92. No. 25/9. 54–65., No. 26/2. 410–416.

28 MNL OL, S 92. No. 25/3. 287–307, No. 26/1. 312–323.

29 MNL OL, S 92. No. 25/3. 316–321.

30 *KK*, 16. (1907) 5:142. (máj.); *KK*, 18. (1909) 1:31. (jan.); *KK*, 18. (1909) 10:248. (okt.); *KK*, 20. (1911) 10:353–354. (okt.); *KK*, 24. (1915) 3–4:84. (márc.–ápr.); *BK*, 57. (1923) 160:6. (júl. 18.), Kiket avattak vitézekké 1926-ban. *PN*, 36. (1927) 286:4. (dec.), *Budapesti Hírlap*, 47. (1927) 192:8. (aug. 26.); *Geodéziai Közöny*, (= *GK*), 5. (1929) 8–10:162.; *GK*, 13. (1937) 5–8:118.

31 MNL BaML, IV. 1403. 1908–1914; Halálózások. *PN*, 24. (1915), 85:6. (ápr. 17.).

32 MNL OL, S 92. No. 25/4. 350–354.

33 *PK*, 38. (1911) 27:852–853. (nov.); *KK*, 24. (1915) 3–4:84–85.; *PN*, 24. (1915) 78:5. (ápr. 9.); SUBA JÁNOS: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–jugoszláv határszakasz. *Catastrum*, 5. (2018) 26–40., Nincs elég szerb mérnök. *Magyarság*, 5. (1924) 175:3. (aug. 26.); *MTCN* 38. (1927): 110.; Két nő és 62 férfi részesült újabb háborús emlékérmében. *PN*, 39. (1930) 239:4. (okt. 21.); *GK*, 6. (1930) 11–12:206. *GK*, 15. (1939) 1:71.; *GK*, 17. (1941) 1:65.; *GK*, 23. (1947) 1:38.

szolgálatra 1915-ben alkalmatlannak bizonyult, 1916-ban pedig felmentették. 1918-ban földmérői jogosítványt nyert el, ezután magánmérnök Szombathelyen. Tagja később a Földmérő Magánmérnökök Országos Szövetségének.³⁴

Kovács Imre (1851 – ?): segédmérnök (1890:1. ff., 1894:II. hf.), mérnök (1895, 1897:3. ff., 1902:2. ff.), főmérnök (1903, 1905:11.), hivatalvezető (1907:15. ff., 1912:16. ff.). 1912-ben nyugdíjazták.³⁵

Kovács József (? – ?): felm. növendék, 1907-ben a 19. ff-hez helyezték át, mérnök (1911).³⁶

Krstic Dusán (? – 1900): id. felm. növendék (1898:11. ff.). Pécsen halt meg 1900-ban.³⁷

Kulcsár-Mecsey Emil (Bécsújhely, 1873. június 30. – ?). Császári és királyi főhadnagy, a hadseregből lépett be a kataszter szervezetébe. id. díjnok (1900:11. ff.), id. felm. növendék (1901). 1902-ben lemondott és felmentették. 1917-ben népfelkelő hadnaggyá nevezték ki.³⁸

Lang Antal (Chomutov [Csehország], 1838. szeptember 6. – Pécs, 1910. március 4.): földmérő (1856–1858: „K. k. Finanz Landes Direction für Ungarn”, Sopron), segédmérnök (1862:20. igazgatóság [Mijači], 1863:8. igazgatóság [Besenovo, Szerbia], 1864: Általános-határleírás, 1865:8. igazgatóság [Kaposvár/Dunaföldvár], 1866:6. igazgatóság [Jolsva], 1868:6. igazgatóság [Lőcse], 1869:8. igazgatóság [Eperjes], 1870:6. igazgatóság [Nyíregyháza], 1871:6. ff. [Debrecen], 1872:8. ff. [Balmazújváros]), mérnök (1874:8. ff. [Bisztere,

Románia]), 1879:4. Kassa, 1884:III. hf.), 1880-ban másodosztályú mérnök, főmérnök (1893). 1897-ben ment nyugdíjba.³⁹

Lesenczey (Launé) Ernő (Budapest, 1884. november 26. – Budapest, 1943. május 13.): felm. növendék (1906:15. ff.), mérnöksegéd (1907:1. ff., 1909:9. ff.), mérnök (1912), főmérnök (1927: Háromszögélő Hivatal), műszaki tanácsos (1937). 1921-ben a Háromszögélő Hivatalból küldik ki a határmegállapításhoz, 1923-ban a magyar–román határmegállapító bizottság műszaki delegációjának tagja. Nevét Lesenczey-re magyarosította 1934-ben.⁴⁰

Leicht Ferenc (Kiszombor, 1888. december 7. – 1914): a nagyikikindai főgimnáziumban szerzett érettségit 1907-ben, id. felm. díjnok (1907:11. ff.), id. felm. gyakornok (1911, 1913:23. ff.), mérnöksegéd (1913). 1914-től katonai szolgálatban volt, ugyanabban az évben hősi halált halt az orosz hadszíntéren.⁴¹

Makó (Margit) Jenő (Vajszló, 1890. október 30. – Pécs, 1967. február 25.): a pécsi állami főreáliskolában szerzett érettségit 1911-ben, id. műszaki díjnok (1912:22. és 11. ff.), id. felm. gyakornok. Állásáról 1914 júniusában lemondott. Nevét 1910-ben változtatta Makó-ra.⁴²

Márfi (Martinkovics) Antal (Görcsöny, 1886. június 12. – Pécs, 1941. augusztus 15.): a pécsi állami főreáliskolában szerzett érettségit 1906-ban, felm. díjnok (1907), felm. növendék (1908), mérnöksegéd (1912), mérnök (1918), főmérnök (1926), műszaki tanácsos (cím és jelleg, 1936). Nevét 1906-ban magyarosította

34 MNL OL, S 92. No. 25/4. 464–476.

35 KK, 3. (1894) 12.11. (dec.); KK, 4. (1895) 9:11. (szept.); KK, 6. (1897) 1:22–23. (jan.); KK, 11. (1902) 1:20. (jan.); KK, 12. (1903) 10:196. (okt.), KK, 14. (1905) 1:26. (jan.); KK, 16. (1907) 2:77 (febr.), KK, 21. (1912) 6:212. (jún.); KK, 21. (1912) 10:338. (okt.).

36 KK, 16. (1907) 2:78.; MTCN, 30. (1911) 217.

37 KK, 7. (1898) 7:167 (júl.); KK, 9. (1900) 8:163. (aug.)

38 MNL OL S, 92. 24. 550–553.; PK, 28. (1901) 6:192 (márc.10.), *Rendeleti közlöny*, 44. (1917) 49:876. (ápr. 14.).

39 *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*. Wien, 1856. 4. kötet, 224–225, MNL OL, S 92 II-A-21-b. 1:62, 128, 159, 210, 2:10, 64, 82, 84, 171, 189, 275, 336., *A Hon*, 18. (1880) 136:2 (máj. 31.) KK, 19. (1910) 3:92. (márc.). A hivatal működésének rövid leírása: SASHEGYI OSZKÁR: Közigazgatásunk polgári kori ügyviteli és iratkezelési módszereinek kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 44–45. (1973–1974):461–503., különösen 482.

40 Születésére és halálára vonatkozó adatok megtalálhatóak a FamilySearch adatbázisában (www.familysearch.org). KK, 15. (1906) 10:246. (okt.); KK, 16. (1907) 11:263. (máj.); MTCN, 27. (1908) 198., KK, 21. (1912) 6:213. (jún.); MTCN 26. (1907) 197., SUBA JÁNOS: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–román határszaksz. *Catastrum*, 4. (2017) 4:55–64., GK, 10. (1934) 5–8:139. (aug.); GK, 19. (1943) 2:94.

41 MNL OL, S 92. No. 25/5. 33–35.

42 MNL OL, S 92. No. 25/5. 212–220.

Márfi-ra. 1915-től katonai szolgálatot teljesített.⁴³

No(r)vinski (Nowinszky) Severin (Rohonc, 1853. április 4. – Szombathely, 1936. január 14.): id. földmérő (1880: Zágráb), segédmérnök (1887), mérnök (1889, 1893: Nagyvárad, 1897:11. ff.), főmérnök (1901:13. ff., 1903:15. ff., 1910:13. ff.), műszaki tanácsos (1919:15. ff.). 1922-ben nyugdíjba vonult.⁴⁴

Pál (Plhal) Nándor (Szomoróc, 1859. október 20. – ?): a temesvári főreáliskolában szerzett érettségit 1879-ben, id. felm. díjnok (1879: 7. ff.), felm. növendék (1880: 6. ff.), mérnöksegéd (1883), mérnök (1892: 1. ff., 1897: 6. ff.), főmérnök (1902:11. ff., 1906:10. ff., 1908:6. ff.). Nevét 1901-ben magyarosította Pál-ra. 1913-ban önálló földmérő lett Pozsonyban.⁴⁵

Papp Ferenc (? – ?): díjnok (1907:15. ff.), felm. növendék (1908), mérnöksegéd (1912:11. ff., 1913:5. ff.), mérnök (1917), főmérnök (1926), műszaki tanácsos (1936, 1938:11. ff.), 1947-ben is ott volt.⁴⁶

Pechán János (Pancsova, 1860. január 21. – Pécs, 1932. november 23.): a pancsovai főreáliskolában szerzett érettségit 1879-ben, id. felm. díjnok (1880:8. ff.), id. felm. növendék (1882), mérnöksegéd (1884:6. ff.), önállóan működő mérnöksegéd (1888:7. ff., 1893:2. kat. felm. vezetőség [Zágráb]), mérnök (1895, 1901:11. ff.), főmérnök (1908), műszaki főtanácsos (1919). Teljes nyugdíjazásra jogosító szolgálati idejét 1921. június végével töltötte be.⁴⁷

Perlaki (Pilgermayer) György (Szászvár, 1885. április 22. – Budapest, 1947. január 30.): a pécsi főreáliskolában szerzett érettségit 1905-ben, id. felm. díjnok (1906:11. ff.), id. felmé-

resi növendék (1907), mérnöksegéd (1910), önállóan működő mérnöksegéd (1911), mérnök (1913, 1921:22. ff.), főmérnök (1926), műszaki tanácsos (1932). Nyugdíjazása 1932. július elsejével történt meg. Nevét 1912-ben magyarosította. A háborúban 37 hónapot harcolt, 1918 novemberében főhadnagyként szerelt le. Nemzetgyűlési képviselővé választották (1922–1926). Több kereskedelmi és ipari szervezet tagja volt.⁴⁸

Péterfalvi (Petrovics) Géza: (? – 1965. június 14.). 1913-ban szerzett érettségit a pécsi ciszterci rend gimnáziumában, id. felm. gyakornok (1913:11. ff.), segédmérnök (1922), mérnök (1929), főmérnök címmel és jelleggel (1939), műszaki főtanácsos (1947). 1936-ban egy új mérnöki műszert alkotott meg: a Péterfalvy-féle délszögfelrakót. Nevét 1934-ben magyarosította Péterfalvi-ra. 1950-ben ment nyugdíjba, majd mezőgazdasági szervezetek mérnöke volt.⁴⁹

Pigetty Lajos, kislei (Bolmány, 1852. augusztus 23. – 1920): a budai királyi főreáltanodában szerzett érettségit 1871-ben, id. mérnök (1879: kassai kat. igazgatóság, 1881: pécsi kat. igazgatóság), segédmérnök (1883:III. hf.), mérnök (1887:4. ff., 1893:11. ff.), főmérnök (1898, 1899:10. ff.), felm. felügyelő (1900, 1902:21. ff.), pénzügyi tanácsos (1906), műszaki főtanácsos (1917). 1918-ban vonult nyugdíjba.⁵⁰

Polgár(i) György (? – ?) id. felm. növendék (1906), mérnöksegéd (1907), mérnök (1912), főmérnök (1922), műszaki tanácsos (1930, 1939:6. ff.) műszaki főtanácsos (cím és jelleg: 1942, tényleges: 1943).⁵¹

Prohászka József (? – ?): id. műszaki iro-

43 A hivatalos lapból. *Budapesti Hírlap*, 26. (1906) 6:12. (jan. 7.), *KK*, 16. (1907) 5:142. (máj.), *KK*, 17. (1908) 2:62. (febr.), *KK*, 21. (1912) 6:214. (jún.), A hadbavonult felmérési tisztviselők. *KK*, 24. (1915), 7–8:144–151. *KK*, 27. (1918) 5–6:92., *GK*, 2. (1926) 7–9: 145., *GK*, 12. (1936) 5–8:128., *GK*, 17. (1941) 2:132.

44 MNL OL, S 92. No. 25/5. 542–554.

45 MNL OL, S 92. No. 25/6. 67–75.

46 *KK*, 16. (1907) 5:142. (máj.); *KK*, 17. (1908) 2:62. (febr.); *KK*, 21. (1912) 6:213. (jún.); *KK*, 22. (1913) 3:131. (márc.); *KK*, 26. (1917) 9–10: 190., *GK*, 2. (1926) 1–3: 43., *GK*, 12. (1936) 5–8:128.; *GK*, 14. (1938) 1–4:67; *GK*, 23. (1947) 1:38.

47 MNL OL, S 92. No. 25/6. 93–105., *Dunántúl*, 31. (1941) 225:5. (okt. 3.); *A magyar közalkalmazottak almanachja*. Szerk.: CSIKVÁRI ANTAL. Bp., 1938. 403.

48 MNL OL, S 92. No. 25/6. 136–153.

49 *GK*, 10. (1934) 11–12:197., Egy pécsi mérnök találmánya. *PN*, 45. (1936) 271:7., SÉBOR JÁNOS: A Péterfalvy-féle délszögfelrakó. *GK*, 12. (1936) 9–10:131–135.

50 MNL OL, S 92. No. 25/6. 161–166.

51 *KK*, 15. (1906) 10:246. (okt.); *KK*, 16. (1907) 5:141. (máj.); *KK*, 21. (1912) 6:213. (jún.); *Nemzeti Újság*, 4. (1922) 99:9. (máj. 3.), *GK*, 6. (1930) 11–12:206.; *GK*, 15. (1939) 1:71.; *GK*, 18. (1942) 3:130.; *GK*, 19. (1943) 1:48.

dadíjnok (1910:11. ff.), id. felm. gyakornok (1912), mérnök (1927-ben biztosan), főmérnök (1936), műszaki tanácsos (1942), 1947-ben még a hivatalában. 1915-ben bevonult, megkapta az I. oszt. ezüst vitézségi érmet.⁵²

Rehling József (Pécs, 1889. február 21. – Budapest, 1950. január 21.): 1906-ban érettségizett a pécsi állami főreáliskolában, 1907 óta szolgált az Állami Földmérésnél, id. felm. díjnok (1908), id. felm. növendék (1909:11. ff.), mérnöksegéd (1912), mérnök (1919), főmérnök (1927: cím és jelleg, 1929: tényleges; 11. ff., 9. ff.), hivatalvezető-helyettes volt.⁵³

Ruttkai (Ritschel) Vilmos (Mehadika, 1873. augusztus 24. – Pécs, 1923. október 3.): a nagyváradai főgimnáziumban szerzett érettségit 1891-ben, id. felm. díjnok (1891:8. ff.), felm. növendék (1893), mérnöksegéd (1895, 1898:11. ff.), mérnök (1899), főmérnök (1907), felügyelőségi vezető (1910), felmérési felügyelő (1911), műszaki főtanácsos (1918). Nevét 1907-ben magyarosította Ruttkai-ra. Részt vett Pécs városának felmérésében.⁵⁴

Schöner Hugó (Stockerau [Ausztria], 1864. október 28. – Pécs, 1938. február 1.): a pozsonyi főreáliskolában szerzett érettségit 1886-ban, id. felm. díjnok (1888:5. ff.), felm. növendék (1889), mérnöksegéd (1896), mérnök (1897, 1901:11. ff.), főmérnök (1907), műszaki tanácsos (1918). Később honosították, mellékfoglalkozásként a pécsi Apolló mozgószínházban volt zongorista.⁵⁵

Siklossy Andor, perneszi (Osztopán, 1857. november 8. – Budapest, 1918. szeptember

11.): budapesti gimnáziumban végzett, mérnök (1904:13. ff.), mérnöksegéd (1905:10. ff.).⁵⁶

Skála Vencel (Písek [Csehország], 1826. augusztus 11. – Pécs, 1917. december 8.): főmérnök (1877), 1893-ban ment nyugdíjba. Számos testületnek tagja volt és nem szakadt el a hivatal működésétől.⁵⁷

Suara Carmelitó (Pelsőc, 1869. szeptember 30. – Pozsony, 1939): hatosztályos reáliskolát, majd 3 kereskedelmi osztályt végzett Pécssett 1889-ben, id. felm. díjnok (1889:2. ff.), felm. növendék (1893:5. ff.), mérnöksegéd (1895), önállóan működő mérnöksegéd (1897, 1898:6. ff.), mérnök (1899, 1903:11. ff., 1903:6. ff., 1914:5. ff.), főmérnök (1915).⁵⁸

Surányi János (? – ?): id. felm. növendék (1907:11. ff.), állásáról még abban az évben le is mondott.⁵⁹

Szabó Imre (Cormons [Ausztria–Istria, ma Olaszország], 1869. március 25. – 1939): az eszéki főreáliskolában érettségivel végzett 1890-ben, id. díjnok (1890:4. hf.), id. felm. növendék (1892:2. ff.), mérnöksegéd (1894), mérnök (1898:11. ff., 1900:13. ff.), főmérnök (1915, 1919:22. ff.), műszaki tanácsos (1919), műszaki főtanácsos (1927). 1929-ban vonult nyugdíjba.⁶⁰

Szabó Jenő (? – ?): díjnok (1901:11. ff.), id. felm. növendék (1904), mérnöksegéd (1906), önállóan működő mérnöksegéd (1908), mérnök (1910, 1914:21. ff.). 1915-ben hadbavonult.⁶¹

Szánthó Árpád (Nádasdladány, 1864. október 15. – ?): a 6. osztályt végezte el a gimnázi-

52 KK, 9. (1910) 12:311. (dec.); KK, 21. (1912) 5:180–181. (máj.); A hadbavonult felmérési tisztviselők. KK, 24. (1915) 7–8:144–151. (= *Hadbavonultak*) 147; PN, 24. (1915), 108:4. (máj. 13.); Január 1-i előléptetések a pécsi pénzügyigazgatóság területén. *Dunántúl*, 32. (1942) 2:5. (jan. 3.).

53 GALLOVICH JÁNOS: A Pécsi Állami Főreáliskola Értesítője az 1906–1907. tanévről. Pécs, 1907. 139., Az Athenaeum nagy képes naptára. Szerk.: SÁRKÁNY JÁNOS FERENC. Bp., 1908. 50., PK, 36. (1909), 8:220. (márc. 1.), KK, 21. (1912) 6:214. (jún.), PK, 46. (1919) 3:123. (jan. 5.), GK, 3. (1927) 11–12: 190., *Dunántúl*, 19. (1929) 202:5. (szept. 7.), GK, 8. (1932) 5–8:130., Halálkozás. *Geodézia és Kartográfia*, 2. (1950), 1–2:65.

54 MNL OL, S 92. No. 25/6. 504–510.

55 MNL OL, S 92. No. 25/7. 71–84.

55 MNL OL, S 92. No. 25/7. 71–84.

56 MNL OL, S 92. No. 25/7. 145–147., Érdekes, kalandos életű ember. *Tolnamegyei Közlöny*, 46. (1918) 38:3. (szept. 22).

57 Kiss, 2020a.

58 MNL OL, S 92. No. 25/7. 249–251.

59 KK, 16. (1907) 9:205.; KK, 16. (1907) 12:302.

60 MNL OL, S 92. No. 25/9. 241–245.; No. 26/2. 57–61. Elhalálozások. GK, 15. (1939) 1:71.

61 KK, 10. (1901) 7:150. (júl.); *Hadbavonultak*, 148.

umban 1881-ben, id. felmérési díjnok (1881:3 ff.), felmérési növendék (1883), mérnöksegéd (1886, 1893:6. ff.), mérnök (1895:12. ff., 1901:2. ff., 1903:11. ff., 1909:9. ff.), főmérnök (1917), műszaki tanácsos (1918). 1923-ban ment nyugdíjba.⁶²

Szilágyi Sándor (Ökörítő, 1869. március 6. – Pécs, 1899. június 2.), id. felm. növendék (1897). Fiatalon halt meg Pécssett.⁶³

Székely Gyula (? – ?): díjnok (1902:11. ff.), id. felm. növendék (1904), mérnöksegéd (1907, 1908:16. ff.), önállóan működő mérnöksegéd (1909), mérnök (1909, 1912:11. ff.), főmérnök (1917), műszaki tanácsos (1927). 1942-ben vonult nyugdíjba.⁶⁴

Tiefenthaler Rezső (Lőcse, 1872. december 5. – Budapest, 1918. augusztus 8.): mérnöksegéd (1894), mérnök (1899, 1903:2. ff.), főmérnök (1907), felmérési felügyelő (1910), háromszögelő hivatal (1913). Halálának hírért a sajtó is megírta, többen bűnügyet sejtettek mögötte, a boncolás szívmegállást állapított meg. Édesapja, Tiefenthaler József is kataszteri mérnök volt.⁶⁵

Till Sándor (Pécs, 1882. október 16. – Pécs, 1968. július 9.): a pécsi főreáliskolában szerzett érettségit 1901-ben, id. felmérési díjnok (1901:11. ff.), id. felmérési növendék (1904), mérnöksegéd (1906), mérnök (1909), főmérnök (1918), műszaki tanácsos (1926). 1915. március 15. és 24. között népfelkelő volt, alkalmatlansága miatt felmentették. 1918. február 7. és november 15. között ismét népfelkelőként harcolt. Ideiglenesen nyugdíjazták 1928. március 31-án, majd mérnöki irodát nyitott.⁶⁶

Tímár Manó (Nagykónyi, 1871. január 1. –

Budapest, 1947. május 2.): 1892-ben érettségizett a józsefvárosi községi főreáliskolában, felm. növendék (1902:7. ff.), mérnöksegéd (1903:11. ff.), önállóan működő mérnöksegéd (1905), mérnök (1907), főmérnök (?), műszaki tanácsos (1926), műszaki főtanácsos (1936:9. ff.), 1942-ben már nyugdíjas volt.⁶⁷

Titl János (Perjámos, 1860. március 6. – 1927): a szegedi főreáltanodában szerzett érettségit, felm. növendék (1878:5. ff.), mérnöksegéd (1880:2. ff.), mérnök (1887, 1894:III. hf.), főmérnök (1896), felmérési felügyelő (1902). 1909-ben a Földművelésügyi Minisztériumban kapott beosztást. Családjában több katona és felmérési tisztviselő is megtalálható.⁶⁸

Trnic István (Besenyő [Bešenovo, Szerbia], 1884. augusztus 28. – ?): Sušakban szerzett érettségit 1907-ben, id. felm. díjnok (1908:11. ff.), id. felm. gyakornok (1911, 1913:24. ff.), mérnöksegéd (1914), önállóan működő mérnöksegéd (1918), segédmérnök (helyben; 1918:3. ff.). Állásáról 1921-ben mondott le.⁶⁹

Várkonyi Nándor (Budapest, 1865. július 29. – Budapest, 1918. július 23.): állami reál-gimnáziumban végzett Pécssett 1873-ban, id. felm. díjnok (1873: országos kataszteri felmérés), felm. növendék (1875), mérnöksegéd (1879), mérnök (1885, 1891:3. ff., 1893:III. hf., 1896:11. ff.), főmérnök (1897:), felügyelő-ségi vezető (1899:7. ff.).⁷⁰ Várkonyi Nándor író, művelődéstörténész édesapja.

Vermes (Weisz) Mihály (Szered, 1875. augusztus 15. – Szombathely, 1927. január 21.): Nagyszombatban szerzett érettségit 1894-ben, id. felm. díjnok (1897:11. ff.), id. felm. növendék (1898), felm. növendék (1900), önállóan

62 MNL OL, S 92. No. 25/7. 316–327.

63 KK, 6. (1897) 12:284. (dec.); KK, 8. (1899) 6:128. (jún.). Gyászjelentése: *PaNDEA*. A többi adat a FamilySearch adatbázisának segítségével tisztázódott (www.familysearch.org).

64 KK, 11. (1902) 2:47. (febr.); KK, 13. (1904) 1:14. (jan.); *MTCN*, 28. (1909) 207.; *GK*, 2. (1926) 3–4:42–43; *GK*, 18. (1942) 3:131. (márc.); Nyugalomba vonult műszaki főtanácsos ünneplése. *PN*, 1. (1922) 11:4. (márc. 12).

65 *Szatmár és Vidéke*, 20. (1903) 2:2. (jan. 13.), *Szatmár és Vidéke*, 27. (1910) 36:3. (szept. 6.). Születési anyakönyve megtalálható a FamilySearch adatbázisában.

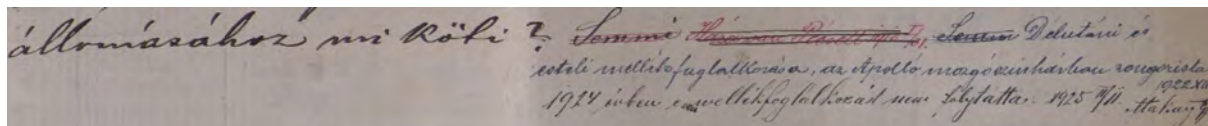
66 MNL OL, S 92. No. 25/8. 40–50., No. 26/1. 630–637., *PN*, 37. (1928) 81:4. (ápr. 5.).

67 KK, 12. (1903) 1:18. (jan.); *BK*, 37. (1903) 5:1. (jan. 8.); KK, 14. (1905) 1:26. (jan.); *BK*, 41. (1907) 109:1. (máj. 14.); *GK*, 2. (1926) 1–3: 42.; 8 *Órai Újság*, 28. (1942) 144:4. (jún. 27.); Az életrajzi adatok pontosításában a család FamilySearch oldala segített (www.familysearch.org).

68 MNL OL, S 92. No. 25/8. 35–36., *A magyar közalkalmazottak almanachja*. Szerk.: CSIKVÁRI ANTAL. Bp., 1938. 548–549.

69 MNL OL, S 92. No. 25/8. 100–103.

70 MNL OL, S 92. No. 25/8. 206–208., Vegyes, személyi hírek. *KK*, 5. (1896) 7:193. Halálozások. *KK*, 27. (1918) 7–8:118.

■ Schöner Hugó mérnök-zongorista szolgálati táblázatának részlete (MNL OL, S 92 25/7. 71. fol.)

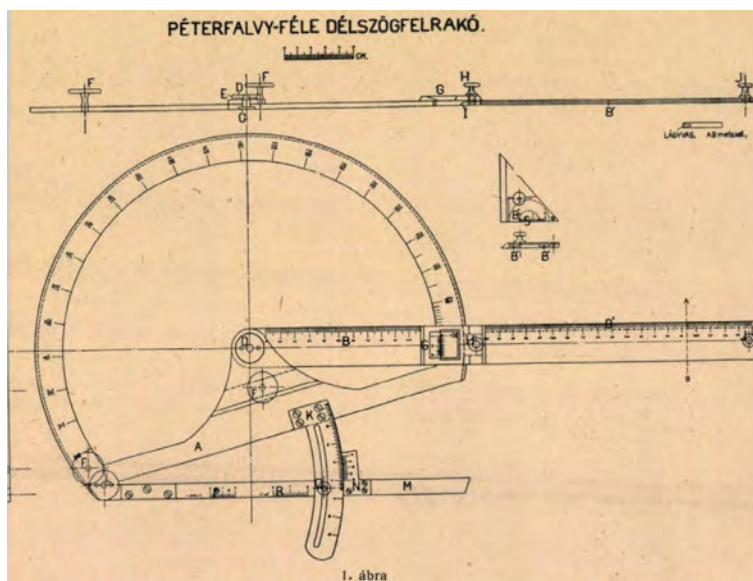
működő mérnöksegéd (1901), mérnök (1906, 1913:24. ff.), műszaki tanácsos (1918).⁷¹

Vései (Reiser) József (Vése, 1862. október 23. – Pápa, 1937. december 29.): a polgári iskola 3 osztályát végezte el Nagykani-zsán, ezután Ercsiben dolgozott, mint postatávírdá kezelő (1881–1885), majd honvédtiszti vizsgát tett 1885-ben a Ludovika Akadémián, id. felm. díjnok (1885:3. ff.), felm. növendék (1887), mérnöksegéd (1889, 1893:5. ff., 1902:11. ff.), főmérnök (1905, 1907:19. ff.), műszaki főtanácsos (1919). Nyugállományba 1920. augusztus 12-ével vonult. Nevét 1899-ben Reiserről Vései-re magyarosította. 1927-ben ismét mérnök, 1930-ban főmérnök.⁷²

Vida Ferenc (Kátoly, 1847. december 3. – Pécs, 1940. szeptember 22.): a pécsi főgimnázium 7. osztályát végezte el 1869-ben, ezután a pécs–barcsi vasútnál volt szolgálatban (1875-ig), id. adóhivatali díjnok (1875: Pécs adóhivatal), id. calculus díjnok (1875, pécsi kat. ig.), műszaki díjnok (1877), mérnöksegéd (1897:11. ff.), mérnök (1902). 1914-ben nyugdíjazták.⁷³

Vörös Tibor (? – ?): id. felm. növendék (1908:11. ff.), id. kataszteri irattárat kezelő tiszt (1910), állásáról lemondott 1910-ben.⁷⁴

Wiesner János (Otvovice [Csehország], 1834 – ?): mérnöksegéd (1861:11. igazgatóság [Pisarovina], 1863:II. aligazgatóság [Ungvár],

■ A Péterfalvy-féle délszögfelrakó képe (Geodéziai Közlöny, 12. /1936/ 9–10:133.)

1864:háromszögelési hivatal; 1868:13. igazgatóság [Eperjes], 1868-1869:13. igazgatóság [Bártfa], 1869:1. igazgatóság [Bártfa], 1870:1. igazgatóság [Szepesváralja], mérnök (1871:5. ff. [Namesztó], 1872:5. ff. [Turdossin], mérnök (1873: [Bozovics, Románia], 1879:12. ff., 1884:3. hf.), főmérnök (1893, 1896:11. ff.), 1900 májusában nyugdíjba ment.⁷⁵

Zábó György (Zalaapáti, 1877. február 23. – ?): a nagykanizsai gimnáziumban szerzett érettségit 1897-ben, id. felm. díjnok (1898:5. ff.), id. felm. növendék (1899), mérnöksegéd (1902), önállóan működő mérnöksegéd (1904:6. ff., 1906:11. ff.), mérnök (1907), főmérnök (1918, 1919:19. ff.). 1921 márciusában saját kérelmére nyugdíjazták. 1915 és 1918 között katonai szolgálatban állt.⁷⁶

71 MNL OL, S 92. No. 25/8. 213–223. További adatok: REISZ, 2018. 61.

72 MNL OL, S 92. No. 25/8. 232–233.; No. 25/9. 291–303. Gyászjelentése: PaNDEA.

73 MNL OL, S 92. No. 25/8. 234–237.

74 KK, 19. (1910) 6:157. (jún.); KK, 19. (1910) 7:175. (júl.).

75 MNL OL, S 92 II-A-21-b. 1–2., MTCN, 1. (1873) Magyar kir. pénzügyminisztérium, 190., MTCN, 3. (1879) 126., PK, 1880, 21:192. (jún. 8.), A M. Kir. Állami Számvevőszék jelentése az 1900. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyony és állami adósságok kezelése körül az 1900. évben szerzett tapasztalatairól. Bp., 1901. 49.

76 MNL OL, S 92. No. 25/8. 363–367.; No. 26/2. 226–237. KK, 2. (1893) 5:14. (máj. 16.).

Zádor (Zlatkics) Ferenc (Pécs, 1881. szeptember 16. – Budapest, 1956. október 3.): a pécsi állami főreáliskolában szerzett érettségit 1902-ben, felmérési felm. növendék (1906:11. ff.), mérnöksegéd (1907), önállóan működő mérnöksegéd (1908), mérnök (1909), főmérnök (?), műszaki tanácsos (1926), műszaki főtanácsos (1938). Nevét 1906-ban magyarosította Zádor-ra. Részt vett a magyar–jugoszláv határkijelölésben, amiről az újságokat is tájékoztatta.⁷⁷

Zankl Ottokár (Generalski Stol [Horvátország], 1888. szeptember 11. – Pécs, 1965. január 28.): a pécsi főreáliskolában szerzett érettségit 1907-ben, id. felm. díjnok (1907:11. ff.),

id. felm. növendék (1909), id. felmérési gyakornok (1911), mérnöksegéd (1913), mérnök (1918). Nyugdíjazási kérelmét 1923 elején adta be, aktája 1923. június 1-gyel záródott le. 1914. augusztus 2-től 1918. december 9-ig katonai szolgálatban állt. 1935-ben nyugalmazása után tagosító mérnökként dolgozott. 1945-ben a Baranya vármegyei Földbirtokrendező Tanács tagjává választották.⁷⁸

Zsótér János (Szeged, 1859. október 22. – Pécs, 1911. március 25.): a szegedi főreáliskolában szerzett érettségit 1881-ben, id. felm. díjnok (1883:8. ff.), id. felm. növendék (1884), mérnöksegéd (1887, 1893:2. ff.), mérnök (1895, 1901:11. ff.), főmérnök (1904).⁷⁹

■ Pechán János (1860–1932) 1879-ben, illetve 1913-ban (www.geni.com)

77 Születési és halálozási adatai megtalálhatóak a FamilySearch adatbázisában. GALLOVICH JÁNOS: *A Pécsi Állami Főreáliskola Értesítője az 1901–1902. tanévről*. Pécs, 1902. 77. KK, 18. (1909) 6:150. (jún.), Mérnöki kinevezések. *Nemzeti Újság*, 20. (1938) 150:7. (júl. 7.), Kivonat a hivatalos lapból. *Pesti Hírlap*, 28. (1906) 25:21. (jan. 26.), A trianoni határkövek Jugoszlávia felé. *Dunántúl*, 14. (1924) 123:22. (máj. 29.). Főmérnöki kinevezéséről egyelőre iratanyag még nem került elő.

78 MNL OL, S 92. No. 25/8. 352–361., PN, 44. (1935) 109:4. (máj. 14.), *Magyar Közlöny*, 1945. 24:2. (máj. 8.).

79 MNL OL, S 92. No. 25/8. 393–396.

TIMÁR GÁBOR – VARGA NORBERT

A trianoni határtérképek koordináta-rendszere és kataszteri alapja

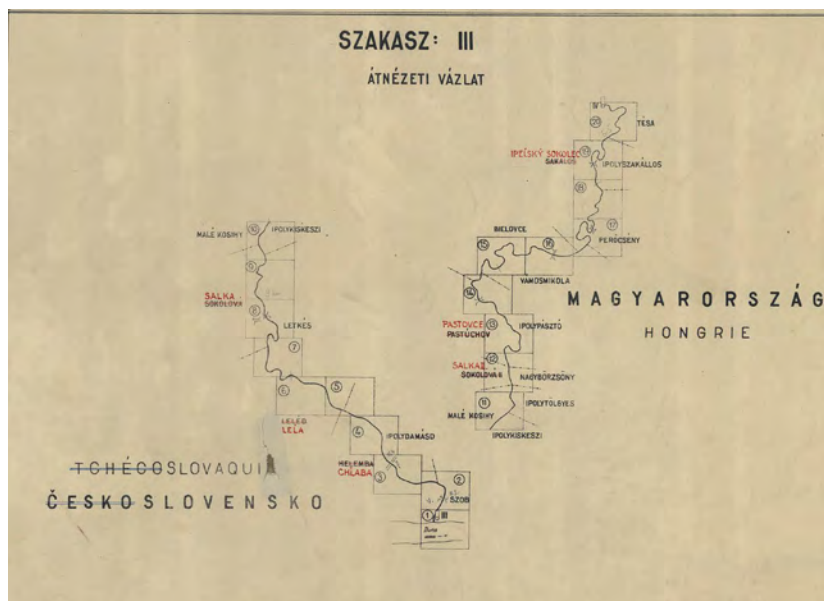

A trianoni békeszerződés határklauzulái és a határmegállapítás algoritmusai

Az első világháborút lezáró Párizs-környéki békék és a győztesek közti határokat leíró szerződések mind kis méretarányú térképmelléleteket tartalmaztak. A szöveges határleírások szintje is ehhez igazodott: ahol nincs megjelölve név szerint egy-egy folyóvíz, vízválasztó vonal vagy korábbi közigazgatási határ, a megfogalmazás általában: „a helyszínen kiválasztandó vonal”, amely az egyik országban hagyja ezt, a másikhoz rendeli azt a települést.¹ Ehhez képest a tényleges határpontok terepi pontossága nyilvánvalóan sokkal nagyobb: a határleírásokban a koordinátaik centiméter élességgel szerepelnek. Ez utóbbi egyértelműen az akkori kataszteri felmérések pontosságát tanúsítja.

A fenti két véglet közti gyakorlati ellentmondás feloldására a békeszerződésekbe, így a trianoniba is, beépítették azokat a pontokat, amelyek a szerződés szerinti „egymillió” méretarányból a határjelek kataszteri pontosságú levezetését elvégző határmegállapító bizottságok felállítását rendelik el. Ezek a bizottságok végezték el az

aprómunkát: eldöntötték, hogy a határok ténylegesen hol haladjanak, és a véglegesen elfogadott határvonalról elkészüljön a térkép és a határleírás. A bizottságokba az antant főhatalmak küldöttein kívül mindenütt a két érintett ország küldött egy-egy delegátust, a döntés többségi alapon történt, szavazategyenlőség esetén a – kötelezően az antant küldöttek közül kikerülő – elnök második szavazatot is leadhatott, eldöntve a vitát.² Ilyen bizottságok nemcsak a magyar, hanem az összes határon felálltak, és csak ritkán – a magyar határok esetében egyáltalán nem – voltak köztük azonos személyek.³

■ A magyar–csehszlovák III. határszakasz (az Ipoly folyása Tésa és a dunai torkolat között) átnézeti térképe. Az 1000x800 öl kiterjedésű terepszakaszokat bemutató szelvények nem szabályos rendszerben készültek, hanem a határ futását követik⁴

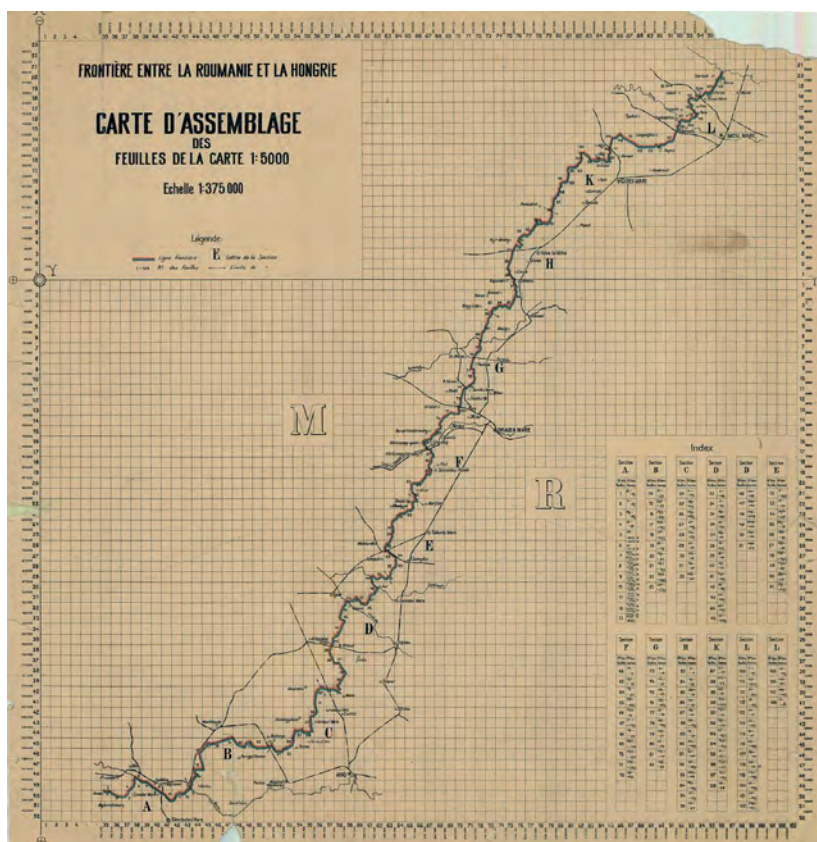
- 1 TIMÁR GÁBOR: A szerződéstől a határkövekig. A trianoni határok végleges vonalának kérdése. *Rubicon*, 31. (2020) 6–7:138–143. SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határainak kitűzése, 1921–1925. *Magyar Rendészet*, 21. (2021) 1:217–231. (= SUBA, 2021).
- 2 Az Amerikai Egyesült Államok 1920 végén kilépett a békefolyamatból, így a határmegállapító bizottságokba sem küldött delegátust. Az érintett államokon kívül így francia, brit, olasz és japán tagjai voltak a bizottságoknak.
- 3 Ezzel ellentétben például a csehszlovák határokat megállapító bizottságokba a nem érdekelt antanthatalmak és Csehszlovákia szinte mindenütt ugyanazokat a küldötteket delegálta.
- 4 *Magyar Közlöny* 2009. évi 40. szám digitális melléklete (<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/d70ccb204233b29b7e0fd0da52aab5bad470375d/letoltes>. elérés: 2021. 08. 03., 1.o.)

A határmegállapító bizottságok felállítására a békeszerződések hatályba lépése után kerülhetett sor: ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a bizottságokban csupa olyan küldött ült, akiknek az országai békeállapotban voltak egymással. Az a sztereotípa, hogy „a bizottságok a vesztes Magyarországot sújtották”, emiatt nem pontos. A bizottság antant tagjai a saját – szövetségi helyzetükből vagy éppen konfliktusaikból származó – érdekeik szerint jártak el. Franciaország és Románia vagy a délszláv állam közt volt szövetségi viszony, míg az olasz küldött a román és a csehszlovák határon inkább a magyarok ellen, a másik kettő inkább a magyarok felé hajlott döntéseivel.

A határmegállapító bizottságok felett az antant szövetség gyakorolt felügyeletet, azonban mire a bizottságok tényleges felállítása megtörtént, a békekonferencia már feloszlott, és ezt a hatalmát a párizsi Nagykövetek Tanácsára ruházta. Ennek elnöke a mindenkori francia külügyminiszter, tagjai az antant főhatalmak párizsi nagykövetei voltak.⁵ A Nagykövetek Tanácsa 1920. július 22-én bocsátotta ki a határmegállapító bizottságok tevékenységét (minden bizottságét, nemcsak a magyar határokét) szabályozó Általános Utasításokat.⁶ Ezt a magyar határok tekintetében 1921. június 3-án az ún. Pótutasításokkal pontosította, ez utóbbi azonban a határmegállapítás műszaki

részére vonatkozóan nem tartalmazott részleteket, hanem az ún. Millerand-féle kísérőlevél és az Általános Utasítások közti ellentmondást próbálta – nem sok sikerrel – feloldani (ez utóbbival terjedelme miatt a jelen munkában nem foglalkozunk).⁷

Az Általános Utasítások III. pontja határozta meg azokat a műszaki műveleteket, amelyeket a határmegállapító bizottságoknak, illetve az általuk alkalmazott műszaki személyzetnek követnie kellett a határok megállapításának folyamatában. Ennek a térképezés szempontjából legfontosabb pontjai a következők:

■ A román–magyar határ átnézeti térképe. A 3x3 kilométeres tereprészeket bemutató szelvények szabályos rácsban sorakoznak, abból természetesen csak a határt is tartalmazók készültek el. A térkép címe alatt húzódó, „Y” jelű vízszintes vonal az alkalmazott koordináta-rendszer nulla koordinátavonala: ez megy át a Gellért-hegyen⁸

5 Az Amerikai Egyesült Államok párizsi nagykövete megfigyelőként vett részt a tanács munkájában.

6 Közli: SUBA JÁNOS: *Magyarország határának kitérítése és felmérése 1921–1925 között*. (A határmegállapító bizottságok működése). Doktori értekezés (kézirat, 1996), I–IV. kötet (= SUBA, 1996). M.I.5. melléklet (Általános Utasítások).

7 A pótutasításokra l. SUBA, 1996. M.I.6. melléklet, a Millerand-kísérőlevélre l. ROMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2020. 229–232.

8 *Magyar Közlöny* 2009. évi 40. szám digitális melléklete (<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/5f0679a52c08f3ff0597c34e97dd2e5447ed3fb0/letoltes>. elérés: 2021. 08. 03., 1. o.)

„A különböző érdekelt államok kötelezik magukat, hogy a bizottság rendelkezésére bocsátják mindazokat az okmányokat, amelyekre munkálataik elvégzésénél szükségük lehet [...], minden létező nagy léptékű térképet, a földmérési adatokat, a végrehajtott, de közzé nem tett térképfelvételeket”.

„Kötelezik magukat továbbá arra is, hogy oly utasításokat adnak a helyi hatóságoknak, amelyeknél fogva azok a bizottságoknak minden okmányt beszolgáltatni tartoznak, különösen pedig a telekrajzi terveket, katasztereket és telekkönyveket”.

B. I: A határvonalak kijelölése szárazföldön

„A bizottság feladata lesz, hogy eldöntse, melyiket válassza az alább felsorolt helymegjelölő módok közül:

a) helymegjelölés természetes jelekhez való igazodás szerint;

b) helymegjelölés földrajzi fokok szerint (szélességi és hosszúsági, esetleg magassági fokok szerint);⁹

c) derékszögű koordináták szerint (x és y egy ismert vetületben);

d) helymegjelölés a szomszéd határjelzőkhöz viszonyítva;

e) helymegjelölés egyszerű térképjelzéssel;

f) helymegjelölés ismert irányokban történő fényképfelvételekkel.”

A magyar határok kitűzését és dokumentálását végző négy bizottság a fentiek közül a c) és d) pontok szerinti dokumentálást végezte el a határleírások készítésekor, az a) pont szerint

csak ott, ahol a határjel egybeesett valamilyen egyértelmű földrajzi ponttal (pl. a Nagy-Milic csúcsa), emellett a határtérképeken az e) szerint is feltüntették a határjelek helyét.

Az elkészült határtérképek és határleírások

A fentiek figyelembevételével a magyar határokat kitűző bizottságok végeredményben a következő térképművek előállításával teljesítették az Utasítások műszaki részét. E térképek egy része – a mai magyar–szlovák határnak a

Száma	Néve	A határvonalak kijelölésének módja	A határ részletes leírása (az előző kitélé)	Helyzetmeghatározás a szomszédos vonalhatárhoz viszonyítottan		Tervezői szög		A határjel típusa	A határjel helye a térképen	A határjel helye a kataszterben
				X	Y	X	Y			
XVII 21 2a	C			46-71	+ 10-05	50-79	-51-24			
XVII 21 2b	C			72-66	+ 2-78	31-12				
XVII 21 3	I	178		83-54		11-25	44-78	155	06	35
XVII 21 3a	C			36-90	+ 14-40	39-60				
XVII 21 4	I	174		108-11		72-88		136	40	37
XVII 21 5	I	175		50-03		50-03		201	33	42
XVII 21 6	I	176		72-66		72-66		171	12	43
XVII 21 6a	C			70-62	+ 0-43	70-62				
XVII 21 7	I	177		126-66		36-04		169	14	15
XVII 22 P	Δ	Nagyvilág		43-32		43-32		323	01	54
XVII 22 I	I	178		76-85		76-85		190	43	18

■ A magyar–csehszlovák XVII. határszakasz leírásának a Nagy-Milicet is tartalmazó részlete¹⁰

Dunától nyugatra húzódó szakasza kivételével minden szelvénye és a teljes magyar–román határ térképszelvényei – elérhetők a 2009. évi XII. törvény mellékleteként.¹¹

1. Magyar–Csehszlovák Határmegállapító Bizottság: 1:2880 méretarányú határtérképszelvények és 1:1440 méretarányú, a felmérési irányszögeket is tartalmazó felmérési

9 Kevésbé ismert, de a földrajzi szélesség és hosszúság fogalma nem egyértelmű. A Föld alakja nem pontosan forgási ellipszoid alakú, ezért a szélesség és hosszúság valójában csak az alkalmazott geodéziai hálózaton belül egyértelmű, és biztosan eltér pl. a ma általánosan és a GPS-rendszerek által is használt „WGS84” rendszerben megadott földrajzi koordinátától. A „magassági fok” fogalma nem értelmezhető, ez itt a „tengerszint feletti magasság”-gal helyettesíthető, amely esetben szintén lényeges, hogy „hol a nulla”. A magyar határokat megállapító bizottságok az Adriai-tenger szintje (Trieszt, Molo Sartorio) feletti magasságokat is megadták a határleírásokban.

10 Magyar Közlöny 2009. évi 40. szám digitális melléklete (<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/e27ab30fc9d2c2860855d22b85f18c8d26b64c91/letoltes>. elérés: 2021. 08. 03. 19. o.)

11 Magyar Közlöny 2009. évi 40. szám, 2009. március 31. (<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/1a4248e70c7fa6630fd9a9dbd7d4a359421e8a21/megtekintes>. elérés: 2021. 08. 03.)

szelvények, ezen túlmenően a dunai határszakaszon 1:5000 méretarányú térképszelvények. Az 1:2880 méretarányú szelvények terepi kiterjedése 1000×800 bécsi öl, a koordináta-megírás azonban méterben adott. A szelvények nem alkotnak szabályos hálózatot, hanem a szabálytalanul futó határt követik úgy, hogy az nagyjából a legkevesebb szelvényen ábrázolható legyen.

2. Magyar–Román Határmegállapító Bizottság: 1:5000 méretarányú határtérkép-szelvények, amelyek terepi kiterjedése 3×3 kilométer és egységes hálózatot alkotnak.
3. Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság: nem készült nagy méretarányú szelvényhálózat, annak ellenére, hogy az 1:25 000 méretarányú áttekintő térképsorozaton a tervezett szelvények be vannak rajzolva. A határt kb. 1:2880 méretarányú határvázlatok mutatják be, ezeket kb. 1:1000 méretarányú, a felmérési irányszögeket bemutató vázlatok egészítik ki. A vázlatok koordináta-megírását nem tartalmazzák.
4. Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság: 1:2800 méretarányú, szabályos szelvényhálózatot nem alkotó, 1000×800 öl terepi kiterjedésű térkép-szelvények, méterrendszerű koordinátamegírással¹².

A fenti térképműveken túlmenően minden bizottság elkészítette az általa gondozott határszakasz határje-

leinek táblázatát és a határleírást is.¹³ A határleírásban a pontok felsorolásánál azok vetületi koordinátáin túl a tengerszint feletti magassága van megadva – a vízszintes koordináták vetületi rendszere azonos a térképműhöz tartozó szelvényesorozaton alkalmazott koordináta-rendszerrel. Magassági adatot csak a megfelelő állandósítással bíró határjeleknél szerepeltettek.

A térképmű koordináta-rendszere és georeferálása

A határmegállapító bizottságok – ha nem akartak túl nagy munkát végezni, illetve végeztetni – a határok kitűzésénél a meglévő kataszteri térképeket használták alaptérképként. Annál is inkább így tettek, mivel az Általános

■ A magyar–csehszlovák VIII. határszakasz 2. szelvénye: a határ Somoskőújfalunál, 1:2880 méretarányban. Mivel a határszelvények előállítására igen költséges volt, a későbbi területcsere-megállapodások vonalait (itt pl. az 1952. évi területcsere szerinti új határvonalakat piros színnel) az eredeti térképre rajzolták fel!¹⁴

12 TIMÁR GÁBOR – VARGA NORBERT: A trianoni békeszerződés szerinti határtérképek és határvázlatok a MAPIRE portálon. *Trianon 100 Blog*, 2020. szeptember 25. (<https://trianon100.hu/blog-cikk/a-trianoni-bekeszerzodes-szerinti-hatarterkepek-es-hatarvazlatok-a-mapire-portalon>, elérés: 2021. július 30.).

13 SUBA 2021; TÖRÖK ENIKŐ: *Trianoni határokmányok az MNL Országos Levéltárában*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A hét dokumentuma, 2020. június 3. (https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/trianoni_hatarokmanyok_az_mnl_orzagos_leveltaraban, elérés: 2021. júl. 30.).

14 *Magyar Közlöny* 2009. évi 40. szám digitális melléklete (<https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/26b2a450a179fd3eb07bfea5d881e04f34dda08b/letoltes>, elérés: 2021. 08. 03., 3. o.)

■ *Kataszteri térképszelvény (Péterfalva/Petrovce közigazgatási területén) az új határvonal feltüntetésével: a kataszteri térkép a határmegállapítás munkatérképeként (MAPIRE)*

Utasítások III. B/3. pontja szerint a terepen megállapított vonalak kitűzésénél „vezérfonalul szolgáljanak: a meglévő közigazgatási határok; a telekkönyvi határok; és a talaj természetes vonalai és egyenes irányai”. A bizottságok pedig a meglévő közigazgatási és telekkönyvi határokat természetesen a kataszteri térképekről ismerhették, és e vonalak államhatárként történő esetleges kiválasztása után a határokat azokra lehetett a legegyszerűbben átvezetni. Így a koordináta-rendszerek kiválasztásánál a nyilvánvaló választás a meglévő kataszteri térképek saját vetületi rendszere volt.

Mínthogy a trianoni államhatár mindenütt a korábbi magyar államterületen húzódik, e rendszerekként a magyar kataszteri vetület rendszereit választották ki. A dolog azért nem volt annyira egyértelmű, amilyennek ezt elsőre gondolnánk. A határvonal egészén a budapesti sztereografikus rendszer (Gellérthegyi rendszer) volt érvényes – 1909-ig. Ekkor fogadták el a Fasching-féle zonális hengervetületek rendszerét.¹⁵ A mai EOV-hoz nagyon hasonló módon vetített három ferdetengelyű hengervetület neve: HÉR (Henger Északi Rendszer), HKR (Henger Középső Rendszer) és HDR (Henger Déli Rendszer), és a települések egy részén az első világháborúig már elkészült az új koordi-

náta-rendszer szerinti új kataszteri térképezés.

Emiatt a trianoni határtérképek vetületi rendszere sem egységes. A csehszlovák és a román határ teljes hosszában a budapesti sztereografikus vetület az alkalmazott koordináta-rendszer; a csehszlovák határ 1000×800 öl terepi kiterjedésű szelvényein természetesen méterben kifejezve tört számok kerültek a szelvényhatárookra. Az osztrák határ északi részén

a budapesti sztereografikus, a délin a HKR-rendszert alkalmazták. A magyar–délsláv határ „A” szakaszán (a mai magyar–szlovén határon) a HKR-, a többi szakaszon a HDR-rendszer képezi a koordináta-rendszert, ez esetben csak a határleírásokban, mivel a határvázlatok koordináta-megírást nem tartalmaznak.¹⁶

Mindez egy földmérés-történeti érdekességet eredményez. Mivel a határok kérdése különösen érzékeny pont, a határdokumentáció koordináta-rendszerének megváltoztatása sem egyszerű ügy, amely nyilvánvalóan mindkét érintett fél egyetértését igényli. A jugoszláv határ 1970-ig elvégzett újfelmérése során a koordináta-rendszer gyakorlatilag nem változott meg. Az egyetlen határszakasz, ahol az új felmérés mellett új koordináta-rendszert is elfogadtak, az a második világháború után a Szovjetunióhoz került volt csehszlovák határszakasz volt Kárpátalja felé (a mai magyar–ukrán határ): itt a Varsói Szerződésben használt Gauss-Krüger rendszer 6° zónaszélességű 34. zónája az elfogadott új rendszer az ún. S42 geodéziai hálózaton. Minden más határunkon a mai napig az eredeti koordináta-rendszerek érvényesek. A budapesti sztereografikus rendszerben vagy a zonális henger-rendszerekben

15 FASCHING ANTAL: *A magyar országos háromszögelések és részletes felmérések új vetületi rendszerei*. Bp., 1909.

16 Az 1960-as években, 1970-ig bezárólag elkészült és az 1971. évi zombori szerződéssel kölcsönösen elfogadott munkák eredményeként alakult ki végül a határszelvények egységes rendszere. Az új felmérés a határt nem változtatta meg, csak annak dokumentációja és három szakaszon a határjelek számozása változott. A jugoszláv (ma: szlovén, horvát és szerb) határon használt koordináta-rendszer kismértékben (1-2 deciméteres nagyságrendben) eltér a HKR- és HDR-rendszerektől.

már sehol máshol nem tartanak nyilván elsődleges rendszerként téradatokat – csak a határokon.

A trianoni határszelvények georeferált formában elérhetőek a MAPIRE portál nyílt adatbázisában, mai alaptérkép vagy űrfelvétel fedvényeként is. A délszláv határ határvázlatai közül a tanulmány készítésének pillanatában csak az „A” (a mai magyar–szlovén határ részben másolati példányai) és „F” (a Tiszától keletre eső szerb határszakasz a régi magyar–román–jugoszláv hármashatárig) szakaszra készültek el.¹⁷

A mai térképekkel, illetve térképi adatbázi-

sokkal fedésbe hozáshoz a koordináta-rendszer ismerete szolgál alapul.¹⁹ A térképszelvények szélein megadott koordináta-értékekkel elhelyezhetjük a saját rendszerben a térképet. Ha pedig az alkalmazott térinformatikai rendszerben „megtanítjuk” ezt a rendszert (a vetület és a geodéziai alap paramétereinek megadásával),²⁰ akkor a WGS84 rendszerben adott globális adatbázisokkal is fedésbe hozhatjuk azokat – a MAPIRE portálon pontosan így érhetjük el a feldolgozott adatokat.

A trianoni határok meghúzása történelmünk gyászos pillanata, elsősorban a határ közvetlen szomszédságában fekvő magyarlakta tájak elcsatolása miatt. Ez azonban nem korlátozhatja a határmegállapítás műszaki munkálatainak ismertetését és még a geodézia hazai fejlődésében betöltött szerepének elismerését sem. A trianoni szerződés értelmében elkészült térképművek jelentik a hazai (illetve az osztrák és csehszlovák) földmérésben is az első, nagy volumenű, méterrendszerben született kataszteri szintű terméket. Ez pedig egy egész földmérő generáció gondolkodásmódját meghatározta az ölben-méterben gondolkodás tekintetében még akkor is, ha az öl-rendszer számos eleme 1975-ig, sőt a digitális kataszter bevezetéséig fennmaradt hazánkban.

■ Trianoni határtérkép (magyar–román határ „B” szakasz 14. szelvény) és a mai űrfelvétel fedésbe hozva a MAPIRE portálon¹⁸

17 SUBA JÁNOS: A magyar–jugoszláv–román hármashatárpont kijelölése, 1922–1925. *Köztes-Európa*, 7. (2015) 1–2:93–107.; TIMÁR G[ÁBOR] – VARGA N[ORBERT]: The border triplex of Hungary, Romania and Serbia – a one-meter wide stripe of the Yugoslav state and its representation in the border maps. *AUTH CartoGeoLab* 2021, 30–36.

18 TIMÁR GÁBOR: A magyar–román határ. *Trianon 100 Blog*, 2020. július 10. (<https://trianon100.hu/blog-cikk/a-magyar-roman-hatar>, elérés: 2021. július 30.).

19 TIMÁR G[ÁBOR] – MOLNÁR G[ÁBOR]: *Térképi vetületek és alapfelületek*. Bp., 2013. (elektronikus kiadvány)

20 A szükséges adatok elérhetőek: TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR – MÁRTA GERGELY: A budapesti sztereografikus, ill. a régi magyarországi hengervetületek és geodéziai dátumaik paraméterezése a térinformatikai gyakorlat számára. *Geodézia és Kartográfia*, 55. (2003) 3:16–21.

SCHMIDT ANIKÓ

A somlói háromszögelési pont elbontása

A háromszögelésről

A földmérés fejlődésének fontos állomása volt a háromszögelés módszerének kidolgozása. Willebrord Snel van Royen – latin nevén Willebrord Snellius (1580–1626) – holland csillagász, matematikus és mérnök 1617-ben alkalmazta először a meridián(kör) ívhosszának meghatározására irányuló fokméréssel kapcsolatban. A háromszögelés alap gondolata az, hogy a terepen lévő, csillagászati módszerekkel nagy pontossággal meghatározott koordinátájú pontokkal (az egymástól mintegy 15–30 km távolságban elhelyezkedő ún. alap pontokkal) a háromszögek olyan hálózatát alakítják ki, amelyben azok egy-egy oldalukal csatlakoznak egymáshoz. Magyarországon Mikoviny Sámuel (1698–1750) használt először háromszögelési módszereket térképezési célra, Liesganig József (1719–1799) pedig 1769-ben a fokméréssel kapcsolatban alkalmazta ugyanezt. Az egyes országok teljes területét lefedő háromszögelési munkálatok a 19. század elején indultak meg Európa-szerte, az országos nagyméretarányú térképkészítés megalapozására. Magyarországon 1807-ben kezdtek el nagyobb, összefüggő háromszögelést a katonai térképezés céljára. Az ország teljes területének első háromszögelési hálózatát 1859 és 1907 között építették ki. A hálózat a monarchia minden országára kiterjedt, és a klasszikus elveknek megfelelően, először egy elsőrendű, 30–50 km-es háromszögláncolatot hoztak létre, majd azon belül kitöltő hálózatot alakítottak ki.¹

Több olyan háromszögelési pont is volt,

amely az idők folyamán elpusztult, ezért a helyszínükön újabb pontot kellett kijelölni: ez történt a János-hegy, Gesztenyes, Alsópogányvár, Somló, Ság, Kandikó és Badacsony esetében is. Az eredeti háromszögelési pontok változatos okokból semmisültek meg. A gesztenyesi és alsópogányvári pontokat a második világháború idején helyezték át a légoltalmi építkezések miatt, a Ság-hegyet bazaltbánya robbantotta be. A badacsonyi és kandikói háromszögelési pontok megsemmisülésének időpontja és körülményei bizonytalanok. A János-hegy és Somló esetében egyaránt kilátótorony építések sor semmisültek meg a háromszögelési pontok.² Az esetek közül jelen tanulmány a somlói háromszögelési pont elpusztítását vizsgálja meg közelebbről.³

Az elbontás kiderül

A somlói háromszögelési pont megsemmisülésére először Russóy József miniszteri tanácsos 1938. december 3-i jelentése hívta fel a Pénzügyminisztérium figyelmét. A beszámoló a pápai 19. földmérési felügyelőségre vonatkozó fejezetében megemlítette, hogy egy helyszíni szemle során kiderült: a somlói kilátótorony (Veszprém vármegye, Doba határában) építése során az I. rendű háromszögelési és asztronómiai alappontot elpusztították. A nevezett alappontot jelző vörös márványkövet még 1823-ban a volt bécsi katonai földrajzi intézet helyezte el, majd 1904-ben a pontot az állami földmérés is beemelte az I. rendű alaphálózatba, 1927-ben pedig a nemzetközi

1 BUSICS GYÖRGY: *Geodéziai hálózatok 2. A vízszintes hálózatok fogalmainak és történetének áttekintése*. Elektronikus tananyag, Nyugat-magyarországi Egyetem, 2010. Online elérhető: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_GEH2/ch01s03.html; KARSAY FERENC: *Geodézia és kartográfia. Magyarország a XX. században. IV. kötet: Tudomány. Műszaki és természettudományok*. Főszerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, szerk.: FÁBRY GYÖRGY. Szekszárd, 1999. 385–404.

2 HOMORÓDY LAJOS: Régi pontok az új hálózatban. *Geodézia és Kartográfia*, 9. (1957) 3:133–145. (különösen 139–140.)

3 Ezúton is köszönöm Reisz T. Csabának, hogy az ügyre felhívta a figyelmemet és a levéltári forrásokat a rendelkezésemre bocsátotta.

M. KIR. PÉNZÜGYMINISZTERIUM.
IX. b. 76. osztály.

144.383/1938. szám. Érk. 1938. XI. 9. Egyuttal elintézett szám: _____

A beadvány száma és kelte: _____
Előírat: _____
Utóírat: _____

Lásna:
Kiadványozás (jövahagyás) előtt:
Kiadványozás (jövahagyás) után:
Elkötés előtt (letétkezés és aláírás után):
Elkötés után (iratárba helyezés előtt):

Tárgy:
Russóy József miniszteri tanácsos jelentése központi felülvizsgálatokról.

Utasítás a kiadónak: I. k. u. a IX. b. 76-osztályba feljegyzés végett.

Utasítás az irattárnak:

ORszágos Levéltár
K. osztály

409

M. Kir. Pénzügyminiszterium, Budapest, 1938.

- Russóy József miniszteri tanácsos 1938. december 3-i jelentésének ügyirata (MNL OL, K 269. II-A-21-A-1940-54140-1938-144383. 1.)

asztrogeodéziai hálózatban nagy költséggel újból meghatározta. Az alappont elpusztítása korántsem volt egyedi eset, a jelentésben például Újkígyós község (Békés vármegye) kapcsán is szerepel, hogy Fóricze Lajos főmérnök megállapította: a vízszabályozó és ármentesítő társulatok a töltések felemelése alkalmával az azokon elhelyezett háromszögelési pontok közül sokat elpusztítottak anélkül, hogy az illetékes földmérési hivatalt a pont áthelyezésével

kapcsolatban előzőleg megkeresték volna. Az elpusztított alappontok hiánya az időközi változások bemérésénél nagy hátrányt jelentett és késedelmet is okozott.

Az alappontok elpusztítása ügyében az illetékes minisztériumoknak, a somlóhegyi esetben Széll József (1880–1956) belügyminiszternek (1937–1944), az ármentesítő társulatok által elpusztított alappontok miatt pedig Teleki Mihály (1896–1991) földművelésügyi miniszternek (1938–1940) írtak. Tekintettel arra, hogy az elbontásért felelős személyek kárt okoztak az államnak, az 1891. évi XLI. törvénycikk 4. §-a alapján a tettesek ellen büntető eljárást szándékoztak indítani.⁴ Javasolták, hogy a Veszprém vármegyei alispán vizsgálja ki az ügyet, jelentse, hogy ki építette a kilátótoronyt, hogy a felelősöket megbüntethessék. Hangsúlyozták azt is: ha egy háromszögelési vagy földmérési jel eltávolítása, illetve áthelyezése más építmény miatt elkerülhetetlen, ezt az elbontási határidővel együtt jelentésük be a területileg illetékes m. kir. földmérési felügyelőségnek.⁵

A nyomozás

Az ügy kivizsgálása a javaslatnak megfelelően zajlott. Berky Miklós (1891–1947) Veszprém vármegyei alispán jelentését a belügyminiszter kérte meg, és Gálffy Imre (1894–1957) miniszteri tanácsoson keresztül 1939. április 18-án ő is továbbította a kívánt beszámolót Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) pénzügyminiszternek (1938–1945) a kilátó építési engedélyezésével kapcsolatos iratokkal együtt.⁶

4 1891. évi XLI. törvénycikk a határ- és földmérési jelek büntetőjogi védelméről. „4. § Vétséget követ el, és három hóig terjedhető fogházzal büntetetik az, ki a polgári vagy katonai hatóság által elrendelt földmérés (háromszögmérés) céljából felállított gúlát, oszlopot, cöveket vagy e célra alkalmazott más jelzőt szándékosan és jogtalanul megrongál, megsemmisít, eltávolít vagy áthelyez.” Ezer év törvényei (<https://net.jogtar.hu>). A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.

5 Az ügy teljes anyaga: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 269 Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, II-A-21-a. Tárgyi alapon átrendezett iratok, Pénzügyi Közigazgatás, Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, A kataszteri ügyosztály iktatott iratai (= K 269. II-A-21-a), 1940. évi 54140. alapszám (= 1940-54140.). Ebben Russóy jelentése: 144.383/1938. (6–16.).

6 MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 28. 7983/1939.: „A belügyminiszter úr utasította Veszprém vármegye alispánját, hogy a kilátótorony építésének és a pont elpusztításának körülményeit állapítsa meg.” Uo. 46. 69.779/1939. Berky Miklós gyászjelentése (Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárának gyászjelentés-gyűjteményében) online is elérhető a Pannon Digitális Egyesített Archívumában (= PaNDEA, <https://dSPACE.oszk.hu/handle/20.500.12346/341020#>).

Az alispán 1939. március 2-i beszámolója a devecseri járás főszolgabírójának jelentése alapján készült. A tudósítás a háromszögelési pont eltávolításáért a kilátótorony építetőjét, vitéz Nováky Lajos plébánost és a kivitelezőt, a pápai születésű Fa László (1903–1955) építésmérnököt tette felelőssé.⁷ Nováky saját bevallása szerint abban állapodott meg a kivitelezővel, hogy a kilátó egyik sarkát a háromszögelési pont helyére állítják. Tudomása szerint azonban a kő már az építkezés kezdetekor nem volt a helyén, amit bizonyít, hogy a jelzés alapépítményét a kijelölt helynél távolabb találták meg. A követ Fa László távolította el a megbeszéltek értelmében. Fa László Nováky Lajosnak 1939. április 4-én írt levelében mindent megerősítette, illetve saját felelősségét kisebbíteni igyekezett, amikor azt vallotta, hogy *„a kilátótorony építése előtt a hegy tetején elhelyezett kataszteri kő nem volt a helyén, és építés közben egész véletlenül akadtunk rá a valószínű alapozására. A kő eredeti helye megjelölve nem volt a felszínen semmivel, s így általunk nem volt észlelhető”*.⁸

A Pénzügyminisztérium Fa László állítását a kő korábbi eltávolításáról kétkedve fogadta: *„Fa László állítása szerint a pont jelzése az építés idején már nem állott a helyén. Ez az állítás azonban valószínűtlennek látszik, mert a pontot jelző nagy vörös márványkő 1823 óta a helyén állt egészen a legutóbbi időkig, és a pontot a háromszögelő hivatal mérnökei az 1930-as években is még használták, tehát az az utóbbi években is még a helyén volt”*. A Pénzügyminisztérium a jogi szakértője, dr. Kovács Dezső miniszteri osztályfőnök tanácsára egyeztetett a kincstári jogügyi igazgatóságnál dr. Susits Lóránd főügyészhelyetttel, és abban

maradtak, hogy a Pénzügyminisztérium utasítja a háromszögelő hivatalt, hogy a bűnvádi eljárás és a kártérítési per minél alaposabb megindoklásához küldjenek ki egy mérnököt, aki a helyszínen – lehetőleg feltűnés nélkül – további adatokat és tanúkat gyűjt a kő elbontásával kapcsolatban, és a minisztérium csak ezt követően küldi át az ügyet a kincstári jogügyi igazgatósághoz. A megbeszéltek szerint 1939. május 30-án utasítást küldtek a háromszögelő hivatalhoz, amelyben meghagyták, hogy a kiküldendő mérnöknek Russóy József miniszteri tanácsos, központi felügyelő fog további részletes instrukciókat adni.

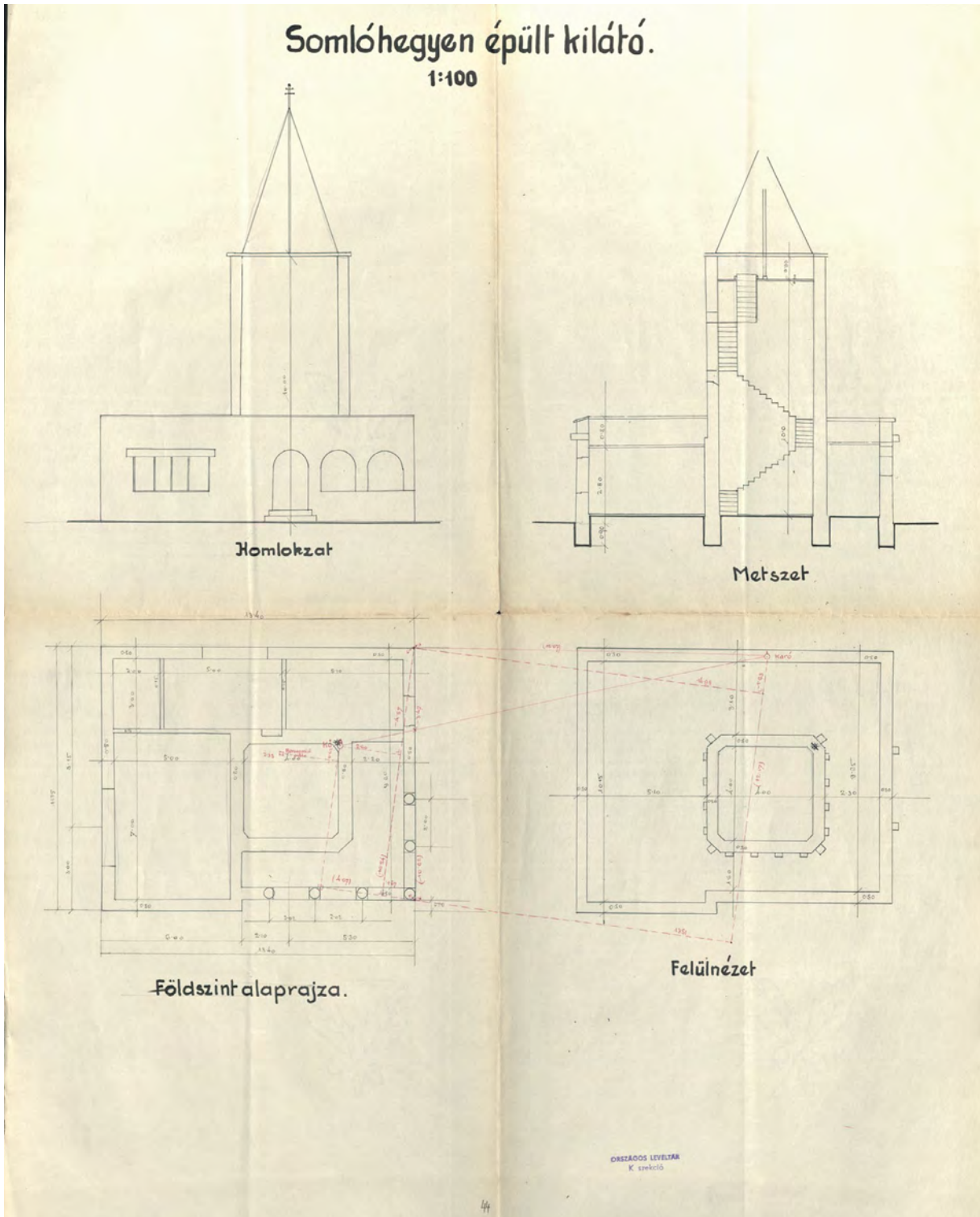
Az ügy helyszíni felderítésére és az adatgyűjtésre Klipp Alajos (1886–1944) magyar királyi műszaki főtanácsost küldték ki, aki 1939. június 17-én írta meg jelentését a háromszögelő hivatalnak.⁹ Az adatgyűjtés során 16 melléklet készült.

Klipp Alajos az ügy felderítését helyszíni szemlével kezdte, ahol kiderült: *„Somlóhegyen Németh József, a Szent István-kilátótorony öre kijelentette, hogy a magassági fixpont ki van dobva a helyéről, és meg is mutatta a kő jelenlegi helyét. A kilátótoronytól északra kb. 10 m-re, egy meredek oldalon, bokrok között fekszik teljesen ép állapotban”*. A szemle után a követ otthagyták, mert nem volt rá ember, aki felvitte volna a kilátótoronyba. Németh József kijelentette, hogy 1938 ősze óta dolgozik a kilátótorony öreként, és azóta nincs a helyén a kő, de nem tudja ki és mikor dobta ki. Klipp Alajos bemérte az egykori háromszögelési pont koordinátáit, és a kilátótorony tervének földszinti alaprajzára felállított koordináták alapján megállapította, hogy *„nem az épület sarka, hanem magának a 10 m magas kilátó-*

7 Fa László életrajzi adataira bővebben l. a PandEA és a FamilySearch adatbázisait: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/409519#>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:W4XL-QTMM>. Eszerint Fa László 1903. április 26-án született Pápán és 1955. május 1-jén hunyt el Budapesten. A Budapesti Mérnöki Kamara választmánya 1930. május 16-i ülésén vette fel a Kamara tagjai közé. Hirdetés tagfelvételtől. *Magyar Mérnök és Építészet Egylet Közlönye*, 64 (1930) 21–22:216. Online elérhető az Arcanum Digitális Tudománytárban (adt.arcanum.com).

8 MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 40–42. 4753/1939.

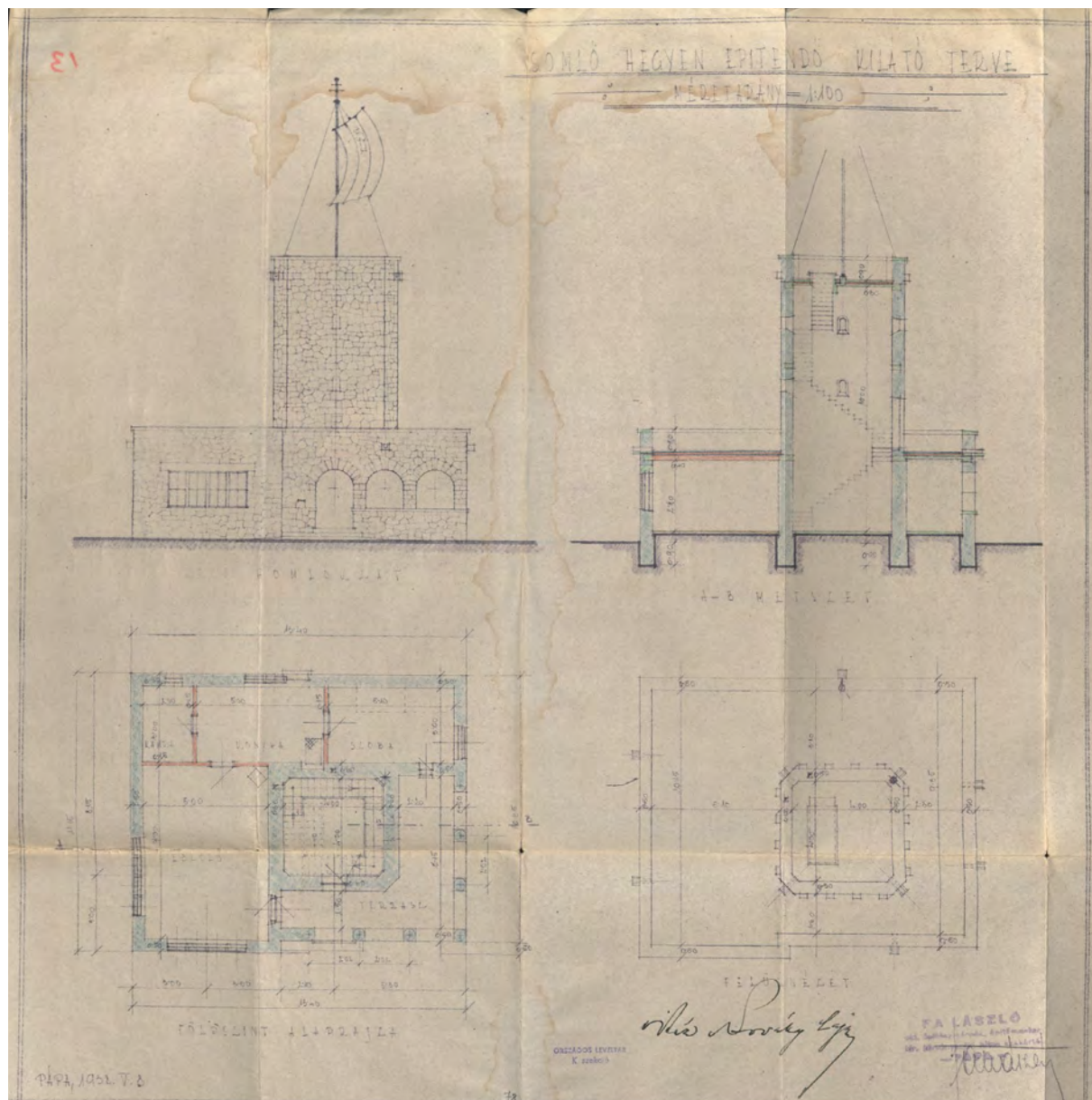
9 Klipp Alajos életrajzi adataira bővebben l. a PaNDEA (<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/193634>) és a FamilySearch (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:QPZY-2J8M>, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KZYN-VYD>) adatbázisait. Klipp 1886. május 23-án született Pozsonyban és 1944. január 12-én halt meg Albertfalván. 1926-ban nősült, felesége Tahy Madeleine volt, akitől két gyermeke született, Edit és Béla.

■ A Somlón épült kilátó tervrajza, Klipp Alajos jelentésének melléklete (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 44. 69.779/1939.)

toronynak északkeleti sarka áll a régi I. rendű háromszögelési pont fölött és ezért a földalatti jelzéshez nem lehet hozzáférni. Fentiek alapján tehát a Somlóhegy I. rendű háromszögelési pont elpusztultnak tekinthető”.

A háromszögelési pont elpusztításának ügyében főleg július 14-én zajlottak a kihallgatások. Ennek során Sipőcz János, gróf Erdődy Péter uradalmi erdővédje azt vallotta Dobán, hogy a Szent István-kilátótorony építkezésének

■ A Somlón épült kilátó tervrajza. Klipp Alajos jelentésének mellélete (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 78. 69.779/1939.)

megkezdésekor még az eredeti helyén látta a nyolcszögletű vörös márványkővet, azt nem az uradalom távolította el, hanem az építkezés során került erre sor. Azt a nyilatkozatot, miszerint az építkezés megkezdésekor a márványkő az eredeti helyén volt, megerősítették a somlói kilátón dolgozó kőművesek, Cseke István és László Ferenc is Somlószőlősön. Ezzel összhangban vallott Nyitrai József is Dobán, aki a kilátótorony építkezésénél és a kőhordásnál dolgozott, és ő maga személyesen is részt vett

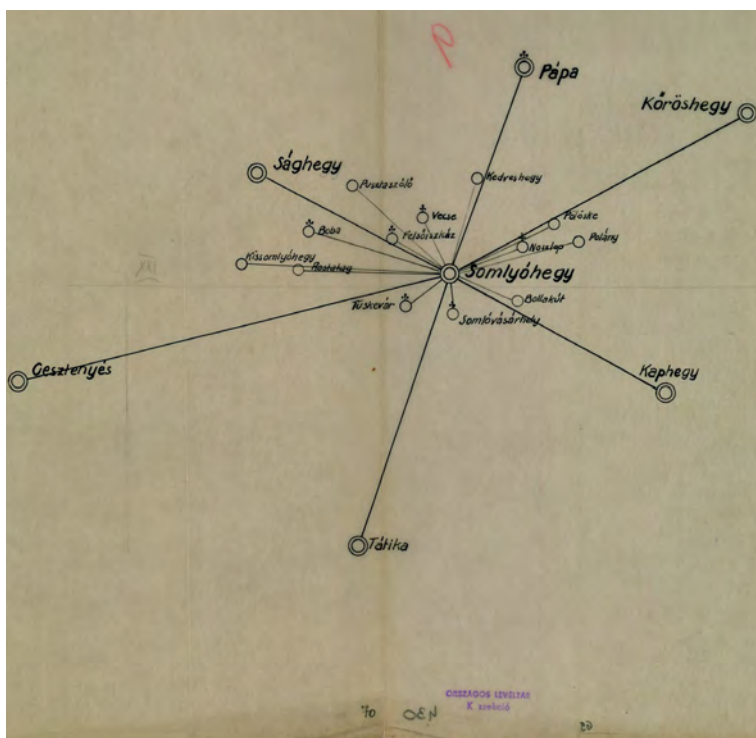
a kő kiásásában és elmozdításában. Vallomása szerint a nevezett márványkővet ifjabb Bognár Sándor építésvezető utasítására távolították el. Szóról-szóra ugyanezt nyilatkozták az építkezésben és a kő elmozdításában ugyancsak közreműködő Németh Ferenc, majd másnap kollégája, ifjabb Horváth Imre. Utóbbi elmondta, hogy erre azért volt szükség, mert a háromszögletes kő az alapfal helyére esett, és a kő eltávolításában rajta, Némethen és Nyitrai kívül Kis Károly dobai lakos is részt vett.¹⁰ Vallomását

megerősítette Klipp Alajos számítása is. Jelentésében a műszaki főtanácsos hangsúlyozta: az a „valószínű alapozás”, amelyre Fa László és ifj. Bognár Sándor vallomása szerint „építés közben egész véletlenül akadtak rá”, „az általam 1927-ben téglából cementhabarccsal épített asztronómiai pillér alapja volt. A kő azért nem állt az építés során a helyén, mert azt Fa László a Nováky Lajossal folytatott előzetes megbeszélés alapján eltávolíttatta”. A jelentés a nevezettek kézírásos nyilatkozatain kívül mellékletként tartalmazta még a földterület és a környék birtokosainak névjegyzékét, térképmásolatot (Doba község 22. és 25. számú térképszelvényeiről), a somlói I. rendű háromszögelési pont újbóli meghatározásának tervét, valamint a veszprémi alispán 1939. március 2-án írt jelentését.¹¹

Klipp Alajos csatolta az építkezéssel kapcsolatos főbb iratokat is, így a devecesteri főszolgabíró 1938. június 7-i határozata értelmében megadott építkezési engedélyt, a tervezett építkezésre vonatkozó, 1938. május 14-én felvett jegyzőkönyvet, a kilátó tervét, valamint Fa László és ifj. Bognár Sándor közös, 1938. április 4-én, Pápáról írt levelét Nováky Lajosnak, amelyben azt állították, hogy a kő nem volt az eredeti helyén, és csak a valószínű alapozására bukkantak rá az építkezés folyamán. Az építkezési engedélyek kiadása során a háromszögelő pont egyszer sem merült fel, az engedélyt arra hivatkozva adták meg, hogy tűzvédelmi, egészségügyi és közbiztonsági szempontból sem találtak semmilyen mulasztást.¹²

Klipp jelentését a háromszögelő hivatal 1939. június 20-án terjesztette fel a Pénzügyminisztériumnak. Az alapos jelentés és az iratjegyzék áttanulmányozása után a szaktárca úgy döntött, hogy a háromszögelő pont eltá-

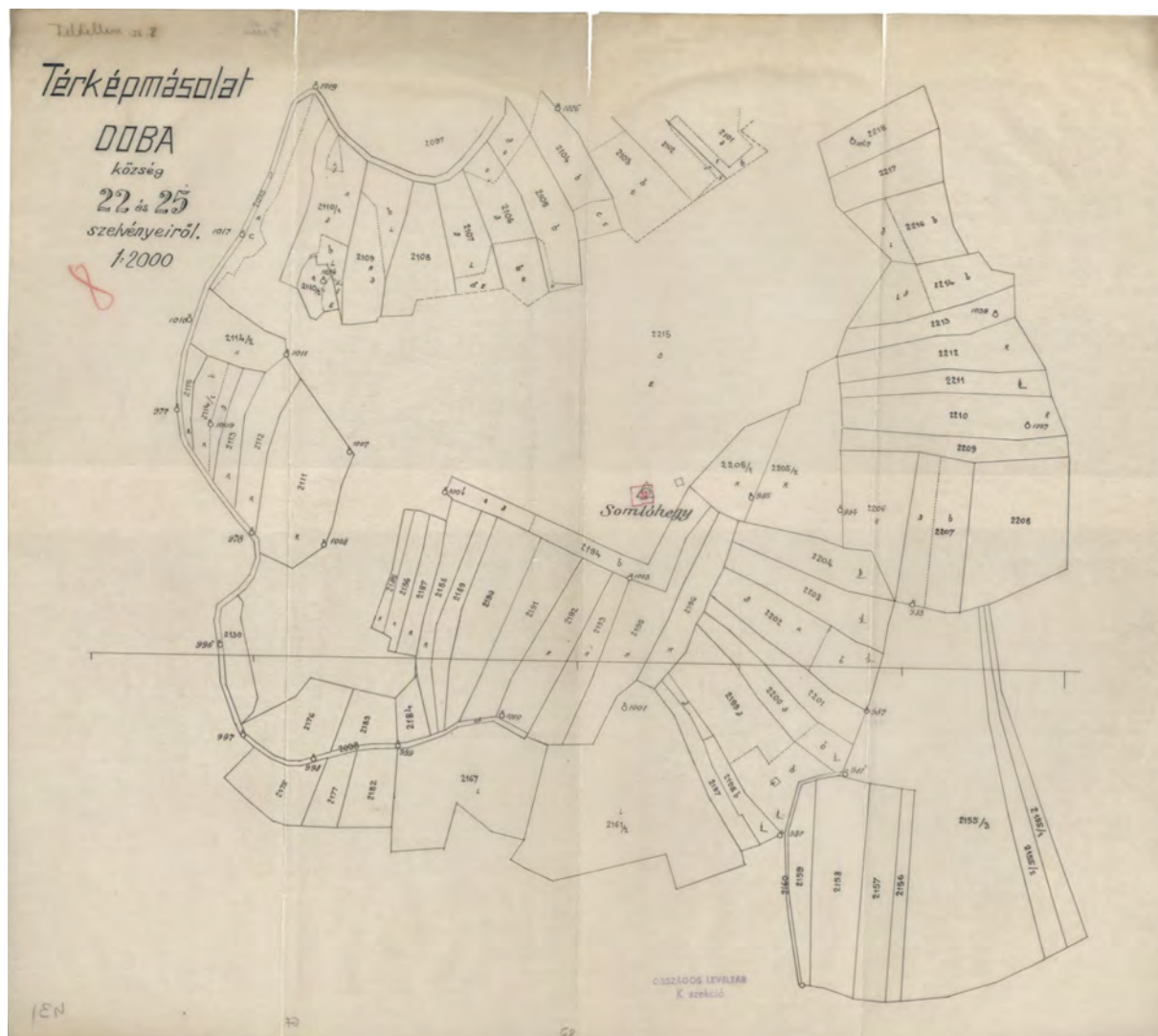
volításáért Nováky Lajos és Fa László a felelős, a kő elmozdítása az építkezés folyamán történt, az okozott kár pedig jelentős: „az előzetes meghatározás – a környező III. rendű háromszögelési alappontokról 1–2000 pengőbe, a végleges meghatározás – a környező I. rendű alappontokról 5500 pengőbe kerülne”. A javaslat szerint az „elpusztult I. rendű háromszögelési alappontot, illetve annak közelében egy új pontot, esetleg ha arra alkalmas, a kilátótorony zászlórúdját elegendő volna csak a környező III. rendű háromszögelési pontokból meghatározni, mert az így újonnan meghatározott pontból az elpusztult pont helyét megfelelő pontossággal lehetne kijelölni”. Tovább növelte a nehézségeket, hogy a sági I. rendű alappont korábban szintén elpusztult, így a „Somlóhegy alappontnak a környező I. rendű pontokból újból való teljes értékű meghatározása jelenleg nem is lehetséges, [...] a két elpusztult pont pedig legcélszerűbben később, a dunántúli háromszögelési főhálózat új

■ A somlói I. rendű háromszögelési pont újbóli meghatározásának terve. Klipp Alajos jelentésének melléklete (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 70. 69.779/1939.)

11 MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 50–73. 69.779/1939.

12 MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 74–80. 69.779/1939.

■ Térképmásolat Doba község 22. és 25. térképszelvényéről. Klipp Alajos jelentésének melléklete (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 68. 69.779/1939.)

mérése során volna meghatározható”. A Pénzügyminisztérium a tettesek ellen az 1891:XLI. tc. alapján bünvádi eljárás és a 2000 pengő megfizetése érdekében kártérítési per megindítását szorgalmazta, és további ügyintézésre a kincstári jogügyi igazgatósághoz továbbították az iratokat. A bünvádi eljárás megindítása előtt 1940 februárjában a háromszögelő hivatal felszólította Nováky Lajost és Fa Lászlót az okozott kár, azaz a 2000 pengő megfizetésére. Az érintettek 1940. február 29-ig írásban nyilatkozhattak, hogy megtérítik-e a kárt, az összeget pedig legkésőbb 1940. április

30-ig kellett befizetniük a Budapest, Országház utca 33. címen működő háromszögelő hivatalnak.¹³

Kártérítés helyett megegyezés

A kártérítés azonban nem történt meg. Fa László a felszólításra nem is válaszolt, Nováky Lajos pedig egy méltányossági kérelmet nyújtott be dr. Schandl Károly magyar királyi titkos tanácsos, felsőházi tag, a hitelszövetkezet alelnök-vezérigazgatójának pártfogásával, aki egyébként maga is részt

Jegyzőkönyv.

Felvétel: Somlóváros 1938. évi augusztus hó 14 n.
a községi előjáróság által.

Jelöltettek az alulírottak.

Nováky Lajos helyi néhai domonkos és Dr. Lovász Gy. maradványai lakos személyesen megjelenik és az építkezési szabályrendelet 14 §-n alapján bejelenti, hogy Somlóhegy tetejére községben

következő építkezést szándékozik teljesíteni.

- A tervbe vett épület fog állani: Kilátótornyot felépít domonkos maradványai helyére.
- Távolság a szomszédos épületektől: középfalak magassága a föld szintjétől 2,40 m
- Az épület hossza: 1,40 m
- Szélessége: 1,15 m
- Alapfalak anyaga: kő
- mélysége: 0,90 m
- vastagsága: 0,30 0,25 0,25 m
- Tetőzet és menegzet hordására szolgáló fő- és középfalak anyaga: kő
- Tetőzet és menegzet hordására szolgáló fő- és középfalak magassága a föld szintjétől: 2,40 m
- Tetőzet és menegzet hordására szolgáló fő- és középfalak vastagsága: 0,30 0,25 0,25 m
- Többi falak anyaga: kő és téglák
- Többi falak vastagsága: 0,25 m 0,25 m
- Hány ajtó lesz az épületen? 2 db
Ezek magassága: 2,10 m
Szélessége: 0,90 0,25 0,25 m
- Hány ablak lesz az épületen? 5 db
Ezek magassága: 1,40 0,90 m
Szélessége: 0,30 1,20 0,25 m
Az ablakok sarokkal el lesznek látva és nyithatók lesznek? igen
- Lakóház belmagassága pedozattól a menegzsetig: 2,80 m
- A menegzet milyen lesz? szelvényes és eredetivel hasonlóan
- Lakóház pedozattal burkolása: padló
szelvényes lemezek
csiszolt kővel

426

- Kémény hány lesz az épületen? 2 db
A kémény úrtármérete: 16 cm
A kéményfalazat vastagsága: 0,25 m
A kémény magassága a tetőterom felett: 2,10 m
A kémény anyaga: kerámia
- Tűzfal az épület mely részére építetik?
Tűzfal anyaga:
Tűzfal magassága a tetőterom felett:
- Tetőzet mivel lesz fedve? gipsz talaj kővel fedve és a tetőzettel

Az épület mellékfelszerelése (pince, kocsiszín, árnagyékek stb.)
szelvényes

Bejelentő kéri az építkezési engedély kieszárolását.
Több tárgy nem lévén, ezen 3 egyenlő példányban felvett jegyzőkönyv lezáratik és aláíratik azáltal, hogy ezen jegyzőkönyvet az előjáróság az építkezési szabályrendelet 15 §-a értelmében 3 napon át közzsémle kiállításra rendeli, erről építelő szomszédait azon megjegyzéssel értesíti, hogy ezen idő alatt az építkezési terv ellen észrevételeket írásban vagy szóbelileg megtehetik.

Alajos Lovász építész aláírása
Alajos Lovász községi bíró

A közzsémle vélt kitétel az előírt határidőn át megtörtént és az építkezési terv ellen észrevétel nem volt

Alajos Lovász jegyző
Alajos Lovász községi bíró

1938. augusztus hó 14. n.

JEGYZET: 2 lakóházban felállt nagyobb építkezéseket megkezdő az építkezés részletes tervének bemutatása mellett írásbelileg tartozik bejelenteni a ez esetben ezen előjáróság nem veszdő fel.

76

■ A somlói kilátó tervezett építkezésének jegyzőkönyve. Klipp Alajos jelentésének mellélete (MNL OL, K 269. II-A-21-A-1940-54140. 75–76. 69.779/1939.)

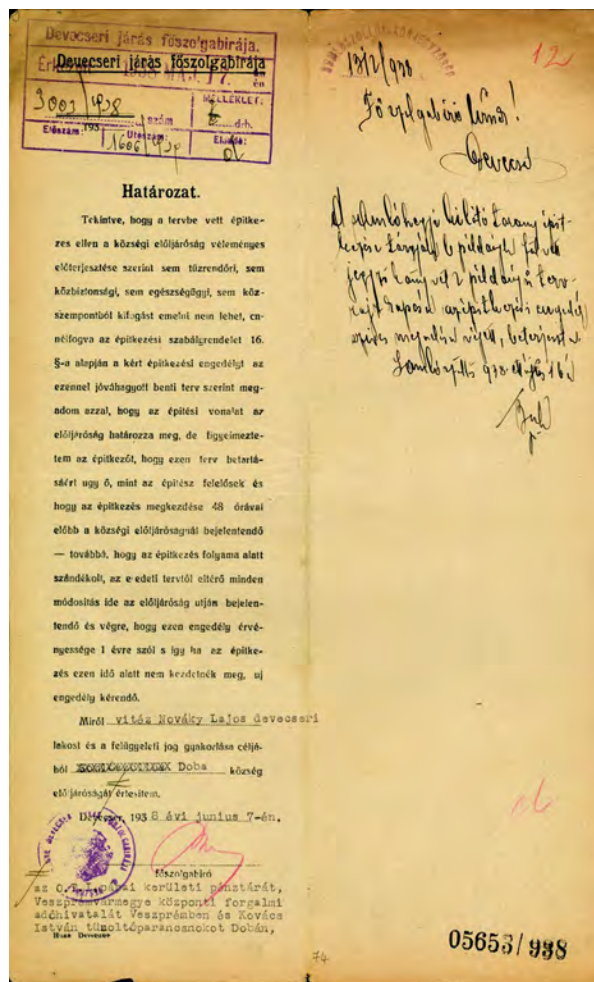
vett, sőt beszédet is mondott a kilátótorny avatási ünnepségén.¹⁴

Nováky Lajos a kérelmében hangsúlyozta: a kő eltávolítása nem rossz szándékkal történt, amit az is bizonyít, hogy az eredeti tervek szerint bele akarták építeni a kilátótorny egyik sarkába, hogy jobban látható legyen, csakhogy az építkezés idején az alapkö már nem volt az eredeti helyén. A méltányossági kérelemben részletesen írt a kilátótorny nagy sikerű felavatási ünnepségéről, amelyen olyan prominens személyek is megjelentek, mint például József királyi herceg, dr. Mesterházy Ferenc, Veszprém vármegye főispánja, Berky Miklós, Veszprém vármegye alispánja és dr. Stolpa József államtitkár. Nováky kijelentette, hogy

az épület méltó emléket állít a keresztény Magyarország pogány törökök elleni harcainak, és hangsúlyozta: „a legtisztább jó szándékkal és önzetlenséggel dolgoztam és vállaltam az építés felügyeletét. Számталanszor kellett a kora tavaszi hidegekben és a nyári kánikulában a plébániámtól meglehetősen távol fekvő Somlóhegy tetejére gyalog felmennem, melynek következtében súlyos tüdőgyulladást kaptam”. Miután neki nincs megfelelő anyagi háttere a büntetés kifizetésére, kérte az enyhítő körülmények figyelembevételét, egyúttal a bűnvádi eljárás és kártérítési per elengedését. Javasolta, hogy a pontot a kincstár költségére határozzák meg újból, mivel a kő elmozdítását ismeretlen személy ismeretlen időben végezte.¹⁵

14 A somlói kilátótorny dicséretéről *Kilátás Somlóról* címmel írt versét Somogyi Károly költő egyenesen Schandl Károlynak ajánlotta. A költemény a *Pápai Hírlapban* jelent meg: 35. (1938) 31:1. (júl. 30.)

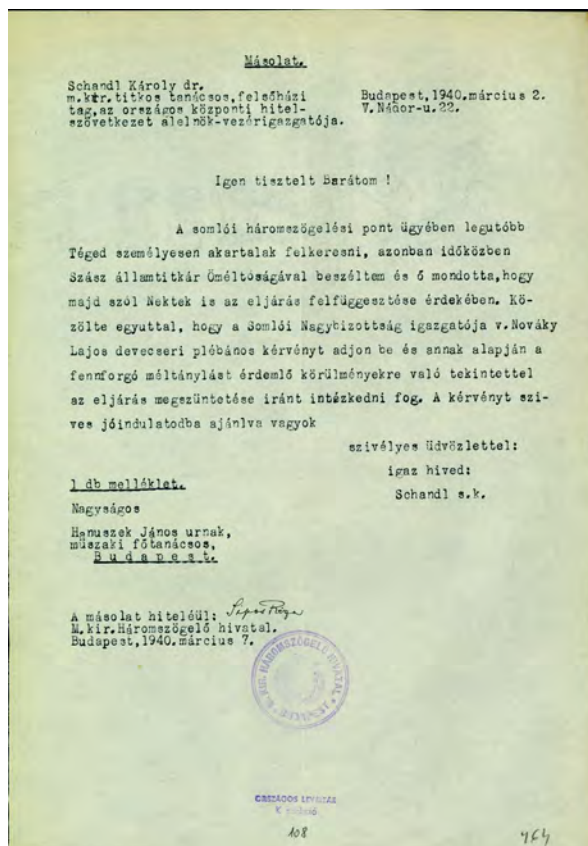
15 MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 107–112. 105/2/1940.

■ Az építkezési engedély. Klipp Alajos jelentésének melléklete (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 74. 69.779/1939)

Fa László 1940. április 7-én adott életjelt magáról, amikor is a háromszögelő hivatalhoz jelentést írt: mindenben egyetért Nováky Lajos kérvényével, amit csak azért nem tudott aláírni, mert katonai szolgálatát teljesíti és jelenleg is csak 36 órás eltávozását tölti otthon. Kérte, hogy a beadott kérvényt tekintsék egyben az ő folyamodványának is. A háromszögelő hivatal Fa László levelét április 8-án továbbította a Pénzügyminisztériumnak.

A korabeli újságok híradásai szerint a somlói kilátó felavatása valóban jelentős társadalmi-társadalmi esemény volt. A *Pécsi Napló* az 1938. július 21-i számában már az ünnepség terveiről is részletesen beszámolt: „A Szent István király kilátótornyának felavatása a jubileumi ünnepségek keretében egyidőben a gazdaszékesfehérvári műút megnyitásával történik meg. Minden évben Szent István király napjának előestéjén lobogó láng gyullad ki a torony tetején, jelképezve, hogy Szent István király szelleme él és vigyáz az országra, hogy pogány törekvések újból fel ne támadjanak a magyar kereszténység ellen”.¹⁶

■ Schandl Károly közbenjárása Nováky Lajos és Fa László ügyében (MNL OL, K 269. II-A-21-a-1940-54140. 108.)

leumi ünnepségek keretében egyidőben a gazdaszékesfehérvári műút megnyitásával történik meg. Minden évben Szent István király napjának előestéjén lobogó láng gyullad ki a torony tetején, jelképezve, hogy Szent István király szelleme él és vigyáz az országra, hogy pogány törekvések újból fel ne támadjanak a magyar kereszténység ellen”.¹⁶

A *Pápai Hírlap* tudósítása szerint az 1938. július 31-én tartott ünnepség nagy érdeklődés közepette zajlott: „A kora reggeli órákban mozgalmas képet mutattak a Somlóhoz vezető országutak. Autók túlkölésétől, kocsik zajától volt hangos Somló vidéke, megszámlálhatatlan sokaságban érkeztek kerékpárosok, és sűrű rajokban érkezett az ünnepély színhelyére a közeli falvak lakossága gyalog, úgyhogy mire megkezdődött az ünnepély, közel tízezer ember szorongott a kilátó körül. [...] Amikor az előkelőségek lejöttek a kilátóról, díszében

16 Július 31-én avatják fel a Somló-hegyen a Szent István kilátót. *Pécsi Napló*, 47. (1938) 162:4. (júl. 21.). Rövidebben a *Nemzeti Újság* is beszámolt a tervekről: A somlóhegyi kilátó felavatása. *Nemzeti Újság*, 20. (1938) 155:9. (júl. 13.)

■ A somlói kilátótorony felavatása (Esti Újság, 3. /1938/ 173:5. /aug. 2./)

■ A somlói Szent István-kilátó (Zempléni Múzeum, Szerencs. Képeslapok, leltári szám: 0024347. Online elérhető a Hungaricana közgyűjteményi portál képcsarnokában. <https://hungaricana.hu/hu/>)

vettek részt. Ezalatt a közönség a tikkasztó hőség elől az árnyas helyekre menekült és ott fogyasztotta el ebédjét, majd felkereste a messze földön híres somlai pincéket, amelyek csakhamar vidám nótaszótól lettek hangosak”.¹⁷ A Nemzeti Újság magáról az avatásról azt tartotta fontosnak feljegyezni: „Az ünnepségen Veszprém vármegye és a szomszédos vármegyék népes küldöttségekkel képviseltették magukat. Az országos jelentőségű ünnepségen megjelent József főherceg, a somlói nagybizottság fővédnöke. A kormányt és a kultuszminisztériumot dr. Stolpa József kultuszminisztériumi államtitkár képviselte. A vendégeket Somlővásárhely határában a helyi hatóság

képviselői, a Somlóhegyen pedig Schandl Károly titkos tanácsos vezetésével küldöttség fogadta. Az ünnepség táborig misével kezdődött, amelyet Wéber Pál veszprémi prélat-kanonok pontifikált. A szentmise közben Antal Lajos címzetes kanonok, esperes-plébános mondott szentbeszédet Szent István király emlékééről. A szentmise után Wéber Pál kanonok megáldotta a kilátótoronyt, majd Schandl Károly országgyűlési képviselő mondott ünnepi beszédet, amelyben utalt annak a ténynek jelentőségére, hogy hazánkban ezen a vidéken jelent meg első ízben a kereszt mint a magyarság jelképe. A kereszténység és a pogányság közti küzdelem itt dőlt el minden időkre, ez a hely tehát a magyar kereszténység forrásvidéke. A kormány és kultuszminiszter nevében dr. Stolpa

József államtitkár üdvözölte az emléktornyot építtető bizottságot, majd József főherceg mint fővédnök néhány lelkes szó kíséretében az építményt átadta a rendeltetésének.”¹⁸

Magáról az épületről a *Turista Lap* írt részletes beszámolót. „A ház 14 000 pengő készpénzkiadással és 11 000 pengő fuvarral épült, ezt a fuvar azonban az Erdődy és Eszterházy uradalmak természetben adták. Az építkezés 14 000 pengős költségét túlnyomóan társadalmi úton gyűjtötték össze, s abban nagy része van az említett uradalmaknak is. Nyitott verandáját ingyen használhatják a turisták, de van állandó öre is. A közelben levő 34 katasztrális hold erdőben sátorozni is szabad. Eredetileg a

17 MATICS JÓZSEF: A somlóhegyi Szent István kilátótorony felavatása. *Pápai Hírlap*, 35. (1938) 32:1–2. (aug. 6.).

18 Felavatták a somlói Szent István kilátót. *Nemzeti Újság*, 20. (1940) 172:9. (aug. 2.).

Magyar Turista Egyesület ajka-csingervölgyi, majd veszprémi osztályának volt itt fa kilátótornya és bérelt menedékháza is, de azt kevesen látogatták, a fatorony el is korhadt, úgyhogy amúgy is szükséges volt itt valamit tenni, örvendetes tehát, hogy a kérdés így oldódott meg.” A Turista Lap az avatáson – ahol a Magyar Turista Szövetséget dr. Zsembery Gyula másodelnök és Vándor Mihály tanácsstag képviselték – összegyűlt tömeget a Pápai Hírlap adatközléséhez képest feleannyira becsülte, szerinte „mintegy ötezren voltak jelen a környékről és mintegy kétszázan Veszprémből, Székesfehérvárról és Budapestről”.¹⁹

A háromszögelési alappont helyén épült kilátótorony valóban impozáns épület: a 432 méter magas hegy tetején épült 12 méter magas erődítményszerű kilátót Medgyaszay István (1877–1959) építész tervezte 1938-ban. A népi formaelemeket a modern vasbeton építészettel előszeretettel ötvöző Medgyaszay a kilátó építéséhez a hegy bazaltköveit használta fel. Mivel a kilátó a Szent István halálának 900. évfordulója alkalmából tartott emlékévből épült, ne-

vét is a Magyar Királyság első uralkodójáról kapta.²⁰

A közbenjárás hatására a Pénzügyminisztériumban olyan állásfoglalás született, hogy a kő eltávolítása nem rossz szándékkal történt, amit az is bizonyít, hogy a „kilátótorony helyének kijelölésénél – a beadvány szerint – a bizottság tagjai sorában hatósági személyek is részt vettek, akik a helyszínen talált márványkő eredetét és rendeltetését nem ismerve annak kiásásához és más helyen való felállításához, illetve a kilátótoronyba való beépítéséhez hozzájárultak, a bizottság összetétele, tagjainak társadalmi állása az eljárásban a rosszhiszeműséget kizárja”. Mindezt javasolták a per és a kártérítés elengedését. A döntésről 1940. május 10-én Nováky Lajost és Fa Lászlót is értesítették.²¹ Így tehát – tekintettel az érintettek magas rangú pártfogóira és a károkozás gondatlanságból történt elkövetésére – a botrány elkerülése érdekében a somlói háromszögelési pont elbontásának az ügye végül per nélkül zárult, a kár megtérítése pedig az államra hárult.

■ Medgyaszay István (1877–1959) építész, a somlói kilátótorony tervezőjének portréja (<https://ujbuda.hu/ujbuda/kolteszet-vasbetonbol>)

■ A somlói háromszögelési pont Doba 1857. évi kataszteri térképén (MNL OL, S 78 Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, Kataszteri térképek, 2304.)

19 A nagysomlyói új menedékház és Szent István-kilátó. *Turisták Lapja*, 50. (1940) 10:441. (október).

20 LÉVAI ZSUZSA: Szent István-kilátó (Somló hegy). *Magyar Természetjáró Szövetség weboldalai*. 2020. 10. 22. <https://www.termeszettjaro.hu/hu/poi/kilato/szent-istvan-kilato-somlo-hegy-/23293420/>

21 105/2/1940 MNL OL, K 269. II-A-21-A-1940-54140. 113–117.

gatási nevek csoportján belül azok a magyarországi nevek, amelyek államigazgatási hatáskörbe tartoznak” és „a mindenkori hivatalos helységnévtár (Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország helységnévtára) tartalmazza”.³ Ezek szerint a földrajzi nevek egyik legfontosabb, legtöbb kulturális értékkel bíró és egyéni identitásokat is meghatározó kategóriájaként a helységnevek a magyar szabályozás szerint nem kerültek az akkor működő egyetlen szakértői testület hatáskörébe.

A Földrajzinév-bizottság tagsága

Az utasítás 17 intézményt nevesít mint állandó tagot delegáló szervezetet, azzal a rugalmas kitételrel, hogy „az ÁFTH elnöke által még szükség szerint felkért egyéb szervek és intézmények” is delegálhatnak tagokat, továbbá az elnök által esetenként felkért szakértők is részt vehetnek az FNB munkájában. A nevesített intézmények a következők voltak (zárójelben a képviselőket ellátó személyek közül azok, akik legalább két ülésen részt vettek 1970-ig):

- a Minisztertanács Titkársága Tanácsszervek Osztálya (Lukácsy Róbert);
- Honvédelmi Minisztérium (Mélykúti Mihály, Papp Lajos);
- Építésügyi Minisztérium (Bakos László);
- Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (Előd Károly);
- a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (Bélay Vilmos);
- Magyar Országos Levéltár (Ila Bálint, Maksay Ferenc);
- Központi Statisztikai Hivatal (Fórizs Margit);
- a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztálya; Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya; Elnökségi Helyesírási Bizottsága (Fábián Pál, Szathmári István); Magyar Nyelvészeti Munkabizottsága;
- a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtu-

- dományi Intézete (Deme László, Fodor István, Tompa József, Végh József);
- Országos Vízügyi Főigazgatóság (Domokos Róbert);
- Magyar Távírási Iroda (Barabás Miklós, Pataki Béla – Magyar Rádió);
- Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (Bene András, Bereczky Ödön, Csáti Ernő, Magyar Attila, Radó Sándor);
- az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Kartográfiai Vállalata (Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede, Márkus Imre, Sasvári Edgár).

A delegáltak számáról, a megbízás és a helyettesítés rendjéről nincs szó, mindenesetre egyes intézmények (pl. maga az ÁFTH, illetve a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete, MNTI) gyakran több tagot küldtek az ülésekre. A tagok fluktuációja néhány kivételtől eltekintve formális intézkedések nélkül következett be, például az Országos Levéltár részéről már a második üléstől kezdve hosszú időn át Ila Bálint képviselte a szakterületet. A Honvédelmi Minisztérium delegáltja mindig az MNTI (és más nevű utódszervezetei) részéről érkezett. Nincs az utasításban megnevezve, mégis az első ülésektől kezdve részt vett a bizottság munkájában az Országos Pedagógiai Intézet (Ákos István) és az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (kezdetben Kutatócsoport) képviselője (Marosi Sándor), a geográfus Tóth Aurél 1967-től kapcsolódott be, míg az MTA II. Társadalmi–Történelmi Tudományok Osztálya nem jelölt tagot a testületbe.⁴ Egy

■ Földi Ervin (családi fényképgyűjteményből)

3 A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Bp., 1965. A címlapon kvázi szerzőként „Az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal mellett működő Földrajzinév-bizottság” van feltüntetve; kidolgozta és összeállította Fábián Pál, Földi Ervin, ifj. Hőnyi Ede. Bevett rövidítése: FÖNMÍSz.

4 További tucatnyi személy egyszer-egyszer szerepel a jegyzőkönyvekben.

1972-ből származó lista 21 tagot, illetve intézményt sorol fel, a fentiekén kívül a Geodéziai és Kartográfiai Egyesületet (Takács József tag korábban intézményi háttér nélkül vett részt a munkákban), illetve az ÁFTH átszervezése során alakult intézményeket, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) szervezetébe olvadt, új nevén Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH) három részlegét, továbbá a Földmérési Intézetet. A levéltári vonal ekkor már csak egy képviselővel volt jelen.

Korszakunk egészében Radó Sándor töltötte be a bizottság elnöki posztját és Földi Ervin látta el a titkári teendőket (1978-ig). Radó Sándor ambiciózusan és nagy érdeklődéssel vezette a bizottságot, szakmai és politikai tekintélye kellett ahhoz, hogy annak működési keretei és hatékony munkarendje kialakuljon, magát azonban a magyar névhasználat problematikájába kevésbé ásta be, csak az elnöki teendők jó ellátásának szintjéig tájékozódott, leginkább a külföldi nevek dolgaiban volt járatos.⁵ A bizottság valódi motorja szakmai tekintetben Földi Ervin volt a kezdetektől, nem volt olyan ülés, amelyet ne az ő előkészítésével hívtak volna össze, és amelynek tárgyalási anyagait legalább részben ne az ő megfogalmazásában vagy szerkesztésében terjesztettek volna a bizottság elé. Részt vett a bizottság feladatkörében zajló valamennyi anyaggyűjtési és térképezési feladatban, és – bár térképészti vonalról indult – néhány év alatt egyes nyelvészeti kérdésekben is szaktekintéllyé képezte magát. Ez az írás sem készülhetett volna el Földi Ervin precíz dokumentációja nélkül. Kiemelkedő szerepet vitt a bizottságban Takács József, aki már a 20-as évektől kartográfiai és ezen belül alapvetően névírasi szaktekintélynek számított, és amellett, hogy a névírás problematikájának átlátásával a bizottság által tárgyalt témák egész sorát határozta meg, rendkívül odaadóan kivette a részét az anyaggyűjtési, szerkesztési stb. operatív feladatokból is. Hönyi Edének nemcsak a helyesírasi szabályzat témakörében (az anyag-

■ Hönyi Ede (családi fényképgyűjteményből)

gyűjtéstől a kodifikálásig) volt jelentős szerepe, hanem az FNB elveinek és határozatainak érvényesítésében, a Kartográfiai Vállalat névírasi gyakorlatának ellenőrzésében is.

A Földrajzinév-bizottság feladatai és alapelvei

A bizottság erős lendülettel kezdte meg munkáját. Az első 10 hónapban, 1964 márciusáig 5 ülést tartott. Az ügyrend alapján szükség szerint, de legalább fél évente egyszer kellett volna ülést tartani. Jellemző, hogy a Földrajzinév-bizottság feladatai című tervezetet már a második ülésre benyújtották, annak tárgyalására mégis csak az 5. ülésen került sor, ugyanis az energiákat két másik, folyamatban lévő téma kötötte le: a földrajzi nevek részletes helyesírásának kidolgozása és Magyarország legfontosabb – 1:500 000 méretarányú térképen ábrázolandó – természetföldrajzi neveinek egységesítése, illetve a kiadványok tervezése, szerkezeti és technikai részleteinek megbeszélése.⁶

A tervezet a bizottság munkáját hosszú távon meghatározó elvi alapvetésekkel és a leghama-

5 FÖLDI ERVIN: Az ENSZ földrajzinév-egységesítési törekvései, a magyar Földrajzinév-bizottság megalakulása és tevékenysége 1978-ig. *Földrajzi Közlemények* (= FK), 122. (1998) 3–4:134–136.

6 Az FNB 1–5. üléseinek tárgyalási anyaga. Kézirat, LTK. Vö. IFJ. HÖNYI EDE: A Földrajzinév-bizottság egyéves tevékenységéről. *Geodézia és Kartográfia* (= GK), 16. (1964) 5:373.

rabb megvalósítandó gyakorlati teendőkkel foglalkozik. Az utasítás általános megfogalmazásával szemben tételesen felsorolja a hatáskörbe vont névtípusokat: Magyarországon a tájnevek, domborzati nevek, víznevek, községekben belüli nem államigazgatási jellegű földrajzi részletek nevei, külföldre vonatkozóan minden név (államigazgatási is) és a népnevek, továbbá a hazai és külföldi történeti nevek. A feladatterv szerint az FNB feladata a felsorolt névtípusokban a név alakjának és kiterjedésének egyértelmű meghatározása, a megállapított nevekről nyilvántartás vezetése és közreadása. Az elvi alapok kidolgozása során külön a hazai és a külföldi nevek témakörében további 17 olyan alapvető részletkérdés merült fel, mint pl. a helyi névhasználatból vagy a forrásokból származó alakok elsőbbsége, az egyenértékű névváltozatok és a tájszavak kezelése, a névtelen helyek elnevezhetősége, az azonos alakú nevek egyedítésének kérdései, illetve az átírási kérdések, a földrajzi köznevek fordíthatósága, a szomszédos országok magyar nevei, a különböző országok nemzetiségeinek nevei, továbbá mindkettőre vonatkozóan a helyesírási egységesítés.

Gyakorlati feladatként kezdetben 1:500 000 méretarányhoz illeszkedően az országos jelentőségű domborzati, táj- és víznevek névanyagának rögzítése szerepelt (ennek a munkának az előkészületei már megvoltak a bizottság megalakulásakor), majd ezt követné – már helyi névgyűjtéssel kiegészítve – az 1:100 000 méretarányú névanyag meghatározása, és tervbe vették az 1:10 000 méretarányú állami alaptérképek készítésével párhuzamos névgyűjtés szervezését. A konkrét feladatok közé került a Magyarországon kívüli területek hagyományos magyar neveinek (mai szakszóval exonimák) megállapítása, a nem latin betűs íráskör átírásának szabályozása, a bel- és külföldi kiadványok névanyagának figyelése, az észrevételek közzétevése, továbbá gondoskodni kívántak egy földrajzinév-tárról (ez a kifejezés

itt még nem cím), amelyben az adatgyűjtések eredményei jól használható formában rendelkezésre állnak. A tervezet az elvi/elméleti kérdések kidolgozására saját tagjaiból szándékozott munkabizottságokat szervezni, a helyi névgyűjtésekre viszont az ÁFTH megyei szervezeteit és más helyi szervezeteket kívánt bevonni.

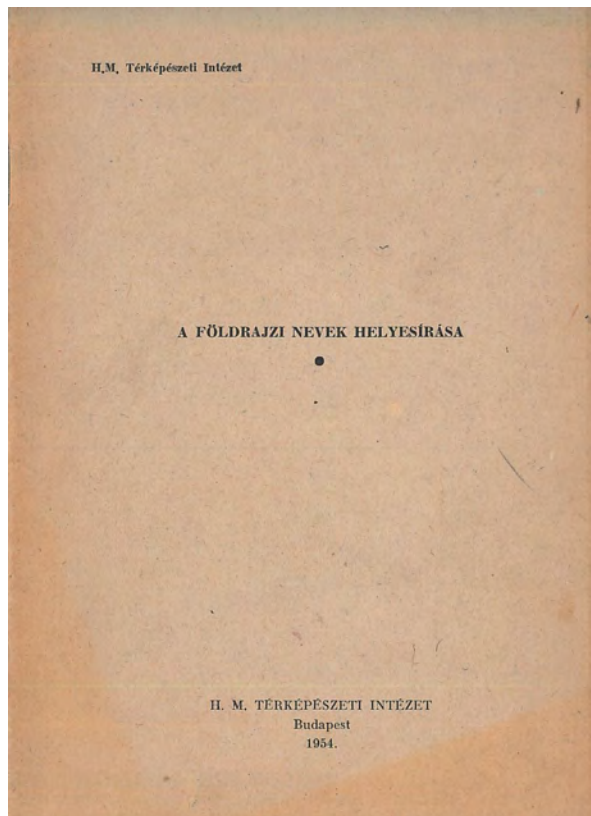
A vita során a tagok elég egyértelmű elhatárolódása miatt a történelmi nevekkel való foglalkozás kikerült a tervezetből, és erre külön bizottság létrehozását kezdeményező átiratot határoztak el. A közlekedési és hírközlési nevek bevonását viszont célszerűnek tartották. Az átírási kérdésekben az MTA Helyesírási Bizottságának ugyanebben a témában dolgozó munkacsoportjával kívánták felvenni a kapcsolatot. A közeli feladatok közé került az ország- és államnevek listája. Az elvi alapok kidolgozására munkabizottság alakult Takács József, Fábíán Pál és Földi Ervin részvételével.

Helyesírási kérdések

1960 körül nem volt Magyarországon olyan részletes, a földrajzi nevek széles körére kidolgozott szabályrendszer, kézikönyv (példatár), amely figyelembe vette volna a földrajzi jelleg (névtípusok) és a földrajzi nevek formáinak rendkívüli változatosságát, ráadásul az alapelvek tekintetében is két rendszer versengett: az akadémiai helyesírási szabályzat és a katonai térképészet belső szabályzata.⁷ Mindkettőnek a saját előzményeik alapján 1954-ben jelent meg újabb kiadása.⁸ Az akadémiai elvek különösen a többtagú nevek írásmódjában kerültek összeütközésbe a katonáknak a köznyelvi egybe-, külön- vagy kötőjeles írást követő gyakorlatával, amennyiben az utóbbi nem veszi figyelembe a nevek földrajzi jellegét, és csak a nyelvi szerkezettől teszi függővé az írásmódot, pl. egybeírni rendeli a mindkét tagjában „közönséges” főnévi elemekből szerkesztett neveket, pl. *Bivalyhalom*, *Bikacsárda*,

7 A kérdéskör áttekintéséhez lásd: IFJ. HÖNYI EDE: Földrajzi neveink helyesírásának múltja és jövője. *GK*, 22. (1970) 5:343–347.

8 *A magyar helyesírás szabályai*. Tizedik, átdolgozott és bővített kiadás. MTA, Bp., 1954. *A földrajzi nevek helyesírása*. H. M. Térképészeti Intézet. Bp., 1954.

■ A katonai helyesírási szabályzat 1954-ből

Retekutca, Vasmegye. (1954-ben még szovjet mintára valamennyi idegen név – a latin betűsők is – fonetikus átírása is belekerült a katonai szabályzatba, pl. *Vín* < *Wien* 'Bécs', *Klúzs* < *Cluj* 'Kolozsvár', *Szan Dzsordzso* < *San Giorgio*, de ez már az FNB felállásakor nem volt aktuális; a polgári térképészetben ezt az elvet sosem alkalmazták.)

Az ÁFTH alá tartozó vállalatok gyakorlatában derült ki, hogy a helyesírási szabályzatok nem elég részletesek ahhoz a névigényhez, amely egyrészt az 1:10 000 méretarány megjelenése, továbbá a megnövekedett egyéb polgári (pl. város- és idegenforgalmi, szakmai tematikus) térképek iránti megnövekedett igény és a világatlasz újabb kiadásainak előkészületei okán keletkezett. A Kartográfiai Vállalatnál jelentkezett elsőként a szaknyelvi helyesírás megteremtésének igénye.⁹ A jelentős névanyag kigyűjtését és rendszerezését Földi Ervin és

Hőnyi Ede koordinálták, és a különböző szaknyelvi helyesírások kodifikálásában jártas Fábrián Pállal készítették el a bizottság elé kerülő tervezetet, amely teljesen az akadémiai szabályzaton alapult. Csak a magyar és részben magyar (*Hudson-öböl*, *Déli-Orkney-szigetek* típusú) neveket tárgyalja a tervezet.

A bizottságban erősen vitatták a túlságosan bonyolult szabályrendszer célszerűségét, az MNTI és Takács József részéről történtek próbálkozások a köznyelvi írásmódok figyelembevételére mint évtizedek óta a térképi névírásban bevált gyakorlatra, azaz lényegében azt kívánták elérni, hogy a katonai szabályzaton alapuljon általában a földrajzi nevek helyesírása (erről üléseken kívüli tárgyalások után tettek le). Fábrián Pál a szakmai folyóirat hasábjain – még a szabályzat megjelenése előtt – magyarázta a két rendszer különbségének elvi alapjait.¹⁰

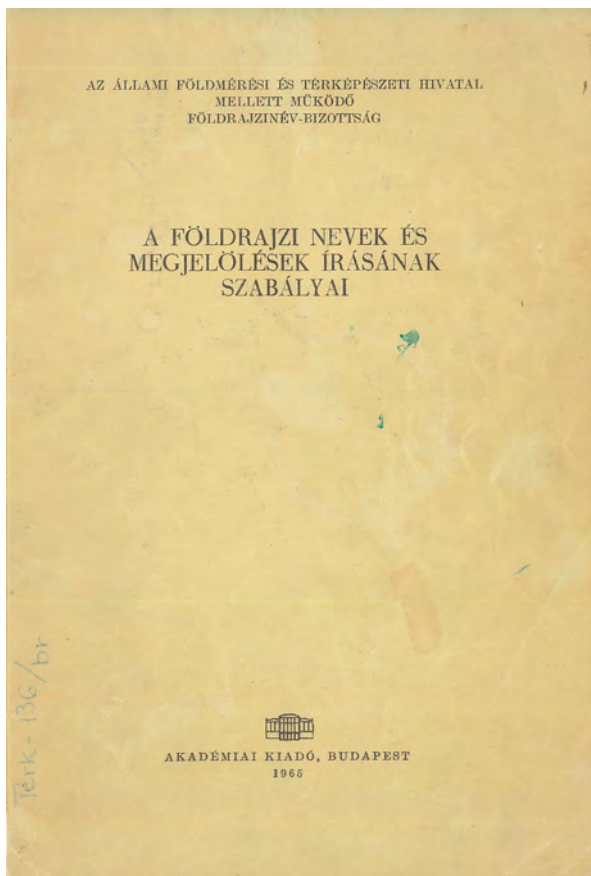
A KSH képviselője szorgalmazta az államigazgatási helynevek minél erősebb elkülönítését a szabályzaton belül. Számos olyan részletkérdést vitattak meg, mint pl. hogy az azonos nyelvtani szerkezet ellenére miért tartoznak külön típusba az *Anna eszpresszó* és a *Kossuthszobor* vagy *Alsó-Ausztria* és Pápua Új-Guinea, továbbá szükségesnek nyilvánították az -i képzős melléknévi alakok közlését is (megjegyzem, ez utóbbi valóban nagyon szükséges az egyes tagok kis vagy nagy kezdőbetűje szempontjából, viszont a térképi ábrázolás, tehát az ÁFTH feladatköre szempontjából marginális kérdés, azaz a bizottság ténylegesen nagyobb szerepet vállalt, mint egy ágazati szakhelyesírási egységesítést).

A szabályozás következetességéhez feltétlenül szükséges volt az alapelvek rögzítése és a terminológia megalkotása. Az előbbiektől a leglényegesebb a tereptárgy és az íráskép összefüggésének a kimondása, azaz a név jelentésének figyelembe vétele, „mert a formailag hasonló, de más funkciójú nevek írásmódja eltérően alakulhat: *Hűvös-völgy* (*domborzati név*),

9 IFJ. HŐNYI EDE: A mai földrajzinév-írás kialakulása és a Kartográfiai Vállalat. *Térképész* (a Kartográfiai Vállalat tájékoztatója), (1974) 4: 36-38.

10 FÁBIÁN PÁL: Fekete tenger, vagy Fekete-tenger? *GK*, 16. (1964) 6:453.

de Hűvösvölgy (városrésznév), Mátyás-hegy (domborzati név), de Mátyás utca (utcanév)”. (Összevetésül: a katonai térképészetben ekkor kötőjellel volt írandó a *Mátyás-utca* és a *Mátyás-hegy* is.) A terminológiai fejezet bevezeti az igazgatási név, a földrajzi köznévi, a földrajzi jellegű jelző fogalmát, amely kategóriákhoz szabálypontok kötődnek, illetve az utóbbi kettő nélkülözhetetlen az összetett nyelvi alakulatok

■ A FÖNMÍSZ, az ÁFTH helyesírási szabályzata

értelmezésében. A negyedik nagy rész a függelék, amely néhány praktikus tanácsadason (betűrendbe sorolás, rövidítések stb.) és névhasználati útmutatáson (pl. tájszavak kezelése) túl először tesz kísérletet a földrajzi köznevek taxatív felsorolására, a külön- vagy kötőjellel írás besorolásával együtt.

A helynevek írásának szabályai munkacímen

indult tervezet számos egyeztetés, kompromisszumos megoldás és egyszerűsítés, majd az MTA Elnökségi Helyesírási Bizottságának támogatása után 1964 derekán nyerte el végleges formáját, 55+37 szabálypontot (az utóbbiak a függelékben vannak) tartalmaz az akadémiai helyesírás 23 pontjával szemben. Az időközben *A földrajzi nevek és megjelölések szabályai* címre váltó kiadvány (közkeletű rövidítése FÖNMÍSZ) megjelenése 1965-re csúszott (vö. 2. lábjegyzet). A bizottsági előkészületek két verzióról szóltak, a szűkebb használói közönségnek szánt egyszerűbb kiadvány a *Magyar Grafika* folyóirat mellékletként jelent meg, továbbá gondoskodtak a szélesebb szakmai közönség tájékoztatásáról is, mind az okok, a terminológia és a gyakorlati tudnivalók tekintetében.¹¹

A FÖNMÍSZ elvei fölött nem járt el az idő, ez az alapja a ma érvényben lévő (frissített, bővített) szabályozásnak is.¹²

Alapelvek a földrajzi nevek megállapításában és az átírásban

„A Földrajzinév-bizottság alapelvei a magyar földrajzi nevek megállapítására és a nem latin betűs nyelvek átírására” című 12 oldalas tervezetet a 6. ülés tárgyalta.¹³ A dokumentum egyrészt összegzi a térképi névírásban kialakult gyakorlatot, illetve iránymutatást ad azokban a részletekben, ahol többféle megoldás vagy bizonytalanság volt észlelhető.

A dokumentum négy szakaszra oszlik: A) a magyarországi földrajzi nevek megállapítása; B) a Magyarországon kívüli magyar és részben magyar földrajzi nevek használata; C) a földrajzi nevek átírása; D) a földrajzi nevek használatát megkönnyítő jegyzékek. Az első rész keretében erős hangsúlyt kap, hogy a helyileg élő neveket kell előnyben részesíteni, ha a forrásokban és a földrajzi irodalomban egyenértékű névváltozatok vannak (a térképek

11 FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – IFJ. HÖNYI EDE: A földrajzi nevek és megjelölések írásának fontosabb szabályai. *Magyar Grafika*, 1965 (melléklet). FÖLDI ERVIN – IFJ. HÖNYI EDE: A térképi névírás időszerű kérdései. *FK*, 13(89). (1965) 141–150.

12 FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HÖNYI EDE: *A földrajzi nevek helyesírása*. Bp., 1998.

13 Az FNB 6. ülésének anyaga. Kézirat, LTK.

világában elterjedt gyakorlat a forrásmunkák névanyagának átvétele). Burkoltan a térképkészítés lényegi részeként fogalmazódik itt meg a helyi névgyűjtés a hazai térképekre vonatkozóan, és ez indokolja azt is, hogy a tervezet több oldalas útmutatót közöl a nyelvjárási alakok kezelésére is. Lényegében a tendenciaszerű hangváltozásokon (*ember~embör*) és a földrajzi köznevek egységes köznyelvi megjelenítésén (*dűlő~düllő*) kívül nyelvjáráspárti. Helyben élő alakok hiányában a források adatai közül a névválasztás szempontjaiként a magyar alak elsőbbségét, a földrajzi szabatoságot, a rövidséget és az időtállóságot javasolják, továbbá a nevek önkényes megcsonkításának és kiegészítésének kerülését, még akkor is, ha egy előtag több azonos alakú, jelentős földrajzi egység egyedítését szolgálná. A tervezetben benne van a földrajzi rendszertan igényeinek (a helyben élő nevektől független) kielégítése és esetleg a név nélkülség feloldása, továbbá a víznevek ügyében a vízügyi hatósággal való együttműködés, elsősorban az ott szabatos műszaki szempontok szerint használt névalakok meg rövidítésére (pl. *Alsóselypes–Hataj–Völgyes–Árkuséri-főcsatorna* > *Árkus-ér*; *Gyöngyös meléküszemi csatorna* > *Gyöngyös –csatorna*).

A külföldi neveket illetően a fordítások-részfordítások (*Lake Victoria~Viktória-tó*) vagy éppenséggel a nem javasolt fordítások (*Mont Blanc, Salt Lake City*) eseteiben igazít el. A nem latin betűs nyelvek neveinek átírásában irányadó a magyar fonetikus átírás, amelytől csak a nemzetközileg használt és általánosan szokásban lévő egyéb átírások esetén lehet kivételt tenni. Az átírási rész kevéssé kidolgozott voltára valószínűleg az az utalás ad magyarázatot, amely az MTA keretében készülõ kiadványokra vonatkozik a helyesírási szabályzatban már megtalálható orosz és kínai szakasz mellett. A mi generációnk számára, amely megközelítően csak a kialakult névhasználati szokásokkal találkozhatott, szinte furcsán hat, hogy a név-

írási módokat ilyen alapvető szempontok szerint egységesíteni kellett.

Beszédes, hogy a szomszédos országok magyar nevei elsikkadnak a tervezetben, jöllehet, az előző ülésen maga Radó is hangsúlyozta, hogy a magyar szempontnak kell e téren érvényesülnie, és ezen az ülésen is szóba hozta, hogy az alapelvekben külön utalás szükséges rájuk. Ami mégis benne van, az nem feltétlenül szerencsés: „*a hagyományos magyar helységnevet módosíthatjuk a helyt élő elnevezéshez igazodva*”. Ezen az olyan eseteket kell érteni, amikor a kurrens hivatalos alakok nem tartalmaznak a régi magyar elő- vagy utótagoknak megfelelő elemeket, így például használható *Szatmárnémeti* helyett *Szatmár*, *Óbecse* helyett *Becse*, mert ezek erősebben korrelálnak a román *Satu Mare* és a szerbhorvát *Bečej* alakokkal. Néhány részlet (pl. a *Tolnai-Hegyhat*, *Vasi-Hegyhat* féle nevekből az egyedítés szükségessége) miatt átdolgozásra javasolta a bizottság a tervezetet. Elfogadására csak közvetett bizonyítékok vannak, például egyes részletei belekerültek szakmai utasításokba, egyetemi jegyzetbe, illetve kimutatható a Kartográfiai Vállalat és a FÖMI gyakorlatán.¹⁴

Országnévjegyzék

Az FNB 1965 és 1968 közötti korszakára (7–13. ülések) teljes mértékben az országok neveinek egységesítése és az ezt tartalmazó kiadvány véglegesítése nyomta rá a bélyegét, négy ülésen nem is volt más napirendi pont. A gyarmati világ felbomlásának, nagy területek átrajzolásával járó bizonytalanságoknak az idejét éljük. Számos ország teljes nevének nem állt rendelkezésre az eredeti nyelvű alakja és ezek hiteles fordítása, több ország államformája menet közben változott, de még számos régebbi ország vagy függő terület neve is több változatban élt (*Colombia~Kolumbia* stb.), egyes különleges szavak fordítása is változa-

14 Útmutató az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez 1960. évben kiadott jelkulcs alkalmazására. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal. Bp., 1972. FÖLDI ERVIN: *Térképi névírás*. [Jegyzet, oktatási segédanyag.] Kézirat. 1984. (A *Catastrum* bibliográfiai gyakorlatától eltérően ebben a cikkben a kiadót is megadjuk, mert annak is információértéke van – a szerk.)

■ Alaska és Canada írásmódok (Földrajzi térképfüzet. Tankönyvkiadó. Bp., 1953)

■ México, Cuba és California alakok az ÁTI Kisatlaszban (Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet. Bp., é. n.)

tokat eredményezett (pl. *Les Valls d'Andorra / Andorrai völgyek~Andorrai völgség*).

Az eredeti elképzelések szerint az országnévjegyzék az országok és birtokaik rövid és teljes

(államformára utalást tartalmazó) névalakját magyar és eredeti nyelven, és a belőle képzett mellékevet tartalmazta volna. Az első összeállítást Takács József készítette. A széleskö-

■ Bizonytalan országnévhasználat az indokínai térségben: Sziám (Thaiföld), Pathet-Lao (Laos), Khmer (Kambodzsa) és Viet-Nam (Földrajzi zsebatlasz. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1955)

■ *Becsuánaföld és Malgas Köztársaság. Botswana 1964-ben nyerte el a függetlenségét, de egy ideig még a hagyományos Becsuánaföld nevét tüntették fel. A Madagaszkár névnek egy ideig csak mint földrajzi objektum, sziget jelentése volt (Képes politikai és gazdasági világtalasz. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1966)*

rú használhatóság érdekében folyamatosan a tartalom bővítéséről döntöttek, az eredeti alak nyelve, a nemzetközileg ismert névalakok, korábbi magyar alakok, bevett rövidítések, a problémás nevek megközelítő kiejtése stb. is a célok közé került, újabb és újabb átdolgozásra készítetve.

Mivel az országnevek magyar alakja erős változatosságot mutat abban a tekintetben, hogy milyen régóta használatos, van-e hagyományos magyar alakja, latin betűs-e az eredeti nyelve, hogy az eredeti alak tartalmazott-e a magyar ábécétől eltérő betűt, vagy hogy az államnévi alak tartalmazott-e a magyarban jól visszaadható szót, a teljes következetességről – *expressis verbis* – le kellett mondani, többen vitatták pl. *Monaco* és *Mexikó* (~*México*), *Martinique* és *Mozambik* (~*Moçambique*) különböző elveken alapuló írását. A bizottság természetesen messzemenőig figyelembe vette saját alapelveiről szóló dokumentumait (pl. a köznévi elemek fordí-

tásban: *Cayman-szigetek*>*Kajmán-szigetek*) és helyesírási szabályzatát, de azok nem teljes körűen nyújtottak támpontokat, különösen a magyaros írásmód (pl. *Szingapur*, *Madagaszkár*, *Tanzánia*) indokoltsága kérdésében. Így a lista végül egyenkénti döntések sorozatából állt össze. Mindössze néhány kérdésben sikerült elvi álláspontra jutni, ilyen volt például az -i képzős melléknévi alakok összhangba hozása a helyesírási szabállyal (a *Costa Rica-i Köztársaság*, illetve *Baker*, *Howland* és *Jarvis-i terület* stb. típusok), ugyancsak az -i képző alkalmazása többes számú nevek után (pl. *Comore-szigeteki*), a h-ás mássalhangzók, a *gh*, *th*, *bh* megtartása szókezdő esetben (pl. *Ghána*, *Bhután* stb.).¹⁵ Részfordítás és egybeírás esetén az idegen elemű tag is magyaros átírású lett (*Swaziföld*>*Szvázföld*). Az eredeti forma meghatározónak számított, hiába volt már évtizedek óta ismert a magyar *Becsuánaföld* alak, a függetlenné vált ország saját elnevezésében (*Botswana*) nem volt 'föld' jelentésű elem, de a

15 A Fülöp-szigetek esetében a szokatlanságra való tekintettel az első verziókban mindkét változatot feltüntették: *Fülöp-szigeti Köztársaság*, *Fülöp-szigeteki Köztársaság*.

■ Részlet az Országnévgyjékből

közkeletű *Nyugat-Németország* is valószínűleg a hivatalos rövid alak hiányában vesztette el a létjogosultságát (az első tervezetekben még benne volt).

A jegyzőkönyvek sajnos nem rögzítik az egyes alakok megformálásának okait, csak az eredményt, viszont kétség nem fér hozzá, hogy hatalmas forrásanyagot és széleskörű nyelvi tájékozódást vetettek be. A megmaradt bizonytalanságok esetében a Külügyminisztérium segítségét vették igénybe. Bizonyára szubjektív tényezők is befolyásolták a döntéseket. A legtöbb módosítás azonban nem a rövid alakok, hanem a teljes, államformára is utaló alakok körében következett be, tisztázva ilyenek létezését (*Japán Császárság*), aktualitását (*India / Indiai Államszövetség / Indiai Unió / Indiai Köztársaság*), a köznyelvi rész magyar megfelelőjét (pl. az „államszövetség” szó került Ausztrália teljes nevébe a *commonwealth* megfelelőjeként). Látható tendencia volt a -ság/-ség képző előnyben részesítése magyarosabb és országnévibb jellegű alakok formálására (*szultánatus* helyett *szultánság*, *emirátusok* helyett *emírségek*, *Andorrai Völgyiség*).¹⁶

A több munkacímen készülő, végül *Országnévgyjék* címen megjelenő dokumentum első verziójának lezárására 1970-ben ke-

rült sor, azóta van Magyarországnak hivatalos listája ország- és államnevekről, külbirtokokról, függő területekről.¹⁷ Készítése során felmerült, hogy egyes területek jogállása diplomáciailag érzékeny kérdés, ezért a kiadvány a bevezetőben rögzíti, hogy „az országnevek jegyzéke gyakorlati célokot szolgál, ezért a nevek feltüntetése nem jelenti szükségszerűen, hogy a vonatkozó államot a Magyar Népköztársaság elismeri”.

A kiadvány biztosította valamennyi, a Kartográfiai Vállalatnál megjelent kiadvány névírásának alapját, ezáltal része lett a tananyagoknak, átvette a sajtó (az MTI különösen szorgalmazta az elkészülését), és néhány kisebb megszorítással kijelenthetjük, hogy a diplomáciai gyakorlat is erre épült.¹⁸ Az *Országnévgyjék* aktualizálása azóta is folyamatos.¹⁹

A legfontosabb természetföldrajzi nevek

Az FNB a hazai névhasználat egységesítésére hármas ütemezésű programot vett fel a feladatkörébe, méretarányokhoz kötötten, egyre nagyobb névmennyiség rendezését és közrebocsátását tervezve minden olyan névtípusban, amely a KSH helységnévtáraiban nem szerepel.

Első lépésként az 1:500 000 méretarányú térkép névanyagának kellett elkészülnie. Ennek a méretaránynak a névanyaga megfelelő alapot nyújt a legtöbb nagyközönségnek szánt kiadvány, így az atlaszok, oktatási segédanyagok számára. Az előkészületek már az FNB alapítása előtt elkezdődtek Takács József irányításával, a munkabizottság tagjai Tóth Mihályné és Zombai Pál voltak, a bizottság részéről még Földi Ervin vett részt a munkákban. Sajnos a tételes munkaanyag nem áll rendelkezésre. Takács József beszámolója szerint (2. és 4. ülés) a nevek sokféle változata, bizonytalan haszná-

16 1961 óta a Kartográfiai Vállalat világtalaszáiban megjelent a Föld országait ismertető fejezet is, amely teljes körűen tartalmazza az ország államformájára is utaló teljes neveket eredeti nyelveken és magyarul is.

17 *Országnévgyjék*. Összáll.: TAKÁCS JÓZSEF, szerk.: FÖLDI ERVIN. Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal keretében működő Földrajzinév-bizottság. Bp., 1971.

18 Németországi diplomáciai csatornákon többször jelezte, hogy a *Bundesrepublik Deutschland* névnek nem a *Német*, hanem a Németországi Szövetségi Köztársaság a helyes magyar megfelelője, és ez került be a magyar diplomáciai gyakorlatába.

19 Legfrissebb verziója: <https://cdn.kormany.hu/uploads/sheets//8/84/842/842e717f3ffd9136d05ed3a2f023194.pdf>.

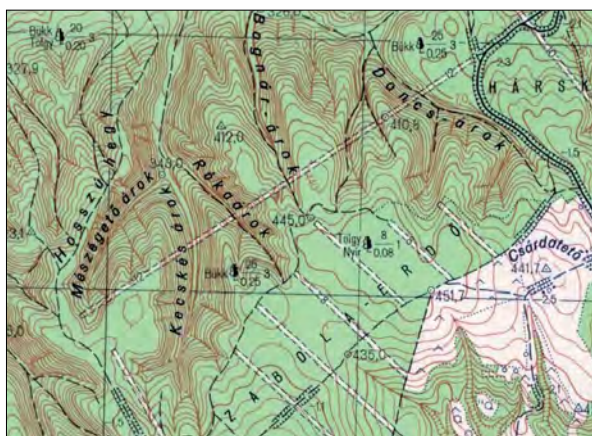
20 Ezt később felülvizsgálták a Földrajzi Kutató Intézet észrevételei alapján.

lata és a tévedésre vezető helyzetek miatt volt szükség a névgyűjtésre, amelynek során cédulákra feldolgozták hosszú évtizedek földrajzi szakirodalmát és térképészeti kiadványait, és 765 névre tettek javaslatot. A rendszerezésben figyelembe vették a Bulla-féle tájbeosztást és a vízügyi intézményrendszer adatait.²⁰ Minden névnel lokalizációt segítő leírást adtak (befoglaló tájegység, legközelebbi helység, végpontok, magasságérték stb.). Gondot jelentett a tulajdonnévi jelleg megállapítása és az azonos nevek elkülönítése. A bizottság az anyag sorsával kapcsolatban a következőkre jutott: a történelmi neveket kihagyja; a cédulák anyagát egységesíti, névlistákat szerkeszt, az MNTI által felajánlott térképekre viszi az anyagot, sokszorosítja a térképeket és a névlistákat, majd ezeket az ÁFTH megyei kirendeltségére küldik, hogy a névjavaslatokat a helyi intézmények (vízügy, hivatalok, múzeumok, tudományos műhelyek) bevonásával megvizsgálják, és az ő észrevételeik után kerülhet sor a véglegesítésre az FNB által. A precízen kivitelezett végrehajtásra utal, hogy egy, a 11., 12. és 13. ülésen (1967–68) tárgyalt dokumentum szerint 164 vidéki szervezettől érkezett javaslat módosításokra (72 további, a tervezettel egyetértő nyilatkozat mellett). A névanyag mintegy harmadát érintették

a javaslatok. Ízelítőül néhány: ezen a módon került be a tervezetbe pótlásként a *Homokhát*, *Pizskés-tető*, *Nyugati-főcsatorna*, illetve a javaslatok szerint változtak ma közsímsert alakjukra a *Tubes* (*Mecsek-tető* helyett), *Móri-víz* (*Mór-Bodajki-vízfolyás* helyett), *Csaronda* (*Csaroda* helyett), illetve hagyták el a *Villányi-hegység* legmagasabb pontja mellől a *Harsányi-hegy* nevet (*Szársomlyó* maradt a teljes alakulat).

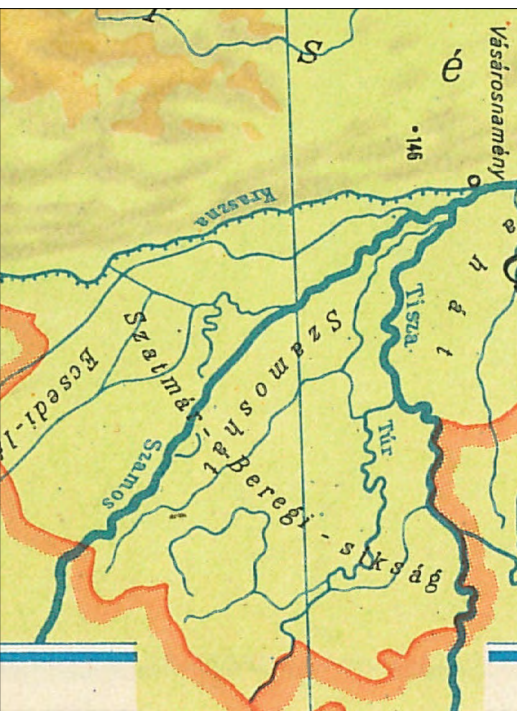
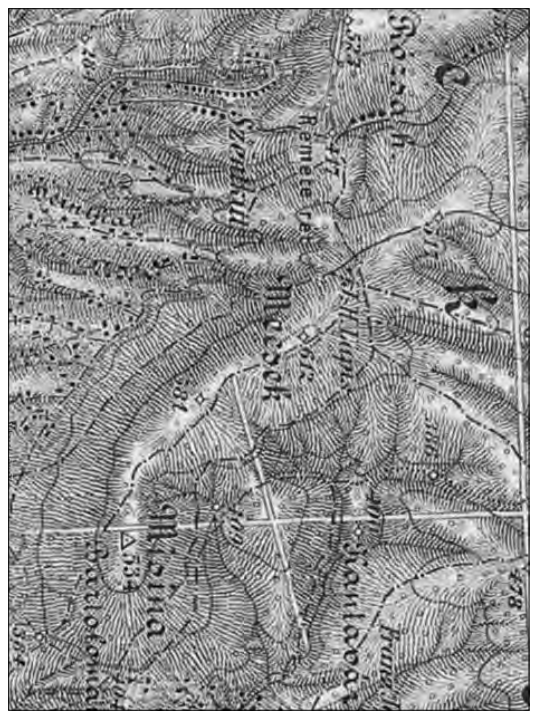
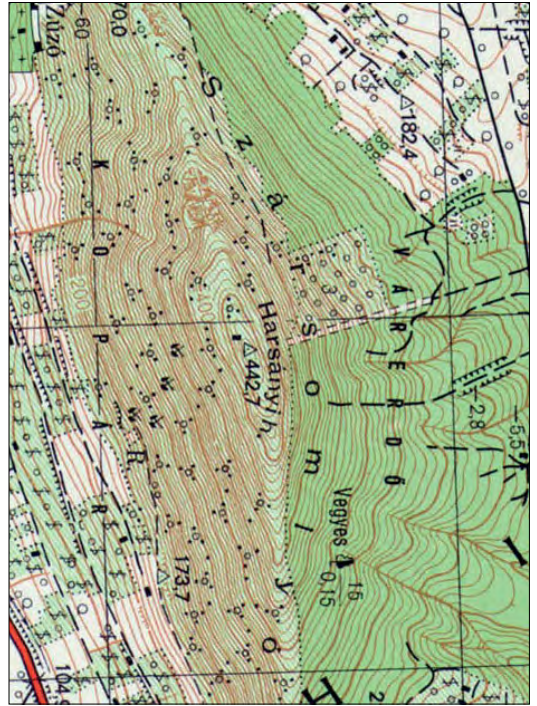
A kiadvány 1971-ben látott napvilágot a *Magyarország földrajzinév-tára* (FNT) sorozat első köteteként.²¹ Ugyanezen a címen 1982-ben bővített, részben átdolgozott kiadás jelent meg, térképmelléklettel. Az FNT I. anyagát néhány tekintetben felülírta az idő, különösen tájnévi vonatkozásban jelentek meg alternatív megoldások, egyéb neveket illetően áttételesen máig meghatározza a térképi névírást.

A Földrajzinév-bizottság történetének első szakaszát célszerű a feladatkörébe tartozó négy alapvető dokumentum, illetve kiadvány megjelenésével zárni. 1968 és 1970 között több mint két évig nem is ülésezett a bizottság. A következő szakaszt egyrészt a nagyobb tömegű névanyag kezelésével kapcsolatos teendők, másrészt a kihívást jelentő egyedi döntések jellemzik, mindezt változó szervezeti és jogszabályi környezetben.

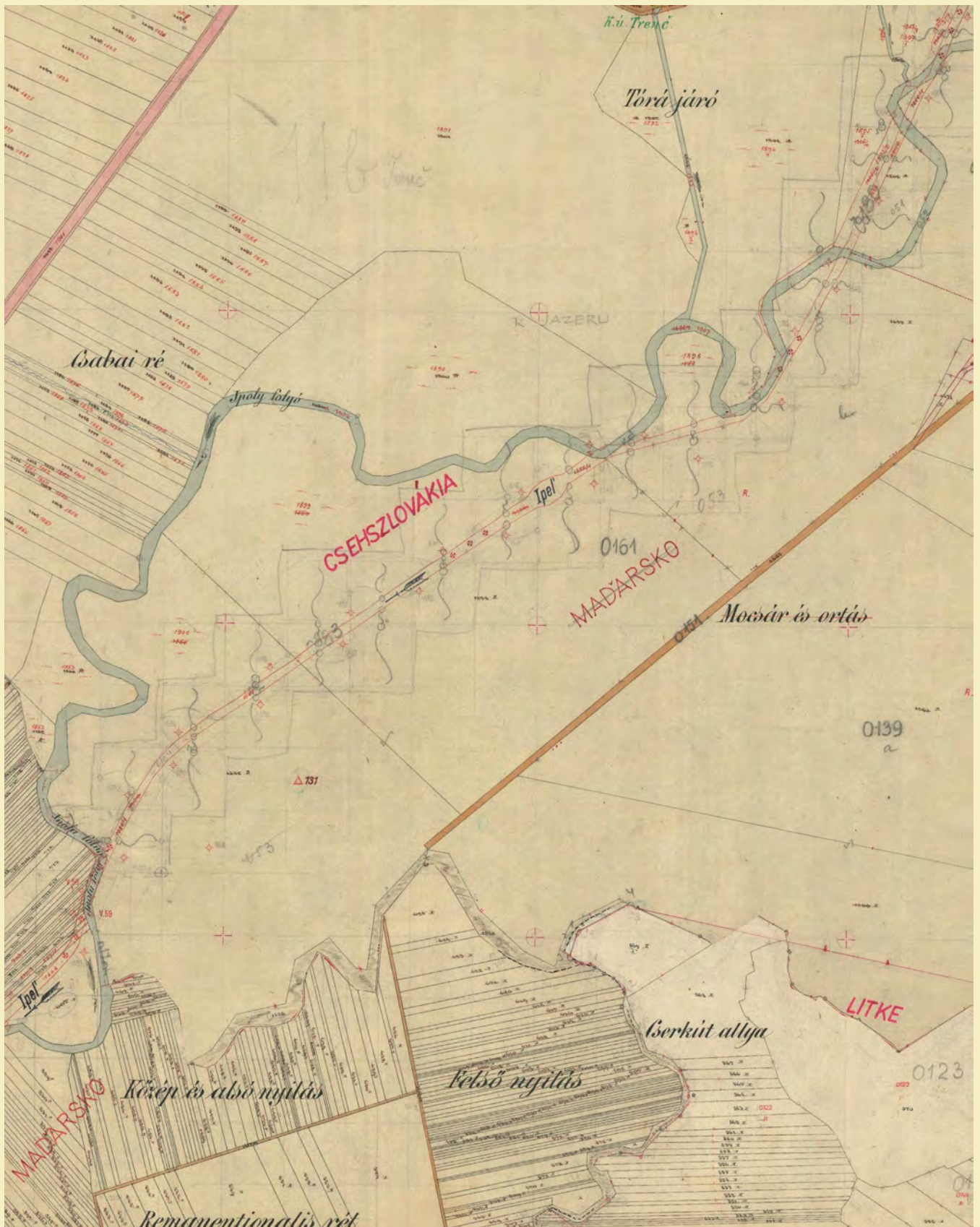

■ Árkok háromféle írásmódja az MNTI 1:25 000 méretarányú topográfiai térképén (új felmérés, 1953–1959, Fenyőfő), illetve ugyanaz a kivágat az újabb helyesírási szabályzat szerint (*A Bakony turistatérképe [északi rész] 1:40 000. Cartographia Kft. Bp., 2001*)

21 *Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek.* Szerk.: FÖLDI ERVIN. A névanyagot összeáll.: DR. TAKÁCS JÓZSEF, TÓTHNÉ ENDREY MÁRIA és DR. ZOMBAI PÁL. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Bp., 1971.

▪ Egyesítés a fontosabb természetföldrajzi nevekben: a katonai térképészetben számos helyen indokolatlanul használták a Szatmárhó csúcsára a Harsányi-hegy nevet (MNTT 1:25 000 méretarányú topográfiai térképe, 1953–1959), az FNB jegyzéke elhagyta; a Tubes helyén hosszan Mecsök, Mecsök hegy stb. álltak (3. katonai felmérés, www.arcannum.com/hu/), majd évtizedekig mindkettőt használták. Az Észak-Borsodi-karsztnak (a helytelen írásmódja mellett) semmi köze a történelmi Borsodhoz, sem a Szatmár-Beregi-síkságnak Bereghez a Kartográfiai Vállalat 1961. évi Politikai és gazdasági világtalaszában. Az FNB Tubes, Aggteleki-karszt és Szatmári-síkság alakokat állapított meg

- A kataszteri térképeket munkatérképként is használták a határtérképezéskor és a későbbi időben is. A képen az Ipoly-szabályozás miatt 1921 előtt megváltozott és a trianoni szerződés értelmében országhatárrá vált meder vonalának átvezetése látható a korábbi kataszteri térképen (MAPIRE. www.mapire.eu; Biszak Előd – Biszak Sándor – Timár Gábor – Nagy Diána – Molnár Gábor: Historical topographic and cadastral maps of Europe in spotlight – Evolution of the MAPIRE map portal. Proceedings of the 12th ICA Conference Digital Approaches to Cartographic Heritage, Venice, Italy, 2017. 26–28.). L. ehhez Timár Gábor és Varga Norbert cikkét

